

HALIKARNAS BALIKÇISI

BÜTÜN ESERLERİ.9

bilgi yayınevi

Altıncı
Kıta

AKDENİZ

3.

basım

241
9

altıncı kıta akdeniz

HALIKARNAS BALIKÇISI

5

BİLGİ YAYINLARI : 241

HALİKARNAS BALIKÇISI BÜTÜN ESERLERİ : 9

ISBN 975 - 494 - 240 - 4

91 06 Y. 0105 0346

Birinci Basım 1982

İkinci Basım 1985

Üçüncü Basım

Temmuz 1991

BİLGİ YAYINEVİ

Müşrutiyet Cad. 46 / A

Tel 131 81 22 134 12 71

134 49 98 - 134 49 99

HALİKARNAS BALIKÇISI

Bütün Eserleri

9

Altıncı Kıta Akdeniz

Derleyen : **Şadan GÖKOVALI**

BİLGİ YAYINEVİ

kapak düzeni : erdoğan özer

Halikarnas Balıkcısı'nın bütün eserlerinin yayın hakkı, yasal mirasçılarıyla yapılan özel anlaşma gereğince, Türkçe ve bütün dillerde Bilgi Yayınevi'ne aittir. Bu dizide çıkan ve çıkacak olan eserlerin hiçbir kaynağı gösterilmeden alınamaz, yayımlanamaz. Yayınevi'nin yazılı izni olmadan radyo ve televizyona uyarlanamaz, oyun ve film haline getirilemez.

İÇİNDEKİLER

Akdeniz'in Ebedi Gençliği ve Akdeniz'in Ebedi Genci.....	9
---	----------

ALTINCI KITA

Louis Bayle'in Sunuş Yazısı.....	15
Balıkçı'nın Mektubu.....	17

AKDENİZ'İN EBEDİ GENÇLİĞİ

Akdeniz'in Ebedi Gençliği	29
--	-----------

ÖNASYA

Efes Artemis'i.....	63
Ondan Önce Gelenler	63
Minoenler.....	66
Hititler.....	68
Amazonlar.....	70
Frigyalılar ve Lidyalılar	72
İkonografi	78
Tarih Çağlarında Kültlerin Yayılışı	79
Artemis'in Geçirdiği Evrim	81
Minoen Etkisi.....	82
Hitit Etkisi.....	84
Artemis	85

Artemis Heykeli	86
Artemis'in Efes'e Gelişi	90
Artemis Rahipleri	94
Tapınak (Artemision)	96
Artemis'in Etkileri	103
Artemis Şenlikleri	123

ANADOLU'DAN VE TARİHTEN

Büyük Menderes Irmağı	129
Batı Anadolu Uygarlığının Beşiği İzmir	137
Dünyanın İlk Turisti : Bodrumlu Herodot	151
Karya'dan İki Söylence : Selene ile Endimiyon ve Salmakis ile Hermafrodit	161
Ege Dalgıçları	165
Müzik ve Yaşama Sevinci	171
Çıplak Resim ve Heykelin Beş Bin Yıllık Tarihi Vardır	175
Resim ve Müzik	182
Türk Müziğinin Batı Müziğine Etkisi	188
Haftanın Yedi Günü ve Bunların Gerçek Yönü	192
Tarihte ve Mitolojide, Tohumdan Buğdaya Arpadan Biraya	196
7'nin Uğurluluğu 13'ün Şomluğu	217
İtalya'nın En Büyük Klasik, Lirik Şairi: Torkuato Tasso	223
431 Efes Konsilinin Rezaleti	236
Preveze Savaşı Öncesinde	241
Kıbrıs'ın Zaptı	247
12 Adadan Yurdumuza İltica Edenler Arasında Birkaç Saat	252

HALİKARNAS BALIKÇISI

1890-1973

"Tarih sahibi" Sadrazam Cevat Paşanın kardeşi, tarihçi-yazar-vezir Mehmet Şakir Paşa Girit'te sefirken (büyükelçi), eşi İsmet Hanım, 16/17 Nisan 1890 gecesi bir oğlan doğurdu. Çocuğa, anasının o gece düşün-
de Musa Peygamberi görmesi dolayısıyla "Musa", amcasının ve babasının adlarından ötürü "Cevat Şakir" (Musa Cevat Şakir) adı verildi.

Musa Cevat Şakir'in çocukluğu, babasının atandığı Atina/Faleron'da, beş yaşından sonra İstanbul/Büyükdada'da geçti. Bu yıllarda resim yeteneğiyle dikkati çeken M.C. Şakir, bir yandan özel dersler alırken, bir yandan Büyükdada Mahalle Mektebinde okudu. İngilizceyi hayli iyi kavradığı için, hazırlık okumadan Robert Kolej birinci sınıfına alındı. Bu okulu, ilk mezunlarından biri olarak pekiyi dereceyle bitirdi. Kendisi denizci olmak istiyordu. Ama ailesinin ısrarı üzerine İngiltere'nin Oxford Üniversitesine gönderildi. Orada "Yakın Çağlar Tarihi" bölümünde öğrenim gördü. Bu arada, Oxford'un ünlü kitaplığından yararlandı.

Yurda dönünce çeviriler yaptı, çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazdı, karikatür ve kapak resimleri çizdi.

Resimli Hafta dergisinin 13 Nisan 1925 tarihli sayısında yayımlanan "Hapishanede İdama Mahkûm Olanlar Bile Bile Asılmaya Nasıl Giderler?" başlıklı öyküsü yüzünden üç yıl kalebentlikle Bodrum'a sürüldü. Cezasının son yarısını İstanbul'da geçirdikten sonra yeniden döndüğü Bodrum'da yaklaşık çeyrek yüzyıl kaldı. Bu beldenin Karia çağındaki adından esinlenerek "Halikarnas Balıkçısı" takma adını kullanır oldu. Bodrum'un gelişmesine ve Anadolu uygarlığının tanınıp tanıtılmasına olağanüstü katkılarda bulundu.

Çocuklarının ortaöğrenimleri için 1947'de yerleştiği İzmir'de gazetecilik, yazarlık ve turist rehberliği yaptı. 13 Ekim 1973 Cumartesi günü saat 15.10'da İzmir'de öldü ve Bodrum'da, Şadan Gökovalı ile birlikte seçtiği yerde gömüldü.

AKDENİZ'İN EBEDİ GENÇLİĞİ VE AKDENİZ'İN EBEDİ GENCİ

13 Ekim 1973 Cumartesi günü saat 15.10'da yitirdiğimiz Halikarnas Balıkçısı (Cevat Şakir Kabaağaçlı) ülkemizde daha çok öykücü ve romancı olarak tanındığı halde, dünyada ozan ve düşünür olarak ün yapmıştı.

Dünya turizminin önde gelen otoritelerinden Hulot, Balıkçı için "*Çağdaş Homeros*" derdi. Brüksel'de yapılan Dünya Ozanlar Toplantısına Türkiye'yi temsilen Balıkçı çağrılmıştı. Fransa Başbakanı Pompidou, Türkiye'ye ne zaman geleceği kararlaştırılmak istenirken, "*Bırakın protokolü mütokolü, Halikarnas Balıkçısı bana ne zaman rehberlik edebilecekse, o zaman gitmek isterim Türkiye'ye!*" deyip çıkmıştı. Aynı Pompidou, 1967'de Papa'nın ziyareti için ülkemize yollanan ORTF (Fransa Radyo-Televizyonu) ekibine; "*Türkiye'de Balıkçı ile yapacağınız görüşme, Papa'nın ziyaretinden daha önemlidir*" demişti.

Dünya Düşünce Adamları Komitesi "*L'ASTRADO*" (=Yol), Türkiye'den Balıkçı'yı üye seçmişti. Örgütün aynı adlı bilimsel yayın organının 1971 tarihli sekizinci sayısında yaklaşık 20 sayfa Halikarnas Balıkçısı'na ayrılmıştı. Balıkçı'nın törenlerde rehberlik ederken çekilmiş iki resmi ile bir Bodrum fotoğrafının yer aldığı dergi, L'Astrado Genel Sekreteri Louis Bayle imzasıyla Balıkçı'yı tanıtıyor. Bayle, kendisine Anadolu'yu gezdiren Halikarnas Balıkçısı için "*Cevat Şakir benim için rehberlerin en içten, en bilgili ve en coşkulusudur!*" diyor.

Övgü dolu tanıtma yazısının ardından Balıkçı'nın L. Bayle'ye yazdığı mektup yayımlanıyor. "*Altıncı Kıta: Akdeniz*" başlığıyla yayımlanan yazıda Balıkçı, dünya uygarlığında Akdeniz'in büyük payını açıklığa kavuşturuyor ve Akdeniz ülke ve insanların ortak özelliklerini sergiliyordu.

Balıkçı'nın bu yazısı Avrupa'da ve Akdeniz ülkelerinde inanılmayacak ölçüde ilgi gördü. Mektuplar, telgraflar, ziyaretler birbirini izledi. Usta, bunu bilerek, planlayarak yapmıştı. Batı, Grek uygarlığına koşullanmıştı. Türkiye'nin uygarlığa katkılarını söylediğinizde kimse inanmak istemiyordu. Ama Balıkçı konuya Akdeniz ölçeğinde bakınca tüm Akdenizliler, "*elle gelen düğün bayram*" dercesine ilgi gösteriyordu. Anlatılan Anadolu bile olsa, tüm Akdenizliler, bundan kendilerine pay çıkarıyordu.

"*Altıncı Kıta*" yazısının gördüğü ilgi, "*Kültürel Artistik Birlik*"ın, bilimsel yayın organı "*Carrefour*" (=Kavşak) için istediği yazı ile doruğa ulaştı. Dergi genel yönetmeninden gelen övgü dolu mektup, Balıkçı'nın VI. Kıta konusunu daha açmasını rica ediyordu. Balıkçı, tasarısı gerçekleşmiş insanların erinç ve sevincine kavuşmuştu. "*Altıncı Kıta yemdi; işte büyük balık takıldı oltaya*" diyordu.

Büyük bir coşkuyla yazmaya girişti. Hızını alamıyordu. Anadolu uygarlığı konusundaki son sözlerini bu yazıyla söylemek istiyordu. Hem de yalnız kendi yurttaşlarına değil, tüm Avrupa ve Akdeniz insanlarına. Üstelik "*Carrefour*" saygın bir yayın organıydı.

Balıkçı "*Akdeniz'in Ebedi Gençliği*" yazısını 1972 yılında yazdı. Ama yazı, derginin 1973 yılına ait 12. sayısına yetişemedi. Üstelik dergi yazısının boyutlarını çok aşmıştı.

Bugün gibi anımsıyorum. Balıkçı, yazısının bazı bölümlerini kırmızı, bazı bölümlerini yeşil renkli kalemle

işaretlemişti. Dergi yöneticilerine yazdığı notta özetle şunları söylüyordu: *"Yazım, derginize göre uzun oldu. Hızımı alamadım. Öncelikle kırmızıyla işaretlediğim bölümleri, daha da kısaltmak gerekirse yeşille işaretlediğim yerleri çıkarabilirsiniz..."*

Artistik Kültürel Birlik genel başkanı ve Carrefour dergisi redaktörü Henri Féraud, Balıkçı'ya şunları yazdı:

"Yazınızdan değil bölüm çıkarmak, virgülüne dokunmak cinayet olur! Yazınızı dergimize göre kısaltmak yerine, dergimizin sayfa sayısını yazınıza göre ayarlayacağız. Eminiz ki yazınız, Akdeniz uygarlığının erişilmez dile getirilişidir. Ve bu yazı, Akdeniz insanlarını birbirlerine bağlamakta Akdeniz'in kendisi kadar işlev yerine getirecektir!.."

Böylece *"Akdeniz'in Ebedi Gençliği"*, Carrefour'un 1974'te yayımlanan 13. sayısında çıktı. Daha doğrusu o sayı, Halikarnas Balıkçısı özel sayısı olarak çıktı. Ne yazık ki; Balıkçı, o sayıyı göremedi.

Dergide yer alan ilk yazı, Robert Ytier'nin başyazısı. Ytier, *"Akdeniz'in Ebedi Gençliği"* yazısını sunmaktan duyduğu memnunluk ve gururu dile getiriyor ve bu yazının *"Büyük Türk yazarı Cevat Şakir'in erişilmez kültür birikiminin ürünü"* olduğunu belirtiyordu. Henri Féraud *"Eşik"* başlıklı yazısında Halikarnas Balıkçısı'nın çağdaş düşüncedeki önemli yerini vurguluyor ve *"Akdeniz'in Ebedi Gençliği"* yazısını göklere çıkarıyordu. Yazar, *"Balıkçı, Marsilya'yı Foçalıların kurduklarını belirterek hem bize kökenimizi, hem Akdenizliler arası akrabalığı öğretiyor"* diyordu.

Bu iki sunuş yazısından sonra Balıkçı'nın *"Akdeniz'in Ebedi Gençliği"* başlıklı uzun ve ilginç araştırması yer alıyordu. Bununla yetinmeyen Carrefour yetkilileri, bu satırların yazarının kaleminden Balıkçı'nın özgeçmişine yer veriyordu. Bunu, H.J. de Dianoux'un, Balık-

çı'ya hayranlığını dile getiren 10 sayfalık yazısı izliyorddu. Carrefour'un "*Halikarnas Balıkçısı Özel Sayısı*"nda ayrıca Louis Bayle'in, Halikarnas Balıkçısı'nın ölümünün ne büyük kayıp olduğunu anlatan yazısı ve Güzin Dino'nun "*Mucizevi Balıkçı*" başlıklı yazısı yayımlanıyordu.

Balıkçı'nın, sözkonusu "*Altıncı Kıta*" ve "*Akdeniz'in Ebedi Gençliği*" yazıları ile, "*Önasya*" adlı kitabı Türkçe olarak ilk kez elinizde tuttuğunuz kitapta sunulmaktadır.

"*Altıncı Kıta: Akdeniz*"deki öteki yazıların hiçbiride Balıkçı'nın önceki kitaplarına girmemiştir. Biz bunları, Balıkçı'nın sağlığında bize bıraktığı, çoğu dağılıp uçacak kadar yıpranmış gazete ve dergi kesikleriyle, İzmir Milli Kütüphanedeki gazete ve dergi koleksiyonlarından derledik.

Böylesi çalışmaların, Balıkçı'nın, daha nice kitaplık yazı, çeviri ve öyküsünü günışığına çıkaracağına inanıyoruz.

Yine inanıyoruz ki; Bilgi Yayınevi Sahip ve Yönetmeni Sayın *Ahmet Tevfik Küflü*'nün sürekli teşviki ve uygun gördüğü adla sonuçlandırdığımız bu çalışma, dünya uygarlığında Akdeniz ve Türkiye'nin büyük yerini öğrenmek isteyenlere yardımcı olacaktır.

Halikarnas Balıkçısı'nı yazın ve kültür dünyasında yeniden ve daha bir yaşar kılacağına kuşku duymadığımız bu yapıtın oluşmasında yardımını gördüğümüz herkese "*sağolun*"; "*Akdeniz'in Ebedi Genci*" Balıkçı'ya, bu dünyadan "*Merhaba!*" diyoruz.

Şadan GÖKOVALI
İzmir, Nisan 1982

ALTINCI KITA.

ALTINCI KITA

Louis Bayle'in Sunuş Yazısı

"Kendisiyle antik kentler ve İyonya'nın kutsal yerlerinde birlikte günler geçirdiğimiz, edebi takmaadı Halikarnas Balıkçısı olan Cevat Şakir, benim için rehberlerin en içten, en bilgili ve en coşkulusu idi. Girit kökenli, Grek formasyonlu bu Türk, dünya kültürüne sahip, olağanüstü bir Akdenizli, ölümsüz bildiği tanrılarda yaşayan, insanları alçakgönüllü ve yalın oldukları ölçüde seven biridir.

Gerçek yurt, Akdeniz'dir. Bu hayranlık uyandıran İyonya'nın yüksek tepelerinden, ayaklarımızın altında uzanan İyonya kadar malı olan bu gökyüzünün limitine bakıyor, görünürde durağan, fakat tanrısal bir yaşam coşkusuyla bana şöyle diyordu:

– İşte Altıncı Kita'nın yüreği! Şimdi düşsel ve uzakdoğu yöresini bir yana bırakalım. Biz insanlarca yaratılan tüm uygarlıklar; kesinlikle bunların tümü, topraktan gelen, adalarda doğan –Arap gibi Minoen de–, Akdeniz'in çevresinde toplanmıştır. Hiçbir şeye kadir değiliz: Hepimiz birbirimize benzeriz. Dünya, yeryüzü yuvarlağı odur. Bize kendini kabul ettirmiştir, bizi tüm insanlık uyuşmalarından daha iyi birleştirir. Aynı dilleri konuşuruz; zekâlarımız hemen hemen aynıdır. Yaşama bakış açımız aynıdır, onun sayesinde ki; farklı ya da benzer kişilerin oluşturduğu geniş ve bozulmayan

bir birlik ortaya çıkarmışızdır. Avrupa bir şeydir; Asya, Afrika da başka şeylerdir. Bu Akdeniz yöresi; bir coğrafya teriminde birleşen bu üç kıtanın her birinden daha gerçekçi bir birliğe sahiptir. Coğrafyacılar beş anakara (=kıta) sayıyorlar. Ben size diyorum ki; Akdeniz bunların altıncısı, hatta birincisidir!..

Halikarnas Balıkçısı'yla, dünyanın batı kutbuna çevrilmiş denge kuşkusuyla, Diyoniziak Asya'ya cevap vermek için, Apolonien bölgeye (=Akdeniz'e) bakıyordum. Balıkçı'ya L'ASTRADO için, düşüncelerini özetleyen birkaç sayfa yazmayı kabul edip etmeyeceğini sordum.

Aldığım bir makale değil, bir mektuptur; birkaç sayfa değil, oldukça uzundur. Başlangıçtaki çok kişisel birkaç satırı kaldırıp, hiçbir şeyi değiştirmeden, mektubun kendi karakterini, yani keyifle, beklenmedik ton ve fikir değişiklikleriyle, konuşma özgürlüğüyle dolu bu uzak söyleşiyi aynen aktarıyorum."

Louis Bayle

("L'Astrado", 8, 1971, s. 88 vd.)

BALIKÇI'NIN MEKTUBU

İzmir, 25 Ekim 1969

Aziz, Louis Bayle, Akdenizli Kardeş;

Mektubunuz ve yolladığınız iki kitap için teşekkür ederim.

Kitaplardaki şiirlerden sanki Teokritos'un pastoral, Vergilius'un bukaliklerinden geliyormuşçasına bir koku, tatlı bir alize rüzgârı yayılmakta... Onları okudukça, tipik bir Akdeniz manzarası görüyormuş gibi oluyorum. Çünkü Altıncı Kıta, vahşi bir dünya değildir. Bu yönden, 'insan dünyası' olduğu söylenebilir. Kesinlikle söylenebilir ki –eğer yanlış anlatıyorsam, Fransızcam için bağışlanmamı dilerim–, yüksek ve mağrur dağ ve uçurumlarıyla tüm Akdeniz'e, usta bir sanatçının elinden çıkmış sanat yapıtı denebilir. Bitki örtüsü yeterince zengin olmasa da, dahası, orda burda çıplak yerler, kayalıklar görülse de bu böyledir.

Güneyden, denizden bakınca Toros dağları (Toros boğa demektir ve bu çok önemlidir) birbiri ardınca, mavi Akdeniz'in doruklarda patlamış ak köpüklü dalgaları gibi şahlanmışlardır.

Doğu Akdeniz'den şöyle bir yola çıkalım:

İşte orada Akdeniz, son derece Akdeniz'e aittir, aşırı derecede Akdeniz'dir. Orda Akdeniz'le kıyı öylesine birbirine girmiştir ki; karanın nerde bitip denizin ner-

de başladığı kolay anlaşılamaz. Körfez, küçük koylar, burunlar, yarımada ve adalar çılgınlığıdır. Bu; antik Arkhipelagos'tur, Arşipel'dir; yani "Eski Deniz"dir. Mısırlılar bu adaları "Denizin Yüreğindeki Adalar" diye adlandırmışlardır.

Bazı geceler bu takımadalarda (Arşipel), ay ışığında sandalınızda yalnızken, uzaktan gelen ve sizi garip bir coşkuyla titreten uzun, yumuşak çığlıklar duyduğunuzu sanırsınız. Belki bunlar, gelişmelerini Anadolu'ya borçlu olan Kentaurların seslenişlerinin yankılarıdır.

Atı Hititler evcilleştirmişlerdir. Kentaurlar, Hellenlerin gördüğü ilk Hitit atlılarıdır. Bugün de miğferler, eski Hitit miğferleri gibi geriye kaykılır.

Ege kıyılarının burunları, âdeta denizin çağrısına uyararak dalgalara dalar ve Afrodit'in doğuşundaki gibi sıırıslam yeniden denizin yüzüne çıkarlar. İşte, Arşipel adaları böyle oluşur. Dalışlar yinelenirse mavi deniz, adına uygun olarak sevinçli adalar topluluğu ile donanır.

Sporad ve Kiklad diye adlandırılmıştır bu adalar kargaşalığı. Sporad "sperein" kökünden gelir; "saçmak", "dağıtmak" ve aynı zamanda "ek-mek" anlamındadır. Çünkü "sporos" tohum demektir.

Sanki, Küçük Asya'nın yüksek bir yaylasında ayakta duran tanrıça, Arşipel'in sonsuza doğru uzanışını görünce coşkudan soluğu kesilmiş; elinin geniş ve cömert hareketiyle avuç dolusu ada tohumunu serpiştirmiştir bu denize. Böylece Kalimnos, Kos, Nsiros, Sîmi, Tillos, Karpathos, Rodos, Girit, Girit'in hemen yakınındaki Yannasid adaları ile diğer ada ve adacıklar, Adalar Denizi'nin bağrını çiçeklemişlerdir.

Mitologya çağında, ufkun öte yakasındaki çocuğunu beslemek isteyen Tanrıça Hera, tanrısal göğüslerini sıkarak sütün fışkırmasıyla gökkubbede geniş bir yay çizer ve böylece Samanyolu yaratılmış olur. Sütten Ak-

deniz'e düşen damlalardan, çılgın ada galaksileri oluşur. Bu, Altıncı Kıta'nın başlangıcıdır.

Ortadoğu'nun batısında oturan ve ayrı diller konuşan toplumlar Akdeniz'e "Ak" ya da "Duru" deniz adını takmışlardır. Türkçe Akdeniz, Arapça Bahr-i Sefid denir. Bunun aksine, kuzeydeki deniz Karadeniz'dir.

Akdeniz, berrak deniz. Akdeniz, yılın bazı zamanlarında geceleri tamamıyla akkor ve saydamdır, aydınlıktır. Danseden sıvı bir fosfor denizidir sanki. Denize girerseniz, tüm bedeniniz ışıklı bir maddeden yapılmış gibi parlaklaşır. Anaförlerin en küçüğü, uçsuz bucaksız bir aydınlatma meydana getirir. Bu, dünyamıza ait olmadığı sanılacak derecede olağandışı bir görüntüdür. Bu olay, mikroskopik varlıkların çokluğundan ileri gelmektedir. Bu, yaşamın şafak ve seheridir. Burada yalnızca mikroskopik yaratıklar değil, daha büyük canlılar da vardır. Bu; yürümeyen, koşmayan, ancak aşk ve döl vermenin yarattığı ışık içinde yüzen düşsel bir dünyadır.

Bu ışık, hayatın başlangıç gülümsemesidir. Bu en büyük saflıktır. Gerçekte sanat ve şiir evreninin herkeşe, çevreye aşk ilan edişi olmasın bu? Böylece Akdeniz, derinliğine kadar inilemeyen aşk ve hayat uçurumu olmaktadır. İskorpit balıkları, yunus ve ton balıkları, korifemler mitolojik figürlerle ve özellikle mevrularıyla (Akdeniz'deki Orfoslar), denizaltı mahzenlerinin karanlıklarından çok şaşkın iri gözlerini ışığa çevirerek çıkıyorlar. İşte bu, doğmaya hazır günün aydınlığını, saydamlığını yaşatan Altıncı Kıta'dır.

Şafak Tanrıçası Eos, gül parmaklarıyla yavaşça, gün kapısının iki kanadını aralamaktadır. Menteşeler tiz ve uzun, uzakta bir köpek havlaması ve insanın eski dostlarından sıpanın evcil anırması gibi bir çığlık sesi çıkarmaktadır. Uzaklık, bağırışı hafifletip yumuşatmaktadır. Bu Akdeniz günüdür, uyanmaya başlayan AKDENİZ'dir...

Birdenbire Eos (şafak), günün kapısını açar ve menteşeler menekşe rengi gökgürültüsüyle homurdanır. Güneş, olanca görkemiyle ufukta yükselir. Aydınlik, Altıncı Kıta'yı tamamıyla kaplar. Arşipel'in adaları Girit, İyonya olarak adlandırdıklarımızın tümü, Lipan, Malvazi, Sicilya, Korsika, Sardunya, Balear adaları, Hespender, uzaktakiler ve daha da uzaktakiler muştucu birer yanarca (meşale) olurlar. Bir şimşek çakışı gibi, ölçülemeyecek kadar kısa zaman içinde, aydınlık uçurumunun kıyısında Altıncı Kıta, sonsuzlukla kıyaslanır. Bu aydınlığın çağlar süren birikimidir.

Arşipel'in gülümseyen adaları, kendilerine hayranlıkla bakan kimselere cesaret ve güven verdiler çağlar boyu. Bu, denizin çağrısıydı. Bu adalar ellerini uzatmış, çekingen olanlara seslenerek,

– Gelin, gelin çocuklarım, korkmayın, demişlerdi.

Onlar belki kararsızdılar. Ama kim böylesine çekici çağrıya karşı direnebilirdi? Adaların insanlara karşı davranışı, dudaklarında gülümsemeyle, yavrusunun elinden tutup, ona ilk adımları atmasında yardımcı olan ananın davranışı gibiydi.

O güne dek çekingen olan insanlar, adaların çağrısına uyup, gülümseyerek, adalara doğru ilerlediler. İlk adaya vuran, öteki adaların Nereidler (deniz kızları) gibi güzel ve tatlı sesli çağrılarına kulaklarını tıkayamaz oldular.

İşte solda, sağda, önde, arkada adalar ve Altıncı Kıta'nın sevinçli topluluğu... Arşipel'in adaları açık bir iyiniyetin yeryüzü parçalarıdır: Bu bir Arşipel olmayıp, yeryüzünün erkekleri için bir yüzme okuludur. Sonuç şudur: Bura halkı denizci olup Odysseus, Pytheus, Hannon, Kristof Kolomb, Macellan ve başkaları; yeryuvarlağını keşfeden Altıncı Kıta çocuklarıdır.

Altıncı Kıta'nın çocukları, çok eski jeolojik çağlarda acaba birer ada mıydılar? Miletos'lu Thales; "Madde ebedidir ama canlıdır" diyordu.

Resmi otoritelerce düzenlenen turizmin gelişmesini tartışacak bir komisyonun çalışmalarına katılmaya çağırılmıştım. Turizmin gelişmesi için önerilerim yararlı olabilirse, ne iyi. Turizmin parasal yönünden hiç anlamam. Hevesim insanlarla ilgilenmek, yaşadıklarını hissettirmektir. İki gün boyunca sıkıldım. Para sorunuyla ilgili değerli düşüncelerin açıklanmasından sonra, benim söyleyebildiğim pratik düşüncelerin neler olacağını kestirebilirsiniz. Yalnızca, iri başlı çivilerle çakılmış, ökçesi yıpranmış Halikarnas işi ayakkabılarımın özlemini çekiyordum. Taşlı patikalardan, sakallarının arasındaki çanları hoşça çingirdataarak gezinen keçilerle birlikte, beş parasız, ama burnum havada maviliklerde dolaştığım günleri anımsıyordum.

Her neyse. Ciddi ve ağır komisyon konusunu kesmek istiyorum. Ne yazmak istiyordum, ne yazdım. Buraya kadar yazdıklarımı yırtmak istedim. Ama vazgeçtim. Sözdizimi ve gramer açısından, tam teşekküllü bir hastaneye gereksinmesi var bu yazının. Belki fazlalıkları atılır, şiddetli bir tedavi uygulanırsa bir şeye benzer.

• Şimdi Akdeniz'imize dönelim:

Denizcilik sanatı Anadolu kıyılarında başladı. Sporadlara ve Girit'e geçti. Thalassa Grekçe değil, Giritçe bir sözcüktür. Greklerin deniz anlamında özel bir sözcükleri yoktu. Pontos diyorlardı. Pontos, Fransızcadaki pont (rıhtım) demektir. Adalar, denizi geçmek için, bir rıhtımın basamaklarıydılar.

Giritliler Küçük Asya'dan (Anadolu'dan) göç etmişlerdi.

1900 yılından beri doğuda yapılan kazılar, Mezopotamya Sümerlerinin bölge ve Proto-Girit sanatına etkilerini açıkça ortaya koymaktadır. Akdeniz'in, yani Altıncı Kıta'nın niteliklerinin oluşmasında Girit'in etkileri küçümsenemez kuşkusuz. Evet, Girit Adası, sugötürmez bir şekilde, Akdeniz'in ocağıdır. Birbirine bağlı

olan pek çok şeyin kökeni bu Girit'te bulunur. Girit tanrılarının antropomorfizmi örneğin erkek ya da dişi simgeleri dikkat çekicidir. Kuş (doğan) ya da çakal başlı Hibritler. Hayvanlar Girit'te asla tanrılaştırılmamıştır. Minotauros (Minous'un boğası) bir tanrı değildir. Hemen ekleyelim ki; Girit antropomorfizmi o noktaya gelmiştir ki; tanrılar çok temiz yüreklidir; Hellenistan'ın ölümsüzlerinden çok daha iyi yüreklidirler; ölümlüler (insanlar) gibi doğar, yaşar ve ölürlerd. Baştanrı Zeus'un kendisi bile Girit'te (ya da Anadolu'daki İda dağında) Dikte mağarasında doğdu; çocukluğunu orada geçirdi ve Lyktos'a gömüldü. Ariane, Gorgo, Pasiphae, Phaedra örnek verilebilir. Girit Pantheonu insanlar ortamıdır bir bakıma. Çocukluk ve sevinçleriyle insan varlığıdır. Olimpos tanrıları arasında böylesi durumlara rastlanmaz. Doğa güçleri tarafından korunan süt çocuğu Zeus, Ege'ye malédilen bir söylence (efsane) olacaktır. Bu yöre, tanrısal coşkuların ülkesidir.

Öteki alanlarda, örneğin drama sanatı dalında Phaios'ta İsa'dan Önce 1900-1750 yıllarına tarihlenen, dünyanın en eski tiyatrosu bulundu. Bunun gibi, aynı çağa ait bir de Knossos'ta vardır. Girit'te lirik, dramatik sanat ve ulusal spor yarışmaları yapıldı. Bunlardan Homeros'un İlyada ve Odysseia'sında söz edilir. Terpandros tarafından yaratıldığı ileri sürülen lir, Giritlilerce biliniyordu. Bunun gibi; İsa'dan Önce I. binlerden daha önceleri flüt ve Pan syrinx'i de biliniyordu. Sporlardan söz açacak olursak; resim ve heykeller olağanüstü narin ve yumuşak bedenli atletlerin varolduğunu ortaya koymaktadır. Boğa güreşleri de yapıldı. Ancak hayvan öldürmek ve kanlarının aktığını görmek söz konusu değildi. Bu, İ.Ö. 2400 yıllarında Kapadokya'da ve bugün hâlâ Provens eyaletinde yapıldığı gibi bir oyun ve zor bir beden hareketinden başka bir şey değildi. Gösterilere izleyiciler, erkekler, kadınlar, kızlar ve çocuklar katılırdı.

Böyle bir gelenek, Atina'da hiçbir zaman gün görmedi.

Girit toplumu anaerkildi. Tanrılarda (sonuçta rahibelere) verilen öncelik, kadının yaratıcılık eylemine verilen önemi vurgulamaktadır. Ama aynı Girit, Olimpos tanrılarının ataerkil ortamını da hazırlamıştır. Boğa kültü, çift ağızlı balta, çift dilimli kalkan, döl vermede kadında hissedilenle kıyaslanabilir bir önem verildiğini gösterir. Bu bakımdan boğa, Zeus tarafından kaçırılan Europa, yine onun tarafından, Toros sıradağlarının bulunduğu Güney Anadolu kıyı şeridine taşınmıştır. Bu nedenle, Girit'te varlığından söz edilen boğa güreşleri anlamlıdır.

Akdeniz uygarlığının hazırlanmasında emeği geçen Altıncı Kıtamızın oluşmasına çok az katkısı olan toplumlara bir göz atalım:

Şimdilerde, Hitit arşivlerinin deşifre edilmesi (çözümlemesi) sayesinde, Hitit göçlerinden haberiyyiz. Böylece, Kadeş savaşında Firavun II. Ramses'e karşı Anadolu'nun bir araya gelen toplumlarının adlarını biliyoruz: İşte bunlar, önce Hitit dağlıları –İlyada'da Ketei olarak anılır– sivri şapkalıdırlar. Sonra kökeni Giritli Karyalı karışımı olan, şatafatlı tüylerle süslü miğferler giyen Pulasatiler gelir. Bunlar Filistin'e göç eder ve sonra oraya bunların adı verilir (Palestin). İncil'in Filistinlileridir bunlar. Ledine Habu'nun röliyefferinde görülür. Bir küreden çıkan görkemli miğferleriyle, İ.Ö. 1400 tarihli Tell-el Amarna'nın mektubunda söz edilen Sirdanu'lar, Sardunya'ya göç edip, bu adaya adlarını verirler. En sonra Lukkiler ya da Lykialılar (Lükyalılar), Sicilya'yı elde eden Sicheller (Sicilya adası adını bunlardan alır); Tursha'lar, Trysenes'ler ve Etrüskler.

Bu hitit arşivleri ayrıca şunlara tanıklık etmektedir:

Homeros'un Donoi'leri olan Danauana, İlion'un (Troya'nın) insanları olan İlouna, Dordanoi (Dardan-

yenler), Mesagen, Mysienler, Pedasos savaşçıları (Pedasalılar); K     Asya'nın g  neybatı b  lgelerinde yaşayanlar... İşte Sardunya, Palestin, Sicilya, Roma halkları; Altıncı Kıta'daki etnik hukuku. Şöyle olunca, şimdi, Yunanlıların b  y  k bir kısmının doğudan,   zellikle Anadolu'dan g    ettiklerine ilişkin haklı kanımız ve inanılır kanıtlarımız var demektir. Fo alıların Korsika ve Marsilya y  relerinde yayıldıkları da herkes   bilinir.

Bu Altıncı Kıta'nın iklimi ve insan   zerine etkilerini belirtmek için birkaç şey daha s  yleyelim: Bu iklim, insan varlığının     s  d  r. Akdeniz iklimini kışın palto ve sobayla, yazın bir conditionerle d  zeltmeye   alışmaya gerek yoktur. Burada yalınkat giysiyle, yılın d  rt mevsimini geçirebilirsiniz.

Bunun aksi olan soğuk iklim insanlarını alın. Bunları Akdeniz'e yerleştirin. Beş yıl sonunda kemiklerinin iliklerine dek Akdenizli olacaklardır. G  neş, g  ky  z  , bulutlar, şimşekler ve deniz onlara, kendi yurtlarından   ok daha yakın olacaktır. İnsanoğlu, Akdeniz'de, anasının kucağındaki kadar rahattır.

T  m bunları ardımdan şeytan kovalıyormuşcasına, bu mektubun dar kapsamına, d  ş  nd  ğ  m ayrıntılarıyla birlikte; sevin  le yazabileceğim birine, yeterince   ok şeyler yazamamanın verdiği   z  nt  yle yazdım. S  ze d  ş  nce ve g  r  şlerimi iyi anlatabilip anlatamadığımı bilemiyorum. Giritli olmama karşın –Girit'in T  rk olduğu zamanlar T  rk Giritlisi– her şeyin Girit'e ait olduğunun sanılmasını istemezdim. Ama, Akdeniz olgusunda en   st pay, Minoen uygarlığıdır.

Bitiriyorum.

Dante, İtalya'yı ş  yle adlandırır:

del bel paese l   dove il si suona". ('Evet'in g  rlediği g  zel   lke.) Bu s  zlerden esinlenilerek, rahatlıkla Altıncı Kıtamız için de aynı şey s  ylenebilir. Akdenizli'nin karakteri, 'hayır'dan   ok 'evet' demeye yatkındır.

'Evet' demek istenir. Evet demek o kadar kolaydır ki! Aksine 'hayır' deyince bir sıkıntı duyulur. Altıncı Kıta "Evet! Evet!" ülkesidir. Türkçe evet; eski Grekçe nai, çağdaş Grekçede né. Fakat "né" ye bakınca "nai" daha müziklidir.

Aziz Dostum Louis Bayle; bir dükkânda, fonda St. Jean şövalyelerinin şatosunun yer aldığı bir Bodrum (Halikarnassos) kartpostalı buldum. Bu kartı satın almam şato için değil, palmiyeler için, çünkü bu palmiyeleri ben dikmiştim. Bunlar tohumdan yetiştirilir. Kendi kendime, "Buraya gelenler yazın ağaç gölgesinde oturmayı sevmiyor herhalde" diyordum. Bir ağacın tam anlamıyla büyüebilmesi için hayli zaman gerekli. Kuşkusuz tohumların ağaç haline geldiğini göremeyeceğim; ama buraya gelenler gölgesinden yararlanacaklar. Ben kişisel olarak onların büyüdüğünü görünce mutlu olacağım.

Tohumları ekerken, onların hayalimin ufkunda serpilip geliştiklerini görüyordum. Çiçek demetiyle tamamlanıyorlardı. Bodrum'un ve öteki güney kıyılarınin, Suriye'ye kadar olan yörenin ağaçlarını Bodrum'a hep ben diktim. Bugün İzmir'deyim, onları işte ancak kartpostallarda görebiliyorum.

Siz, bu ağaçları niçin diktiğimi anlayabilirsiniz. Siz bu kartpostalı yollamam biraz Don Kihottevari bir şey. Don Kihotte (Kişot) ancak Altıncı Kıta'nın ünlü kahramanının insancıl görünüşünün ruhuna nüfuz edemeyen kişiler için gülünçtür. Oysa belki tüm öteki kahramanlardan daha kahramandır o.

Size gönül dolusu MERHABA...

("L'Astrado", 1971, sayı: 8)

AKDENİZ'İN EBEDİ GENÇLİĞİ

AKDENİZ'İN EBEDİ GENÇLİĞİ*

Bir kolu Kartaca'da, öbürü kuzeyde, Roma'da biten "Verimli Hilal", Doğu Akdeniz'i kucaklar. İşte, uygarlık şafağı, buradan dünyayı aydınlatmaktadır.

Sümerler Akdeniz kıyıları için, "Deniz kenarındaki güneş bahçesi" derlerdi. Eski Mısırlılar Arşipel (Ege) adaları için "Denizin yüreğinde yaşayan insanlar" derlerdi.

Sümerler yazıyı, tarım yöntemlerinin çoğunu, arabalar için tekerleği keşfetmişlerdi. Bu nedenle "Ex Oriente Lux", yani "Işık doğudan gelir" denir. "Güneş Bahçesi"nin kıyılarına gelen toplumlar, dünyada görülmemiş bir ışıkla kaplı ebedi Akdeniz manzarasını görünce birdenbire şaşırdılar ve zamanın işleyişi onlara on kat daha hızlanmış, çabuklaşmış gibi geldi. Görünen o kadar hoş, taze, bereketli ve öylesine sözle anlatılamayacak kadar tatlıydı ki; yeni gelenler hayran hayran kemiklerinin iliklerine kadar Akdenizli olmakta gecikmediler. Bu toplumları sarıyan Arşipel, onlara sonsuzlukla göz göze olma duygusunu veriyordu âdeta. Zira tümüyle içten, candan bir birliğe sahip olan Akdeniz, durmadan dinlenmeden sonsuz sınırsız bir çeşitlilik ortaya çıkarır.

Güzel bir gün, yeni gelenler arabalarını deniz kenarında durdurdular. Korku ve hayranlıkla yaşama sevinç ve direnciyle tamamen canlanmış Akdeniz'in, çalkalanan yaman bir "HAYIR!" ile gürleyen uçsuz bucaksız mavi bir alev haline döndüğünü gördüler.

Carrefour, 13, 1974, s. 7 vd.

Fırtına geçince ilkel topluluklar önlerinde susamış bakışlarla izledikleri Sporad ve Kyklad adalarıyla ileride çekici Girit'i buldular. Bu adalar kendisine sahilden bakan çocuklarına meme vermek için yanıp tutuşan bir ananın gülümsemeleri gibiydi. Uzaktaki, volkanik ve türkü dolu liparileriyle Sicilya idi. Ateşli ve Dionisyak Korsika ve Sardunya, çok uzakta gök ve denizin Akdeniz maviliğinde kaybolmuş Balear adaları ve mutlu Hespen'in öteki adaları.

Efesli Herakleitos şöyle diyordu: "Pantha khorei kai auden menei, panta rei." Bu, "her şey hep akar, hiçbir şey hiç durmaz" demektir.

Birkaç Akdenizli, koşulu arabaları durdurdular. Hayvanları kırbaçlayıp, sandallara binmek için arabaları terk ettiler. Göklerin mavi rüzgârlarını sandallarına, kayıklarına koştular, bağladılar. Nasıl karada eğim çok dikse, çıkış da zorsa zigzaglı gidilir: Düşünce de, herhangi bir engellemeye karşılaştığında sadece diyalogun (karışmanın) zigzaglarıyla ilerlemeyi başarır. Rüzgâr olmadığı takdirde kürek çekiyorlardı. Gecelerin eğer sis ya da başka bir nedenle, 15 mil uzaklıktaki kıyıyı göremezlerse, kayıklarını kekik, yabankekiği, dağ katırtırnakları ve karadan esen rüzgârlarla gelen portakal kokularına doğru çevirip evlerine ulaşıyorlardı.

Böylece dünyanın şanlı ve büyük deniz uygarlığı Minoen Girit adasında yaratılmış oluyordu. "Büyük Çağrı" her zaman insanları, özellikle Akdenizlileri çekmiştir. Denizin yüreğinden gelen bu sese sağır kalmazdı Akdenizli. Bu ses, yüreği öylesine ürkek bir içtenlikle çekiyordu ki; sanki yürekler yerinden sökülüyormuş gibi olurdu. Akdeniz oldumolası insanlığın ışık saçtığı merkez olmuştur. "Cehennem"in 26. manzumesinde Ulysse (Odysseus) sivri, titrek ve uzun alev önlerine geldiğinde şöyle konuşuyor ve Dante onu dinliyor:

"— Bir gemi ile bir ben, bir de benden asla ayrılmayan birkaç arkadaşım ile birlikte, uçsuz bucaksız ummanlara (Akdeniz'e) açıldım.

Herakles'in insanlara, daha öteye geçmelerini ihtar amacıyla diktiği dar boğaza (Cebelitarık) geldiğimiz zaman ben de, arkadaşlarım da artık iyiden ihtiyarlamış ve çevikliğimizi yitirmiş bulunuyorduk.

(...) Yolumuza devam konusunda kısa seslenişle arkadaşlarımı öylesine ateşlemiştim ki; sonradan alıkoymak istesem bile güçlük çekerdim.

Pupamızı doğuya çevirdik, küreklerimizi bilinçsiz uçuşumuza kanat yaptık ve durmadan sola (güneybatıya) kayarak ilerledik.

Geceleyin daha o zaman öteki kutbun bütün yıldızlarını görmeye başlamıştım. Bizim kutbumuz o kadar alçalmıştı ki; artık deniz seviyesinden yükselmez olmuştu. (Ekvatora gelmişlerdi)"

Amerika'nın keşfinden iki yüzyıl önce yaşayan Dante, kendisini Kristof Kolomb, Macellan ve diğer Akdenizlilerden önce Akdenizli ilan etmektedir! Kristof Kolomb'un sefalet içindeki ölümü anımsanınca, üç gemisinin adları Santa Maria, Pinta ve özellikle Nina, gözlerden yaş getirir. Kolomb'un, bir ineğin çayırda otlakta semirmesi gibi, bir sarayın bolluğunda yaşayacağına safiyet ve temiz kalplilikle daha bile beter sefalet içinde yaşayıp, bilinmeyen ve uzak diyarlara gidebildiğini düşünmek teselli verici bir şeydir. Kristof Kolomb, iki gemi jurnalı (seyir defteri) yazıyordu. Birini kamarasında, aletlerin durduğu masanın üzerinde bırakıyordu. Öyle ki; gemi mürettebatı, ülkelerinden pek uzakta olmadığını sanıyordu bunu okuyunca. İkinci ve asıl jurnalı ise, olağanüstü titizlikle saklıyordu. Çünkü Kolomb gemilerini, kişisel bilinç ve vicdanının dar limitlerinin serbestliğine doğru götürüyordu. Her dalgada, gemisinin azametli burnu göklere doğru kalkıyor, denizi köpürtüyor, güneş ışıkları gökte gökkuşakları oluşturunuyordu. Teknesi, bir

zafer türküsü gibi bütün hızıyla gökkuşağından gökkuşağına geçiyordu. Kolomb, tipik bir Akdenizliydi.

Bütün Akdenizliler –ilk insanların Akdeniz kıyılarına yerleştiklerinden beri– Kolomb'un selefidirler. Bütün Akdenizliler az çok Girit Minoenlerinin mirasçısıdır. Bilinmeyene doğru gidiş, atılım, Akdenizlinin karakteristik davranışıdır. Bu özellik, öteki insanlarda da vardır. İnsan denen yaratık, daima yeni şeyler öğrenmeye susuzdur, eğilimlidir. Ancak, ister hava, ister uçsuz bucaksız gökyüzündeki yıldızlar ve aya geziler olsun, bu yolculuklar derinlemesine incelenirse, serüven dolu yolculukların büyük kısmında Akdenizlilerin rol oynadığı ortaya çıkar. Kolomb'dan daha önce yaşayan Dante, sınırsız bir atılış fikrini vermek için, Odysseus'un anı ve adından yararlanmak zorundaydı. Odysseus ve Odysseia sözcüklerinin eski Giritçede gezi ve sergüzeşt (macera) anlamlarına geldiği unutulmamalıdır.

Değişik topluluklar doğrudan doğruya batıya göç ediyorlardı. Yakındoğu havzasında özellikle üç kıtaya (Avrupa, Asya, Afrika) yayılmış Küçük Asya (Anadolu) yarımadasında toplanıyorlardı. Yakındoğuda birçok uygarlığın gelişmesi, (Sümer, Akad, Babil, Asur, Mısır, Etrüsk, Hitit, Minoen Girit, Fenike, Helen, Pers, Latin vs.) toplanması değişik toplum ve farklı geleneklerin karışımına bağlanabilir. Zira uygarlık asla yalnızca bir ırk ve tek geleneğin tekelinde değildir. Hatta, kıyılardaki yeni kırılmış taşlar, denizin dalgasıyla sürüklenip cilalandığında, bütün sertlik ve pürüklüğünden arınıp, kaygan, oval, dokununca âdeta insanı okşayıcı çakıltaşları olurlar.

Homeros'un adı, Akdeniz'in sinonimidir. O, "Deniz kenarındaki güneş bahçesi"nin bahçıvanıydı. Ekmeğini dilendiği yedi kentin uzun sokaklarında birkaç dizede bunu dile getirdi. Şimdi bu yedi kent, Homeros'un kenti olma onuruna sahip olmak için kavga etmektedirler. Bu kentler Rodos, Argos, Salamin, Atina, Kolofon, Kios (Sakız) ve İzmir'dir. İon ağzı (şivesi) bunlardan, birbiri-

ne yakın olan Kolofon, Kios ve İzmir'de konuşuluyordu. Bu nedenle, öteki dört kentin öncelikle elimine edilmesi gerekir. İon ağzıyla yazılmış olan *İliada* ve *Odyseia* birkaç seyrek Eol etkisi içermektedir. İzmir, Kolofon, İonlar tarafından alınmadan önce birer Eol kenti idiler. Bu, Homeros'un ölümsüz yapıtlarında seyrek de olsa görülen Eol etkisini açıklamaya yeter sanırım.

Büyük İskender, Homeros'un büyük bir hayranıydı. Generallerinden Lyzimakhos'a, Meles çayının altınıda yeni bir İzmir kenti kurmasını buyurmuştu. Zira Homeros "Melesigenes" (Melez'li) olarak tanınmıştı. Yani, Melez çayının çocuğu. Melez İzmir'e akıyordu, başka yere değil. Bundan başka, Roma imparatorları zamanında basılan İzmir sikkelerinde Homeros'un resmi bulunuyordu. Bu da onun İzmirli olduğunu kanıtlıyordu.

Odyseus, Ölüler Ülkesi Hades'te, Troya savaşı kahramanlarından Akhilleus'un görüntüsüne rastladığında Akhilleus şöyle der:

"Bu karanlık krallığın imparatoru olmaktansa, güneşli dünyanın en kötü kölesi olmayı yeğlerdim."

Burada "Deniz kıyısındaki güneş bahçesi"nden söz eden Akhilleus değil, Homeros'tur. Homeros öylesine Akdenizliydi ki; Akdeniz'in neresinde olursa olsun; İzmir'de, Atina'da, İtalya'da, Provence'da, İspanya, Cezaire ya da Nil deltasında, sanki kendi evindeymiş gibi hissedirdi kendisini.

"Melesigenes" olduğu için, Melez çayında ya da "Güneş bahçesi" kıyılarında yüzdüğü söyleniyor. Ancak, gerçekte hayranlıkla seyrettiği sonsuzluğun kıyısında, zaman uçurumunun üzerinde ayakta, gözlerini açtı ve Akdeniz'in hızlı geçen zamanını durdurdu ve dizelerinde ebedileştirdi.

Homeros, Olympos tanrılarını yarattı. Bu, gerçekleştirdiği bir devrimdi. Olympia Parthenonu (tanrı topluluğu) eski, yerli, kapkaranlık boş inançlarla dolu bir tabakada üst üste konmuştu. Zeus Meilikhos Girit ya da

Olympos'un kiler gibi antropomorf bir tanrı değildi. Ancak şeytanca bir kudretti. Kendine tapanların önünde sakallı, büyük bir yılan formunda, biçimsiz, kaba ve dev gibi belirliyordu. Olympos Zeus'unun onuruna düzenlenen bayramlarda Hellade'de –Diasia, Antesteriler, Thergeliler, Tesmopherler– Olympos Zeus'u çabucak ekarte edilmiş ve yılan uçsuz bucaksız ve korkunç görünüyordu. Tanrılar ve onlara tapanların genel neşe içinde oldukları tanrıya kurban sunmalar, kurban yakımı ve tamamıyla tanrılara sunulan adaklara, kulların (tapanların) dokunamayacağı şekilde değişmişti. Bu büyüleyici ayinler doğayı ve bilinmeyen güçleri etkileyecek gücü veren bazı kutsal nesneleri tatma ve onlara dokunmaktan ibaretti. Bu dokunma, arınmamış olanlara yasak ve tabuydu. Bu gizlerin asıl noktası tabuları kaldırmaktı. Homeros'tan dört yüzyıl sonra bu dizeler Hellade'nin ozanlarında, özellikle Askhilos'un yapıtlarında çok net olarak görülüyordu.

Bu gizler Olympos dini denilen ve her şeyin gün aydınlığında geçtiği ayinlerde tamamıyla ortadan kalkmıştır. Homeros'un dinsel törenleri doğa, güneş, ay ve yıldızların ışığında yapıliyordu. Homeros tüm yanlışları ve bazı insancıl değerleriyle yarattığı tanrılarla tatlı bir saflıkla alay etmekteydi. Çoğunlukla Olympos, tanrılardan bazılarının çapkınca yönettiği bir görünümle, tanrıların gülmeleriyle, kahkahalarıyla köküne dek sarsılır, inlerdi.

Homeros hava, su ve doğa gibi saf ve sade idi. "Deloslu Apollon Hymne"inde şöyle der:

"Ve benden daha genç kızlar, geçen birkaç yabancıнын burada işitilen türküleri sorduğunu hatırlayın, onları dinlemek çok tatlı ve sevimli değil mi? Gönülden, içten cevap vereceksiniz: Taşlık, kayalık Khios'ta oturan kör, 'benzeri asla olmayacak türkülerin yaratıcısı.' Bu çok saf, temiz... Yiyeceği olmadan günler geçirdiği düşünülürse, bu çok acı."

İşte yapıtlarıyla sanatın ölümsüzlüğünü düzenleyen, kuran odur.

Herodotos, ünlü bir pasajında (Kitap II, 52-55), Homeros'un ve Hesiodos'un Grekler için tanrıların soy saptaması yaptığını yazar:

"Peki nerden geliyordu bu tanrılar? Taa baştan beri mi vardılar. Biçimleri nasıldı? Daha düne kadar bir şey bilinmiyordu. Zira Homeros ve Hesiodos benden, herhalde dört yüzyıldan daha eski değildirler; Grekler için tanrıların soy zincirini düzenleyen, tanrıların sıfatlarını, görevlerini, kendilerine özgü niteliklerini belirten, görüşlerini anlatanlar onlardır. Onlardan önce geldikleri söylenen ozanlar, bence onlardan sonradırlar..."

Homeros ve Hesiodos bu tanrıları yoktan varetmediler. Bunlar "Olympos'lu" olarak adlandırılırlar. Gök tanrılarıdır, çünkü, dağların dorukları göğe en yakın noktalardır. Olympos, Minoen Giritçesinden bir sözcüktür, "dağ" anlamına gelir. Küçük Asya'da 20'den fazla, Hellas'ta (Tesalya'da) bir ve Kıbrıs'ta bir Olympos vardır. Ancak Homeros, Olympia dağı için bir yer belirtmemektedir. "Birçok doruğu olan, bulutların altında, tanrıların havayı soludukları bir dağ" demektedir Homeros.

XX. yüzyılın başında, arkeolojinin henüz Sümer, Akad, Girit'teki Minos uygarlığı ve Hitit uygarlığıyla ilgili büyük ve önemli buluşlara sahip olmadığı zamanlarda, eski devir hakkında ne biliniyordu? Troya atının kökeni, Akhaların kent duvarlarını yıkmak için Hititlerden öğrendikleri koçbaşlarına dayanır. Pek değerli olmayan sanatçılar tarafından yusuvarlak iri tek gözlü olarak profilden yontulmuş büyük Hitit kabartmaları (kyklopları: yuvarlak göz) yuvarlak gözlü duvar ustalarını temsil ediyordu. Hititler, binmek ve arabaya koşmak için atları evcilleştirdiler. Hitit tablet dokümonlarında, ata binmeyi öğrenmek için Hitit başkenti Hattusa'ya (Boğazköy) gelen Akhiyava prenslerinin adları okunmuştur. Zira Hititlerde at yetiştirme tekniği çok ileriydi. Zaten başı at, gövdesi insan olan yaratıklar (kentaurılar), ancak atların

Hititler tarafından evcilleştirilmesinden sonra düşünölmüş, hayal edilmiştir. (Belki de, yaşamında ilk kez, at üstünde insan gören yabancılar insanın ata binebileceğini akıl edemediğı için kentaurları düşünmüştür.)

İ.Ö. III. bine ait Gılgameş destanında Uruk devletinin kralı ve söylencesel (efsanesel) kralı anlatılmaktadır. İ.Ö I. binin sonlarında bu büyük destan çok yaygın olmalıydı. Zira Sami-Akad dilindeki çevirisi Hitit krallık arşivlerinde bulunmuştur. Yine Hititçe yazılmış bir başka eser de aynı yerde bulunmuştur. Anadolu'da, Sultantepe'de, şaşılabak şekilde el değmemiş, tertemiz, plşmiş topraktan yapılmış ve Hurri diliyle yazılmış tabletler bulunmuştur. Kırık ve okunamamış milyonlarca tablet de mutlaka pek çok ve ilginç yazılar içermekteydi. Mezopotamya, Minoen Girit, Lidya karışımı kökenli, şiirsel bir eserin varlığı, tarihöncesi Anadolu'da kullanılan altı ölçölü dizeler (Hexameton) ve Homeros'un destanlarından anlaşılmaktadır.

Sümerler gök tanrılarına tapıyorlardı. Dağlık bir bölgeden göç etmiş olduklarından, tanrılarını dağların doruklarında varsaymaya alışmışlardı. Mezopotamya'nın ovalarında dağ gibi yüksek tapınaklar (Zigguratlar), yapay Olymposlar kurdular. En yüksek ve ünlü ziggurat, "Babil Kulesi" adını taşıyordu. *Bab* kapı, *el* tanrı, çoğunlukla da tanrıça anlamına gelir. Babil'in asma bahçeleri, dağlara benzetmek için zigguratlara dikilen ağaçlardan başka bir şey değildir.

Sümerli kahraman Gılgameş'in anası, ölümsüz güzel Ninsun, mükemmel aynasının önünde özenle tuvaletini yapar, sonra adım adım zigguratın tepesine çıkar. En görkemli tanrıya, güneşe (Şamaş) gider. O ve tanrı, zigguratın doruğunda yalnızdır. Homeros'un İlyada'sının kahramanlarından Akhilleus'un anası, ölümsüz tanrıça Thetis, şafak vakti denizin dalgaları arasından fırlar, çıkar, gökyüzünün enginliğine tırmanır, Olympos'a doğru çıkar; Zeus'a, en büyük tanrıya başvurur. O ve tanrı, yalçın Olympos'un doruğunda yapayalnız-

dırlar. İki tanrıçanın oğulları için tanrılara yalvarmaları aynıdır. Bu, iki başyapıt arasındaki benzerliği kanıtlamaya yeter. Homeros'un ki sanat yapıtı olarak olağanüstü üstünlüktedir. Ancak, Gılgameş destanının İlyada'dan iki bin yıl önce yazıldığını hesaba katmak gerekir.

İlyada, Gılgameş'le bunun gibi daha nice benzerlikler gösterir. Bunların rastlantı sonucu olduğunu kabul etmek zordur. Bir an için raslantı olduğunu kabul edelim. Odysseia'da Kirke episodü ve Odysseus'un (ölüler ülkesi) Hades'te uzun gezileri ile ilgili olaylar dizisi, teorik bir benzetme olamaz. Bu verilere göre, Homeros'un Gılgameş epik destanını bildiği tartışma götürmez. Odysseia'da Odysseus'un arkadaşları, Kirke'nin büyü ve kandırmalarıyla hayvan şekline girmişlerdi. Gılgameş destanında Kirke yerini tutan tanrıça Ishtar (İştar) olup, insanları hayvana çevirir. Gılgameş, Odysseus'un Kirke'yi aşağıladığı gibi Ishtar'ı aşağılamaktadır. Bu noktada Ishtar, Kirke gibi, güneşin kızı olan tanrıça Siduri ile yer değiştirmiştir. Siduri Gılgameş'e, geçmişle ilgili bilgiyi simgeleyen Noe'ye ulaşmak için okyanus ya da ölüm sularına doğru izlemesi gereken yol hakkında bilgi verir. Aynı şekilde Kirke de Odysseus'a okyanusu nasıl geçip, geçmişle ilgili bilgi olan Tyresias'ı bulmak üzere Hades'e ulaşabileceğini göstermektedir. Siduri Gılgameş'e, Kirke'nin Odysseus'a öğrettiği yaşam felsefesinin aynısını öğretir: "Yiyiniz, içiniz, neşeli olunuz! Çünkü, bu insanların yazgısıdır."

Olayların akışıyla bu iki kahramanın yolculuklarında yadsınmaz benzerlikler vardır.

İonia'nın güzel ortamında yalnız başına, dimdik duran Homeros, birçok farklı kültürleri içeren eski, mitolojik ve şiirsel bir dünyaya aitti. En doğuda önce Sümer, sonra Babil, Asur, Hitit, Suriye, Mısır ve batıya doğru Minoen Girit, bu farklı kültürleri oluştuyordu.

İonialıların bu ülkelerin hepsiyle sıkı ilişkileri vardı. Miletos İonialıları Akdeniz'de ve özellikle Karadeniz'de

80'den fazla koloni kurmuşlardı. Sonuç olarak, Asurbanipal'ın İonialı ozanları işitmiş; Homeros'un Odysseia'sı ile Hesiodos'un Theogonia'sını (Hesiodos'un babası Küçük Asya'dan, Kyme'den göç etmiştir) okumuş ya da hiç olmazsa duymuş olması güçlü olasılıktır. Öte yandan, İonialı denizcilerin, Doğu Akdeniz kıyılarında Gılgameş destanını dinlemiş olmaları da çok olasıdır.

Sümerlerin hayatı tufan, kuraklık ve kavgacı komşularının tehditleriyle geçiyordu. Bu da onları bedbin kılıyor, ayrılık ve ölüm yasalarına karşı isyana itiyordu. Tanrılar ölümsüzdü, bunun aksine, trajik olamıyorlardı. Gılgameş ölümsüz değildi. O halde, hakkında bazı şeyler bilinen ilk trajik kahramandı o.

Hayatı, hoşgörü ve anlayışı arayan bir kimsenin tipik ve sempatik karakterini vurguluyordu Gılgameş. Bu anlamda sergüzeşti, trajik bir sonuca ulaşıyordu. İsa'dan Önce üç bin yılında yazılmış bir efsanenin İsa'dan Sonra XX. yüzyıl insanının dikkatini çekebilmesi şaşırtıcıdır.

Buna karşılık, Akdenizli Homeros'ta Sümer bedbinliğinden hiç eser bulunmaz. Herhalde Homeros, kişiliğinde, yaşlı dünyanın tüm mitopoetesini sindirmiş olmalı. Gençleşir görünen bu yaşlı dünya, Homeros'un büyüleyici sözcükleriyle birdenbire başka görünüme bürünmektedir. Bu belki de yaşamın ve doğanın uçsuz bucaksız bolluğu içinde insan ruhunun ve canının sürekliliği olarak genç kalışıyla ilgilidir.

Homeros, yüreği küçük olaylardan titreyen, yufka yürekli, sulu gözlü biri miydi? Onun için, Minoen Girit'inde en küçük bir ima, patlamaya hazır bir büyük yığına değdirilmiş bir kıvılcımdı. Birdenbire ateşin tamamı coşkunun hayranlıkla yanardı. Onun coşkudan titreyen çılgınlığı adadan adaya gider ve Girit'e gelerek ölür ve orada 40 yüzyıl saklanır. Akdeniz'in duruluğunda, tüm canlılığıyla uyanır. Ancak çılgınlığı yurtsama (nostalji) ve eski Girit'te olamamanın üzüntüsüyle yüklüdür. Zira o, eski Ege uygarlığına aittir.

Hmeros, Girit ve 90 kentinden söz ettiği zaman çok coşkuludur. Yüksek sesle ilan eder: "şarap renkli denizin ortasındaki ada!.." Knossos'ta bir baleyi anlatırken; "Orada delikanlılarla büyüleyici bakireler birbirlerine sarılarak dansediyor, kalabalık bir topluluk oluştuyorlardı. Tanrısal bir ozan, liriyle bu uyumu dile getiriyordu." Günümüzün arkeolojik araştırmaları, Girit'teki fresklerin, Hmeros'un anlattığı sahnelerin figürleriyle dolu olduğunu ortaya koymuştur. İsa'dan Önce 4000 yılının Giritli kadınlarının kapkara saçları, fildişi parlaklığındaki tenlerinin üstünde dalgalanırdı. Gece gibi kapkara, badem gibi iri gözleri, küçük burunları, Carmin dudaklı ağızları, kuğu boynu gibi uzun boyunları, cecur, haşin, çıplak, fazla sıkılmadan sarılmış göğüsleri, ince bellerine dolanmış kemerleri, yere kadar uzayan etekleriyle Giritli kadınlar... Çok dekolte olan bu tuvaletler, bütün incelik ve zerafetleriyle göz alırken, klasik tunikler ise, çok ilkel ve yaşlı görünümüyle en az 3000 yıl öncesinin Knossos Minoen ve Phaistos Giritlilerini andırıyordu.

Tunikler kolsuz, bedeni saran, omuzlarda tokayla tutturulan geniş, tek parça kumaştan yapılırdı. Vücudun güzelliğini ortaya çıkaran sevimli pliler, heykeltıraşlar tarafından heykellere yansıtılırdı. Büyük ustalar çoğunlukla çıplak vücut heykelleri yontmaya hevesliydi-ler. Giritlilerin giysileri makas, düğme ve iğne olmadan dikilemezdi. Tek parça klasik tunikler (peplos; khiton ve diğerleri) Giritliler ve daha sonra Mikenler tarafından kullanılan makas, düğme ve iğnenin klasik çağda Hellenistan'da bilinmediğini ortaya koyar.

Giritliler, fresklerinde gururlu fatihlerinin röliyeşlerini tümüyle boyamak, yontmak ve Mezopotamyalılarla Mısırlıların yaptıkları gibi, dev boyda yapmaktan çekinmiyorlardı.

Tümüyle antropomorfize olmuş tanrı ve tanrıçaları bu dünyanın yaratıldığı olarak doğallaştırılmıştı. Giritliler

fresklerinde doğadan sevimli sahneler; çiçekler, kuşlar, ağaçlar, uçan balıklar ve ahtapotlar resmetmişlerdir.

Charles Picart bu konuda, (*Hellenizm Devri Öncesi Dinler* adlı eserinin 89. sayfasında) şunları yazdı:

"Tanrıçaların Mısır ve doğuya kıyasla tanrılar üzerinde daha etken olduğu Girit'te, tanrısal yaratıkların doğum ve ölümü aynı zamanda erkek cins için gözlenmiştir. Girit'te doğan Zeus, çocukluğunu Dikte mağarasında geçirdi, mezarı Juktas'tadır. Girit panteonu, zamanında, aile düzenine benzer şekilde düzenlenmiştir. Beşikler ve mezarlık yanındaki cenazeler arasında sevinç seziliyor; çocukluk, Olympia'da artık yeniden bulunmayacak şekilde rol oynuyor. Tanrıların bir ölümlü gibi coşku, mutluluk ve sefaletleri, dışisel karakterini yeter derecede açıklamaktadır. Bu düzenleme ve eğilim, Doğu Akdeniz'de Girit dinine ilgi çekici bir özgünlük kazandırmaktadır."

Charles Picart'ın; "Çocukluk, Olympia'da artık yeniden bulunmayacak şekilde rol oynuyor" cümlesi, Homeros'a açıkça haksızlıktır. Dokunaklı coşku, tanrıların ölümlü durumundan doğmuştur. Ancak Homeros, bu yaratık ve düşsel tanrılara inanmıyordu. Onları ciddiye almıyor, fırsat buldukça gülünç durumlara sokuyordu. Hatta onları, beşiklerinde "anne", "baba" diye mızız-lanan, yataklarına çiş yapan bebekler yerine koyuyordu.

Charles Picart (aynı kitap, sayfa 86) şöyle yazıyor: "Girit dininin böylesine hissedilen bu eğilimi insanı hayvan yaşantısını ve doğayı incelemeye yöneltmiştir." 3-4 satır aşağıda ise; "Girit dini ve hayal gücü yeni bir artist soyunun gelişmesine hizmet etmiştir." "Doğanın gözlenmesi ve hayal gücü." Zira hayal gücü olmadan yalnızca gözlem işe yaramaz. Daha önce Homeros'un Minoen Girit'in hayranı olduğunu yazmıştık. Dahası

Homeros, eski Ege uygarlığının malıydı. O halde Giritliler için sıralanan, sayılan en yüksek şeyler, tümüyle Homeros tarafından yakıştırılmıştır. Yani Homeros'un yapıtları, içlerinde İonia'da yaşayanların da bulunduğu kimselerin gözlem ve hayal gücüne dayanır.

Şimdi mitoloji kaynakları ile Olympik ve Uranien tanrı ve tanrıçalara geelim:

Toprağın anatanrıçası dünyanın her yerinde, paleolitik taş devrinin bütün dinlerinde asıl ve üstün bir güçtür. Toprağın verimliliği ile kabilenin yaşamını sürdürmesi eşanlamlıydı. Dünyaya tanrıyı vermek durumunda olan güç, anatanrıçaydı. Dağların bu kadını, bir Girit mühüründe, birçok tepenin üzerine basmış olarak, iki yanında birer aslan figürüyle gösterilmiştir. Bu dişi ögeydi; erkek öge daha sonra gelirdi.

Dişi öge, Sümer anatanrıçası İnanna ile başladı. Adı sonradan Mezopotamyalı Ishtar (İştar) oldu. Göklerin bu kraliçesi, aşk ve savaş tanrıçasıydı. Onun iki yönlü, kuşku verici bir karakteri vardı. Ama aynı zamanda sevimliydi de. İsa'dan Önce 1600 yıllarında bir Mezopotamya ilahisinde şöyle deniyordu:

"Kadınların kraliçelerine saygı. Tanrıların en büyüğüne binbir haz ve aşkla bezenmiş saygı. Olağanüstü sıcak, tadına doyum olmaz sevinçle doludur. Ağzı hayat demektir. Varoluşunun verdiği mutluluk sonsuzdur. Başının üzerinde tül, büyüleyici bedeni ve ışıklı gözleriyle pek görkemlidir."

Ama aynı zamanda dağları deviren kuvvetti o.

Babil ve Asur'da inananları, tanrıçaya "ASTORETH! ASTORETH!" diye avazları çıktığı kadar bağırarak tapınıyorlardı. Sonra "ASTARTE" diye yalvardılar. Batıya doğru ise, mavi Akdeniz'in ak köpüklerinden çıkarak, Aşk ve Güzellik Tanrıçası Afrodite oldu. Daha sonra Praxiteles, Knidos Afrodite'si heykelini yarattı. Kınından sıyrılmış bir kılıç gibi apak ve çırılçıplaktı.

Dört kat kalın duvardan bile dışarıya sızan parlaklığını görmemek için, hayal gücü yönünden kör olmak gerek-
ti.

Üç büyük modern din, Akdeniz'in güneydoğusundan kaynaklanır: Musa'nın, İsa'nın ve Muhammed'in dinleri. Her üç din de, ortak bir mitle, aynı eski durumda –tarihsel dinler olmadan önce– başlamaktadır.

Akdeniz'in anatanrıçaları değişik dillerde ayrı şekilde adlandırılırdı.

Küçük Asya'nın Kybele'si, Lykia'nın Leto'su Mekte'de Lat, Troia'da Helene'nin anası Leda oluyor. Günümüz İngilizcesinde bu kelime Lad-Lady (hanımefendi) biçimine dönüşmüştür.

Hititlerin Kybele'si Hurri ve Pulasatilerde Hepa olarak adlandırıldı. Boğazköy'deki büyük bir rölyefte Hititlerin Fırtına Tanrısı Teşup ile gizlice evlenmesi gösterilmektedir. Kybele İyonya'ya gelir, Hepa, Hebe adını alır, tanrı ve tanrıçalara kutsal içkisi nektardan sunar. Tanrı dağı Olympos'a geri yollanır. Herakles (Herkül) tanrı olunca, onunla evlendirilir. Hebe Roma'da gençlik tanrıçası olur. Filistin'e göç eden Küçük Asya (Anadolu) Pulasatileri Hebe'yi de birlikte götürürler. Hepa bu kez Hebe adını alır. Adam ile Hebe (Âdem ile Havva) buradan doğar. Jerusalem'in (Kudüs'ün) kahramanı, kurtarıcısı Adamos'la evlenir. Böylece, aynı tanrıça önce Hitit Fırtına Tanrısı, sonra Herakles ve sonunda Adamos ile evlendirilmiş olur. Ancak Hebe (Havva), Akdeniz gençliğinin ebedi tanrıçası olarak kalır.

Erkek öğeye gelince: Onu temsil eden lir boynuzlu boğadır. Kuvvetini, Anadolu'nun mavi göklerinin uçsuz bucaksızlığı altında, çağılayan ve sellerle gürleyen sıradağlar şahı Toroslardan alır. Birdenbire uçuşumların kıyıcığında belirivermesi, çabukluğunu gösterir. Tepkisi Suriye'den İspanya'ya kadar yaygındı. Bu da, görülmemiş bir kuvveti ve yıldırımın çevikliğini simgeler. Ateş

gibi bakışı ufku yakar, gürlemesi gök gürültüsünü andırır. Gece, geniş boynuzlar üzerinde dağlar ve tüm samanyolunu denetler, gezer. Minos Girit'inde, Knossos sarayı duvarlarının fresklerinde, hayvanın boynuzlarına dayanmış, gövdesinde, yere atlayan kadın ve erkeklerin boğuşması görülmektedir. Ona İtalya, Provence ve İspanya'da boğa güreşlerinde, kastanyet gürültüsü, ateşli, canlı, şakrak ve o denli Akdenizli el çırpışlarında ve "Ole!" çığlıklarında rastlanmaktadır.

İngiliz arkeologu James Maellart, Burdur'un Hacılar Höyüğü'nde yaptığı kazılarda Küçük Asya'da İ.Ö. 7.500 yıllarına ait neolitik bir kenti gün ışığına çıkardı. Kentte boğa başlarıyla süslü pek çok adak yeri ve tapınak bulunmuştur. Bir tahtta 2-3 tanrıça oturmuş, yerle bacakları arasında bir çocuk tutmaktadır. Tanrıçaların duruşu, Rhea'nın Zeus'u doğurmasını düşündürmektedir. Çift ağızlı birkaç balta ve boğa başları, Girit'in tüm simge ve amblemlerini Anadolu'dan aldığını göstermektedir. Beşer parmaklı yüzlerce el ve burunları üzerinde beş parmak izi taşıyan boğa başları bulunmuştur ki bu da, eski destanların yazımında kullanılan heksametron ölçüsünün kaynağıdır. Mitolojiye göre Rhea Zeus'u doğururken o denli acı çekiyordu ki; ıstırabına dayanabilmek için, iki eliyle toprağı kavradı. Parmaklarının izlerinden daktyl (parmak) denilen periler ortaya çıktı. Daktyller çalgı çalıp türkü çığırarak, Rhea'nın sancısından inleyişlerini Zeus'un babasının (Kronos'un)* duymasını engellediler.

5 daktyl (parmak) ve bir mısradan oluşan heksametreler 6 grup heceydi. Her grup heceye bir ayak deniyordu. Uzun ve kısa heceler, parmakların eklem yerlerine göre sayılıyordu. Dinsel danslar, heksametron ölçüsüne göre yazılmış şiirlerden bestelenmiş şarkıların

* Çünkü Kronos, karısının doğurduğu çocukları yutuyordu (Çevirenin notu).

eşliğinde yapılırdı. Uzun heceler sıçramaları, kısa heceler de yere basmaları gerektirirdi. Dizeler ise, figürlerden sonra tanrıçaya şarap sunulması içindi. Bu danslar Magna Meter (Büyük Anatanrıça) onuruna yapılırdı. Zamanla şiir ölçüsünde değişiklikler gerçekleşmiş ve spondeler bir daktyl'in yerine kullanılabilir olmuştur. Bununla birlikte beş sayısında değişiklik yapılmamıştır. Çünkü beş, kutsal bir sayıdır.

Pausanias, beş daktyl'e adlar takmıştır. En büyük önemi de, adı Acis olan küçük parmağa vermiştir. Beşinci daktyl olan, "geleceği keşfedebilme yeteneği olan" demektir. Zaten iki kulak, iki küçük parmakla tıkanabilir. "Bilinmeyen"den fısıltı halinde gelen mesaj, ancak böylece duyulabilir. Sonuç olarak, küçük parmaklara "oriküler" (kâhin) deniyordu. Fransızcada yaşayagelen "haberi küçük parmağımdan aldım" sözü, bu inanışın uzantısıdır.

Kutsal olimpiyatlarda pentatlon (beş atletik oyun) yarışmaları yapılırdı. Homeros da (İlyada'da), Akhilleus'un ölen dostu Patroklos onuruna düzenlediği pentatlonu anlatır. Pentatlon, araba yarışıyla başlardı. Olimpiyat oyunları, çok eski ve karanlık bir tarihe sahiptir. Uzun süre ihmal edilmiştir. İsa'dan Önce 776'da yeniden ve düzenli olarak yapılmaya başlamıştır. Antik çağda takvim güneşe değil, aya dayanılarak hesaplandığından, o zamanlar olimpiyat oyunları dört yılda bir değil, beş yılda bir düzenlenirdi.

Provence'da, özellikle Artes'da bu beş daktyl, Martha ve Sarah'ın, sağlık derecesi kesin bilinmeyen belgelerine göre, üç denizkızının ayakları altında çırpınmaktadır. Benzer kabartmalar, Alyscamps mezar taşlarının Hristiyanlaşması sırasında yok edilmiş olmasıdır.

Foçalılar Foça'dan ayrılmaya karar verdiklerinde, yanlarında Marianne için başlık götürdüler. Kendilerini Marsilya, Apte ve Antiplere kadar taşıdıkları Efes Artemis'inin koruyuculuğuna veren kâhinden yardım istedi-

ler. Artemis üçlek bir tanrıça idi. Kybele, Mayıs Kraliçesi ve eşi Attis (Küçük Asya'da Adonis) Foçalılarla birlikte Akdeniz'i geçti. Kybele - Mayıs Kraliçesi. Günümüzde süregiden Mayıs Kraliçesi geleneğinin kökeni taa buralara varır.

Çok eskiden ve Dante döneminde Dre de Mourtagel (bir tür cenaze masrafı) ödenerek cesetlerin Alyscamps'a gömülmesi sağlanabiliyordu. (Çünkü Alyscamps'lılara göre orası, kahraman ölülerin deniz kıyısında ya da akarsu kıyısındaki ağaçların gölgesinde yaşamlarını sürdürdükleri kutsal gömü yeri.)

Homeros'un Odysseia'sında, Troya savaşı kahramanlarından Akhilleus'un gömüldüğü, kılavuz tanrı Hermes tarafından gösterilen loş yollar izlenerek varılan bir mezar adasından söz edilir. Bugünkü adı Kızılırmak olan Halys'teydi bu ada. Anadolu'da, geniş bir yay çizerek Karadeniz'e dökülen bu ırmağın kıyısında Alyassos adlı bir kent vardı. Bunlar Alyassos ve Alyscamps arasında kesin bir ilişkiyi, dolayısıyla uygarlıklararası ilişkiyi gösterir.

Fransa'da Lascaux mağaralarında el izlerine rastlanmıştır. Bazıları bunu, ayakta durabilmek için duvara dayanan mağara insanların kazara bıraktığı görüşünü savunmuşlardır. Bunun böyle olmadığı kesinlikle bellidir. Eski insanlar, evlerini her türlü kötülüklerden koruyacağı inancıyla evlerinin duvarlarına ya da mağaralara el izleri çiziyordu. Paleolitik çağlarda din tamamıyla büyü ve sihirdi.

İşte Müslümanlığın günde beş vakit namazı ve beş daktyl'ler. Bunlar Mekke'de beş put ve Fransa'nın Provence bölgesindeki beş "Marie" ile özdeşirler. Giderek, yıldızın beş köşesini oluşturdular. Hz. Muhammet'ten önce Mekke'de, Kâbe'de Kubel (Anatanrıça Kybele) ve Lat (Apollon'un ve Artemis'in anası Leto) putlarına tapılırdı. Putlar tahrip edildikten sonra namazın şekli değiştirildi ve günde beş kez kılınır oldu.

Tavla daha önceleri kutsal bir kehanet aracıydı.

Mezopotamya'da tanrıça İştar'ın rahibesi bir dama tah-tasına beş aşık kemiği atıyor, bu aşık kemiklerinin atılı-çı, kehanet konusunda tanrıçaya soru sormayı simgeli-yordu. Tanrıça, üzerlerine aşık kemiklerinin düştüğü dama karelerine göre, kehanetini açıklamış sayılırdı. Daha sonra aşık kemiklerinin yerini tavla zarları aldı. Bütün bunlar, arkaik inanış ve geleneğin Mezopotam-ya'dan Girit'e yayıldığını göstermektedir. Bugün hâlâ Doğu Akdeniz'de bu geleneğin izlerini Türklerde, Arap-larda, Musevilerde ve Rumlarda görebiliriz.

İki elin ya da sağ elin ayasını baş hizasına kaldır-mak ya da göğse koymak, aslında içgüdüsel bir savun-ma hareketinden gelir. Bu hareket, kem gözden sakın-mak ve kötü niyetlerden korunmak için yapıldı. şimdi hâlâ bu daktilik hareket, bir kimse kötü, hoşa gitmeyen bir şey söylediği zaman, "nah sana, sana yok" anla-mında yapılmaktadır. Bugün de Türkiye'nin bazı köyle-rinde, evlerin dış duvarlarının sıvaları üzerine el bastırı-larak, el figürleri çıkarılmakta; bunların o evi tehlike ve kötülüklerden koruyacağına inanılmaktadır.

Homeros zamanında tüm bu önemli olaylar Sibil ve kâhinlerin yanıtları, altı ölçülü heksametron ölçüsüy-le yazılmıştır. Logografların (düzyazı yazarları) hepsi İyonyalı, çoğu da İyonya'nın Miletos kentindendi. Batı-nın bütün düşünürleri Homeros'u İsa'dan Önce altıncı yüzyıla tarihlemeye çalıştılar.* Amaç Homeros'u klasik çağa oturtmaktır. Bu gülünç bir şeydir!.. Willomourty-Mallendorftan bu yana araştırmalar büyük bir özen ve titizlikle, bir kurdun ağacı oyması gibi sürdürüldü. Bun-ca yorgunluk, yalnızca bilim içindi. Eratosthenes İsa'dan Önce dördüncü yüzyılda yeryüzünün çevresini, önemsenmeyecek hata payı ile hesapladı. Zenedot'tan sonra İskenderiye kitaplığını yöneten bu bilgin edebi

Bugün Homeros'un İ.Ö. dokuzuncu yüzyılda yaşadığı kabul-lenilir; Onun anlattığı Troya savaşları ise İ.Ö. 1200 yıllarına tarihlenir (Çevirenin notu).

kritikçi ve matematikçi oldu. "Chronographie" adlı yapıtında Hellenistik çağın tarihlerini saptayan ilk kişi oldu. O Homeros'u İ.Ö. on birinci yüzyıla yerleştirdi. Eratosthenes'in kitapları yakıldı ama, kendisinden sonra gelen yazarlar onun adını sık sık ve saygıyla andılar.

Homeros'tan önce Orpheus (Orfe) ve Mausoeus söylencesi vardı. Bunlar oldukça mistiktir. Homeros mistik değildir. Mantığın, aklın kabul etmeyeceği şeyler yoktur onda. Homeros'un anlatıları, mavinin mavi, akın ak olduğu Akdeniz gökleri gibi, çınlayan bir türkü gibi, açan bir çiçek gibi güne açıktı.

Olympos'un Homeros'tan yüksek olduğu söylenir. Doğru değildir bu. Homeros Olympos denilen ve başı göklere değen dağlardan (yalnız Anadolu'daki Olymposların sayısı iki düzineyi bulur) yüksektir. Bakışı doğuya, sesi batıya yönelikti onun. İki ayağı limanın iki yakasında kabul edilen Rodos feneri gibi Homeros'un bir ayağı Mezopotamya'da, öteki de batıda, Küçük Asya'da idi. Gerçi humain (insan) sözcüğünü kullanmadı ama, bu sözcüğün sanatta, çok iyi su verilmiş çelik gibi gerçek olduğunu kanıtladı.

Şimdi Herodotos'tan şu pasajı okuyalım:

Lydialılarla Medler arasında beş yıl süren bir savaş çıktı; sık sık Medler Lydialıları dövdüler, sık sık da onlar tarafından dövüldüler. Hele bir seferinde tuhaf bir gece savaşına da tutuştular: Savaş denk koşullar altında sürüyordu ki, altıncı yılda, bir çarpışma sırasında ve ortalığın en çok karışmış olduğu bir anda gündüz, birden yerini geceye bıraktı. Bu ışık tutulmasını Miletos'lu Thales, İyonyalılara önceden bildirmişti yılına, gününe kadar. Ama Lydialılar ve Medler, gün ortasında gece olduğunu görünce çarpışmayı kestiler ve hemen bir anlaşma, bir barış sözleşmesi yaptılar." (I. kitap, 74)

Aslına bakacak olursanız, Herodotos'un dediği gi-

bi "günün geceye dönmesi" değildir söz konusu olan. Bu, insanoğlunun milyonlarca yıl süren karanlık çağının sona ermesiydi. Bu, insanoğlu tarafından önceden hesaplanan ilk güneş tutulmasıydı. Olay, İsa'dan Önce 585 yılının 28 Mayıs'ında gerçekleşmişti. Bu tarihte insanoğlu tarihinin bilim dönemi başlamış oluyordu. Bin yıllar boyu uçurum karanlıklarında yaşayan insan soyu o tarihte aydınlığa doğru yükselmeye başladı. İ.Ö. 585 yılında insanoğlu, doğa olaylarını, mitolojinin karanlığından kurtulup, gerçek yönüyle görmeye başladı. İnsanoğlu, doğaya hayranlıkla, "Oh, ne güzelsin!" dedi ama sordu:

– Ama sen kimsin?

Bu soruya verilen yanıt pek hoş oldu:

– Ben senin ananım.

Thales'in insanına can gelmesi, Rodin'in ünlü "Düşünen Adam"ının canlanması gibiydi. Rodin, yaptığı heykel canlanan Pygmalion'u da aşırıyordu. Thales "madde ebedidir" diyor ve ekliyordu: "ama canlıdır." Bu sözle yalnızca canlı organizmaları değil, bütün maddeleri kastediyordu. Bu söz, günümüzde bile önemini korumaktadır. Thales, sanki ayaklar kuyunun dipsiz derinliklerinde ama başı güneşle aydınlanmış olarak, şöyle diyordu: "Maddeler tanrı doludur!"

İyonyalı bu düşünürler; Thales ve ardından gelenler (Anaksimandros, Anaksimenes, Herakleitos, atomcu Leukippos, Ksenofanes, Protagoras, Anaksagoras, Demokritos) düşünce dünyasını uzun sakal ve uzun sözlerle dolduran filozoflar değillerdi. Düz yazıyı, şiir ve sanatı bu bilginler canlandırıyordu. İyonya düşünürleri kendilerine fusyologos (doğabilgini) derlerdi. Bir şeyi iyi tanıyıp bilebilmek için, ona çok ilgi duyup sevgi göstermek gerekir. Yalnız sevilen şeyin gizleri ortaya çıkarılabilir. Eğer dünyada bütün insanlık tarafından kutlanacak, takvime başlangıç yapılacak bir tarih varsa, hiç kuşkusuz o tarih, İsa'dan Önce 585 yılının 28 Mayısıdır!

Antik çağda 'adı İyonya olan Batı Anadolu'da, İsa'dan Önce altıncı yüzyıldan başlayarak bilimin hızla gelişmesinde Homeros'un katkısı büyüktür. Homeros, kendinden önceki ve sonraki çağlarla kıyaslanamayacak bir dönemin başlangıcıdır. İnsanlık tarihinde olağanüstü önemli yeri vardır. İyonya'nın dünyaya Homeros'u vermesi, ondan sonra gelecek düşünce adamlarını da vermesinin gerekçesidir. Homeros'u çıkaran İyonya'nın Thales'i yetiştirmesi şaşırtıcı olmasa gerek. Çünkü Homeros, şiirsel yapıtlarının doğallığıyla, doğa bilimlerine çıkan yolu açmış ve gelişmelere uygun ortamı hazırlamıştır. Başka söyleyişle, o çağ Anadolusunun mutlu ve özgür ortamı bir Homeros gibi, bir Thales ve ardından gelenler gibi Sokrates öncesi düşünürlerin doğmasına olanak sağladı.

İyonyalıların ölümden sonrası ile ilgili korkuları; dolayısıyla moral tanrıları yoktu. Ölümü, doğum kadar doğal karşılamayı biliyordu eski Anadolu halkı. Bu yönde, söylenebilimin zengin kalıtından (mirasından) yararlandılar. Böylece evrenin gerçekçi yorumuna ulaştılar. İnsanlık tarihinde bu, doğal bilimlerin başlangıcı oldu.

Arkaik çağ doğabilginlerinin sonuncusu Abdera'lı atomcu Demokritos'tur. Kendisinden önceki Miletos İyonyalılarının kuramlarına dayanarak, evrenin yaradılış kuramını ilk kez ve açıkça formüle etmiştir. Demokritos, Trakya'nın Abdera kentindendi. Bu kent, Miletos'lular tarafından kurulmuş bir koloni idi. Günümüzün nicelik kuramcıları ve nükleer fizikçileri kendilerini "Demokritos'un çocukları" diye tanımlamaktadırlar. Dikkat buyrulursa "Sokrates, Platon ve Aristoteles'in çocukları" diye değil.

İnsanlık, uzayla yeryüze arasındaki ilişkilerini, Akdeniz kaynaklı bir bilime dayalı olarak sürdürmektedir. Bu sözler bazı kişilere abartma gibi gelebilir. İnsanlar genellikle, gerçekleştirilene dek, bilimsel varsayım ve görüşlere inanmamak eğilimindedirler. Uçma gerçek-

leşmeden, bunun gerçekleşebileceğine kaç kişi inanıyordu? Bugünse süpersonik (sesten hızlı) uçaklar bile hemen kimseyi şaşırtmamaktadır. İç evrenlerinde statükonun korunmasından yana olan insanlar, hızın değiştiricilik ve birleştiriciliğinin ayırımındadırlar.

İyonyalıların hiçbir dogmaları, dinle ilgili boş inançları yoktu. Evet tanrıları vardı ama, bunların hemen hepsi şiirsel birer imge gibiydi. Sanki duygularla elde edilen veriler, sistematik bir sınavdan geçirilirdi. Bu sınavların yinelenmesi, olası tüm sezgi ve düşünme yanlışlarını ortadan kaldırırdı. Bu, doğanın evrenselliğinde ve yaşamın birliğinde bir inançtı. Materyalizm, mekanizm, atomizm, naturalizm ve daha sayabildiğiniz kadar...

Herbert Spencer şöyle diyor:

"Sanatın nerde bitip ilmin nerde başladığı bilinmez..."

Gerçekte sanat ve bilim birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Sanat eski Hellenistan'da "Tekhni" olarak (yani teknik bir meslek, daha çok elle yapılan bir çalışma demektir) adlandırılırdı. Sözcük, hemen tüm dillerde aynı anlama gelmektedir. Sanat genellikle güzelliğe bağlıdır. Bunun için çoğu sanatlar için "güzel sanatlar" denir, "sanatlar" denmez. Ama güzel sanatlar, insanla başlamıştır. Kuşlar şarkı söyler, danseder ve yuvalarını yaparlar. Güzelliğe gelince bir akrep, bir kırkayak; bir çiçek ve bir kelebek kadar güzeldir.

Bir Bektaşî dervişi parmakları arasında bir tahtakurusunu ezmiş ve yukarı kaldırarak şöyle bağırmış:

– Güzel tanrım, yarattığın bu böcekten öğrenmedin mi?

Erken taş devrinde resimlenmiş bir mağara duvarında, Roma'daki Sen Piyer kilisesindeki kadar sanat vardır. Taş devri yontucuları elleriyle, taştan bir aletle balta, çakı, mızrak, ok ucu yontuyorlardı. Belki de el ve parmaklarının olağanüstü yeteneğe sahip olduklarını

sandıklarından 5 daktil (parmak) işaretinin çok kutsal bir işaret olduğu düşüncesini benimsiyorlardı. Şarkı, şiir ve dansa kullanılan bu işaretin sanatla ilişkili olduğu kabul edilebilir.

Tüm bunlar Homeros aracılığıyla Akdeniz'e yayıldı. "Teknik" sözcüğü bilimle bağlantılıydı. Taş devrinde elle yontulmuş bir taş alet, günümüzün bir teleskop ya da mikroskobuyla eşdeğerdedir. Kim bilir, belki de elin yaratıcılık ve dolayısıyla kutsallığı yüzünden, karşılaşan insanlar birbiriyle el sıkışıyorlar. Yakınoğuda, karşılıklı el sıkışan iki kişi, ellerini bırakmadan, birbirlerinin ellerinin başparmaklarını öperler...

On yedinci yüzyılda sanat ve bilim arasındaki fark, en belirgin durumunu aldı. Rönesans matematiğinin yaratıcısı Descartes, "Akıl Yönetimi İçin Kurallar" adlı yapıtında, bilimlerin tümünü birden öğrenmenin, her birini ayrı ayrı öğrenmeye çalışmaktan daha kolay olduğunu yazmaktadır. Ancak sanat için aynı şeyi söyleyemeyeceğini eklemektedir. Yani, bilimin farklı branşları arasında bir benzerlik ya da ortak bir düşünce buluyordu. Bu, güneş ışınlarının prizmadan geçince yedi asal renge ayrışması gibiydi. Bu renkler, bilimler gökkuşağının renkleri oluyor!... Bu renkler, bir coğrafya haritası üzerinde bir ülkenin sınırlarının belirlendiği gibi, kesin olarak birbirlerinden ayrılmaz. Renklerin biri diğeri içinde uyumla kaynaşır. Descartes'in bu dedikleri bilim için olduğu gibi, sanat için de hâlâ geçerlidir. Sanatta ortak armoni, sezgi ve hayal geçerlidir. Bilimde bunlara ek olarak deneme ve doğrulama vardır. Ama sanat yapıtının da kendi kendini doğrulaması söz konusu değil midir?

Akdeniz esprisi olan Einstein'ın görelilik (izafiyet), uzay ve zaman kuramlarında, Pascal'ın atom ve evrende iki sonsuzluk kuramına kıyasla şiirsellik yok mudur? Einstein, kemanını çok severdi. Amphion'un flütü gibi müzik dinlerken, bir bale figüründe, yüreğinin derinliklerinde dördüncü boyutu duymuyor muydu? "Ne kadar

doğru?" diye düşünmüyor muydu? Öldükten sonra beyni muayene edildi ve çiçeklerin kurumuş taç yapraklarından başka hiçbir şey bulunamadı. Biri bilim için, öteki şiir için iki ayrı beyni yoktu!

Nişabur'lu ozan Ömer Hayyam, ölümsüz dörtlüklerinin yanısıra, bir bilim adamıydı da. Gökkubbeyi mi değiştirmişti? İki gökkubbesinden, şiir için olan biri mavi, bilim için olan ötekiye ak üstüne kara çizgili miydi? Homeros, heksametrik daktillerinde, kırmızı şarap için "koyu ateşli şarap" diyor; yalan var mı bu sözde?

Biz şimdi Van Gogh'un çok ünlü ve çok demokratik sandalyesinin önündeyiz. Ressamının Altıncı Kıtadan, tahtı rüzgârdan bir ressamın yapıtı olduğu besbelli tablosunun... Bu sandalye, kafa salladığında su kabağı gibi sallanan bir politikacı için bakan koltuğu olmayıp, insanlığın genel bakışı için büyük bir gürültü çıkarmaktadır. Bu dört ayaklı iskemle, bir imparator tahtıyla kıyaslanırsa, oturak gibi görünür.

Ozanlar gibi bilginler de yaratıcıdır. Birbirlerine karşıt yolları izlerlerken uzlaşmaz oldukları söylenir. Ancak Nobel ödülünde, uçlar birbiriyle ilgilidir. Bilim ve sanat insanlığın ortak malıdır ama, "Ex oriente lux" (ışık doğudan gelir) sözünde olduğu gibi, başlangıçta dünyayı doğu ve bu arada özellikle Akdeniz aydınlatmıştır.

Çağdaş bilginler kendileri için "Demokritos'un çocukları" derler. Demokritos ve öteki Sokrates öncesi bilginler yaşadılar, söylediler ve bu dünyaya konup göçtüler. Bugün İyonyalı fizyologlar artık yok! "Demokritos'un çocukları" doğuya batıdan söz ederler. Akdeniz'in parlaklığı batıdan doğuya, uzakdoğuya, Hindistan, Çin, Vietnam ve Japonya'ya yansır. Akdeniz'siz uygarlıktan geriye ne kalır?

İ.Ö. 460'da Demokritos'un, İ.Ö. 900'lerde Homeros'un yaşadığı dönemlerde batı dünyası barbardı. Güneş, ışınlarıyla batıyı kapladı. Bu bir sarkacın salınımı değil, fakat, Akdeniz'in yüreğinin atışı, sistol-diastolu,

yani yüreğin açılıp kasılmasıdır. Kaldeliler zamanında Magna Mater (Büyük Anatanrıça) nnde yapılan dans, günümüzde bile sürüp gitmektedir. Bu, doğudan batıya bir uzun iki kısa zıplama ile, daktilik bir danstır. Akdeniz'in yüreği asla durmadı. Akdeniz bugün, verimli Hilalin kollarında, başlangıcındaki kadar gençtir. Bu AKDENİZ'İN EBEDİ GENLİğİDİR!..

Uygarlıktan söz edildiğinde, Latince "Civitas" söz-cğ anımsanır. Bu 'da, ilkel durumlardan kurtularak, sivillerin ya da yurttaşlar topluluğunun oturduğu yer (kent) demektir. Bazı dillerde bu sözcük, uyum anlamını da içerir. Ne hoş.değil mi? Bu durumda yurttaşlar birbirlerini ezmez; müzikteki notalar gibi uyum içindedir.

Uygarlık konusuna yeniden dönelim:

Birinci amacı, yurttaşların sağlığı idi. Girit'te Knossos, Versailles sarayının prototipi oldu. Ama sağlık açısından ne kadar ilerlemişi idi. Knossos'ta, başka yerlerde daha sonraları kanalizasyon sistemi gerçekleştirilmişti. Etrüskler ilk kanalizasyon sistemini Roma'da, eski Girit ve Küçük Asya'dakileri taklit ederek kurdular (Floako Maksima). Kentin sağlık ve hijyeni, uygarlığın amacıydı. İnsan sağlığı bilimsel olarak Hipokrates'le (İ.Ö. 460) Küçük Asya'nın Kos (İstanköy) adasında başlar. Pergamon'lu (Bergama'lı) Kalinos (Hekim Galen), dünyanın ilk hekimi sayılabilir. Mutlu Miletos kentinin Hippodamos'u, kentiliğin babasıdır. Sokaklar birbirlerini diklemesine kesiyor, her yerde drenaj kanallarından su akıyordu. New York'ta ve yeni kurulmakta olan Amerikan kentlerinde aynı sistem uygulanmaktadır.

Hippodamos'un planına göre kurulan kentlerde (Miletos, Priene, Menderes Magnesiası ve kısmen de Efesos) evler iki katı geçemiyordu. Kentler daha iyi havalandırılabilir, uygarlık hizmetlerinden kentin her köşesi, aynı ölçüde yararlanabiliyordu. Bu kentçilik, Bergama'da estetik bulunmadı. Bu kentte sanatsal kenti-

lik uygulandı. Ne yazık ki; uygarlık ve kentçilik açısından, ilkçağda Anadolu'da başlayan gelişme, çeşitli frenlemelere uğradı. Dar dogmatizm (boşınançlara saplanıp kalma) ve emperyalizm, bir uygarlığın yayılma ve gelişmesini yavaşlatabiliyor. Örneğin, Anadolu uygarlığını sona erdiren İran, Sparta ve Atina emperyalizmleridir. Dogmatizme gelince, doğal anlayışın duraklaması ve bir tür tutuculuktur. Perikles zamanında örneğin, İyonyalı iki düşünür Atina'da yaşıyordu. Protagoras ve Anaksagoras. Bunlar, tanrıları yok saydıkları için, ikisi de ölüme mahkûm edildiler. Sokrates de, ruhun ölmezliğine (o halde yalnızca tanrı ve tanrıçalar ölümsüzdü) inandığı için hapsedilmişti. Oysa Anaksagoras; ayın ve güneşin kutsallıklarını yok sayıyor; "Ay ve güneş tanrıça ve tanrı değil, birer madde kütlesidir" diyordu. Protagoras diyordu ki: "İnsan her şeyin ölçüsüdür." Bu, tanrıları yok saymaktan başka bir şey değildi. Anaksagoras Klazomenai'li (Kilizman, bugünkü Güzelbahçe), Protagoras ise, Miletos'un kolonisi olan Abdera kentindendi.

Perikles onları ölümden kurtarmak için çaba gösterdi, Atina senatosunda ağladı. Cezalarını sürgüne çevirtti. Ama, Atina'ya dönecek olurlarsa, hemen idam edileceklerdi. Onlar, Atina'dan kurtuldukları için sevinçliydi. Bir daha geri dönmek üzere bu kentten ayrıldılar. Perikles'in vebadan öldüğü Atina'dan uzakta, diledikleri gibi düşünmekte özgürdüler. Perikles aydın bir kimse idi. Miletos'lu Aspasya ile evlenmişti. Dahası, Perikles devrimlerinin gerçekleşmesinde, bu Anadolu kadının rolü büyüktür.

Bu devirde yalnızca İyonya ile Küçük Asya'nın kadınları erkeklerle eşit eğitim ve terbiye görüyorlardı. Bu nedenledir ki; Miletos'lu Aspasya, Atina'da filozofların toplantılarına katılabilen tek kadındı. O çağda bir Atina'lı erkeğin yabancı kadınla evlenmesi yasaktı. Perikles bu yasağı kaldırabilmek ve Aspasya ile evlenmeye izin alabilmek için senatoda göz yaşları dökerek konuştu.

Aspasya, Perikles'in esin kaynağı ve akıl hocası oldu. O dönemde Atina kentinde kanalizasyon yoktu. Oysa İyonya'da bilimsel kentçilik uygulanıyor ve her kentin mutlaka kanalizasyonu bulunuyordu.

Habire ruhun ölümsüzlüğünü tartışan Platon ve Sokrates, khiton denilen örtülerinin eteklerini kaldırıp, sokak ortasına çöküp, işlerini görebilir ve orada tüten anıtlar bırakabilirlerdi (!) Böyle olunca, veba salgını da kısa aralıklarla başgöstermekte gecikmezdi. Salgını durdurmak için Atina'da insan kurban etme yoluna başvurulduğu bile oluyordu. Eğer Homeros o çağda yaşasaydı, kendi yarattığı tanrıları yadsır (inkâr eder) ve bunun için de ölüme mahkûm edilebilirdi. Aynı dogmatizm, olağanüstü Akdenizlilerden bir diğeri olan Galileo Galilei'yi de mahkûm etmişti.

Melos'un fethedilip, masum halkının kılıçtan geçirilmesinden hemen sonra, bu ada çevresinde Salamin deniz savaşı sürerken (İ.Ö. 415'de) büyük tragedya yazarı Euripides, "Troya'lılar"ı yazıyordu. Euripides, dinsel ve geleneksel ahlakı tartışmasız kabul etmiyordu. Yapıtında yer yer görülen imalar, içinde yaşadığı toplumu dokunaklı bir biçimde eleştirdiğini göstermektedir. Euripides "Troya'lılar"ı yazarken, Melos halkı katliamının dehşetini biliyordu. Bu piyeste, erkeklerin öldürülmesinden sonra yalnız kalan, kaderi istilacıların elinde olan solgun, sıkıntılı, kaygılı olarak akıbetlerini bekleyen Troya'lı kadınların yürekler parçalayıcı durumları anlatılmaktadır. Thalthybe, kadınların savaşçılara dağıtıldığını belirtmektedir. Hekube menfur, Odysseus'un kızı Cassandra Agamemnon'un tutsağıdır. İkinci kızı Polyxene paramparça edilerek Akhilleus'un mezarına kurban olarak sunulmuştur. Sonra Andromakhe gelir; oğlu küçük Astyanax'ı göğsünde taşımaktadır. Hektor'un bu sevgili karısı, Neoptoleme'ye tutsak olarak verilmiştir. Thalthybe, Akhalar tarafından öldürülmesi buyurulan Astyanax'ı almaya gelir. Öldürülen çocuk, He-

kube tarafından gömölür. Sonuçta Troya kenti ateşe verilir; kuleler ateş ve duman altında kalır.

"Troya'lılar" oyununda, son derece dokunaklı ve ilgi çekici pasajlar vardır. İzleyenler, daha ilk sözcüklerden başlayarak, kuvvetli bir coşkuyla sarsılıyordu. Yürek parçalayıcı hıçkırıklarla ağlayanlar az olmuyordu. Bir kısım seyirci, acı ve üzüntünün boğucu sıkıntısıyla zor savaşıyordu. Birçok seyirci bilincini yitiriyor, bayılıyordu. Piyesi izleyen gebe kadınlardan, çocuğunu düşüren çok oluyordu. Üçüncü temsilinden sonra piyes hiç oynanmadı. Euripides bu piyeste, Atina'lıların dehşet verici gaddarlığını sergiliyordu. Euripides, Atina'lı bir sanatçıydı. Bir yerde, tarihe karşı Atina'lıları kurtarmış oluyordu. Çünkü seyircilerin tepkileri, vahşet karşısında Atina'lıların çektiği vicdan azabını yansıtıyordu. Bu da büyük Euripides'in Akdenizli oluşunu kanıtlamaktadır. Euripides'in dehşet ve gaddarlığa karşı tutumu, Homeros'unakinin aynıdır. Homeros'un, Patroklos'un cenaze töreninde hazır bulunan Troya'lı gençler konusunda söylediklerini anımsamak yerinde olur.

Sirakuza'lı (Kartaca'lı) Sicilyalılar, Atina'lıların büyük düşmanı oldular. Birçok Atina'lıyı hapsettiler. Fakat Euripides'in dizelerine dünyanın duyduğu hayranlık büyüktür.

İ.Ö. 404 yılında Sparta'lılar Atina'lıları kesin yenilgiye uğrattıklarında komutanları, kentin tamamıyla tahrip edilip yağmalanmasına karar verdi. Bir Foça'lı, Euripides'in "Elektra"sının ilk kısmını şarkı şeklinde okudu ve Atina'yı kurtardı. Bu olay bize, bir başka Akdenizli olan Plutharkos tarafından anlatılmaktadır. Sparta'lıların, Hitler nazizmine imrenecek halleri yoktu ya!

Sparta'lılar, Lysandros komutasında, Çanakkale boğazındaki Aigos-Potamos'da (Keçi Limanı), Atina'lıları yenerek 30 bin askeri imha etti. Bir Sparta'lı generali kışkırtabilmek için, Euripides'teki insanlık ve Akdenizlilik kuvvetini düşünmek gerekir. Bu, Orpheus'un teknil yaban hayvanlarını yumuşatıp munisleştiren çal-

gı ve şarkısına benzer. Atina'nın teslim anlaşması, Atina oligarşisinin Sparta'ya bağlı olduğu zamanda gerçekleşti.

Güneş her sabah doğudan doğar, batıdan batar. Akdeniz şafağı şanlı şerefli. Akdenizliler, tüm gün ortalığı, iç açıcı ışıyla aydınlatan güneşin çocuklarıdır. Kişi, akan Akdeniz aydınlığı altında coşkuya kapılır. Kuşlar, kanatlarının uçlarında günün son ışıkları, yuvalarından cennet doğaya sakın sakın bakarlar. Dağlar, ağaçlar, hatta çalılar, köklerini topraktan söküp giden ışıkla birlikte gitmek için çaba harcarlar. Alacakaranlıkta insan yüreğini bir aralık bir keder kaplar.

Derin gecede Selene (Ay), Latin ozanı Horatius'un söyleyişiyle "Sessizliğin Kraliçesi", kara geceyi bir perim masalına döndürür. En yüksek tepelerden kıyılara kadar, fosforlu bir parlaklık, mavi gökkubbenin altında, kara mavi denize bakar. Bu bir balık yumurtasıdır; karanlıkta bir göz kırpması, yaşamın doğuşu; işte bu sessizlik kraliçesidir. Kafa kaldırılıp, gözler göklere çevrilirse, olanca titreşim ve görkemleriyle yıldızlar görülür. Bütün yıldızların gökyüzünde parılayıp göz kırptığını görmek, ağaçların yıldırıma dönüştüğü Akdeniz'in agustosböceklerini dinlemek sanılabilirdi.

İşte ötekilerden daha yakın ve daha parlak bir yıldız! Onu ve öteki yıldızları yakalamak için kollarınızı sevinçle açma isteği uyanır içinizde. Bu, göklerin ve Akdeniz'in Afrodit'i, Venüs'üdür. "Oh, işte, ta kendisi!.."

Duru Akdeniz göğü altında, gökte ay bile yokken, sandalınızın üstüne bir gölge salındığını görürsünüz. Kuşkunuz olmasın ki; o parlak yıldız, Afrodit'in ta kendisidir. Çoban yıldızı, akşam yıldızı, sabah yıldızı vb. nice adlar takılan bu yıldız, güneş ve aydan sonra, nelerin gölgelerini salabilen tek yıldızdır. Bunu da Akdeniz'de pek güzel becerir.

Akdeniz'in duruluğunda kayık ayaklanıyor. Binlerce, milyonlarca yıldızın görüntüsü denize yansıyor. Sandal denizde, yıldızların arasında yavaş yavaş süzül-

luyor. Altınızda yıldızlar, üstünüzde yıldızlar. İşte göklerin uçurganı Orion, işte Andromede ve işte Pegasos. Bir yıldız kayıyor ve bizi sessizliğe gömüyor.

Şafak vakti bu, yürekler sıkıcı bir hüznün değildir. Aksine, şafağın infilakı, gökyüzü kapısının menteşelerini portakal rengi bir gıcırtyla açar. Kuşlar kanatlarını çırpıp, çekingen çekingen türkülerini şakımaya koyulurlar.

Güneş ufuktan patladığında, dalga dalga eğmeçler, sarmallar çizerek cıvıldamaya başlar kuşlar. Ozan gibi, türküleriyle, gökyüzünde gelin telleri, örümcek ağları gibi sallanan teller bırakırlar.

İşte, Akdeniz'i kendine özgü kılan güneş. Işığı, üstüne düştüğü nesneleri aydınlatmakla kalmaz, görülebilir bir şair hulyası verir. Yani Akdeniz güneşi, aydınlatığı gerçek varlıklara şiirsel imaj verir. Bu yalnızca, Akdeniz'in güney ve kuzey kıyıları için geçerli bir gerçektir. Ve bu, en az 8 bin yıllık insanoğlu tarihinin anılarını saklamaktadır.

Güneşin doğumuyla birlikte Hellespontos (Çanakale boğazı) ile Akdeniz'den çıkılır. Hellespontos kıyısındaki Troya, insanlığa ait en büyük destanın konusu oldu. İşte bu Troya'nın duvarları dibinde atına taze yonca yedirmekte olan Hektor, sevgili eşi, ak kollu Andromakhe'ye 'elveda' dedi. Hektor'un ölümü ile akla, Hitit kadın süvarileri sayabileceğimiz Amazonlar tarafından kurulan kentler geliverir. Küçük körfez ve koyları, yarımada ve adalarıyla bu kıyıların güzelliği şaşırtıcı, coşturucudur. Denizle kara öylesine kucaklaşmışlardır ki; denizin nerde bitip karanın nerde başladığı kestirilemez.

Alın işte Hellade! Zafer türküsü, büyük bir coşkuyla sürüyor. Bir serap dağların doruklarında, duru gökyüzünde Askhilos, Sophokles, Krates, Euripides, Aristophanes, Apelles, Praxiteles, Myron, Skopas, Lysippos, Phidias ve Parrhasios, buralarda belirmeyip de nerede belirecekti?

Az ötede İtalya; Lukretius, Salluste, Çiçeron, Pro-perse, Juvenal, Stace, Katullus, Virgillus, Horatius, Tertulien ve Rönesansın tüm ressamaları, yontucuları ve ozanları: Dante Alligieri, Patrarka, Leonardo da Vinci, Miguel Angelo. Bu topraklar tümüyle insan zekâ ve çalışkanlığının anayurdudur. Doğa ve insan birliğinin tamamlandığı tarih süreci, burada yaşanmıştır. Bu Akdenizliler Akdeniz'e öylesine karışmışlardır ki; onları düşünmeseniz bile, Akdeniz doğasına bakarken, bu, Akdenizlileri de görmüş olursunuz. Bu, unutulmak üzere olduğu halde, tatlılığı süregelen bir düş gibidir. İşte Fransa ve bu ülkenin çok verimli güney toprakları... On ikinci yüzyılda Avrupa'nın en ince ve en titiz humorunun yaşandığı Provence ve Languedok. Bağlar ve buğday tarlaları arasında sevimli kentler ve görkemli şatolar. Orada şövalyelik esprisi, en nazik biçimini bulmuştur. Nezaket, incelik ve aşk, sanat ve edebiyata eşlik ediyordu. O yüzyılda Roma imparatorluğunun taşra ağzı (diyalekti) hor görülmüştü. Hatta Floransa ağzı bile, yalnızca çoban ve köylü dili olarak kabul edilirdi. Ancak Provence dili nezaket, şiir ve edebiyat öğrenimi gören soylu ve kültürlü kişilerin dili oldu. Dante de "Purgatoire"nın bir bölümünü Provence lehçesinde yazmıştı. Edebiyatta bol miktarda bailad vardı. Saz şairleri saz eşliğinde ve ölçülü olarak obad'lar (sabahleyin bir kimsenin penceresi önünde verilen konser) ve serenatlar söylerlerdi. Ren ve Garan ırmaklarının güzelliğine güzel yapılar da katılırdı. İşte, kastanyetlerle çınlayan, Don Kihotte (Kişot) ve Sanço Panço'nun ülkesi: İspanya!

İster İskandinavyalı, ister Moskovalı; nereli olursa olsun; yabancılar Akdeniz'in güzelliğinden etkilenmekte, büyülenmektedirler. Onlar, gördüklerinin çocukluklarına ait olduğunu, ancak bazı şanssızlıklar yüzünden ve haksız yere asıl yurtlarından uzaklaştırıldıklarını hissederek.

Belki de bazen karların ve soğuk evlerin uyuştur-

duğu, tembelleştirdiği sessizliği özlerler. Evlerine döndüklerinde, ana kucağından ayrılmış gibi hissederler kendilerini.

İşte, insanın ölçüşü bu Akdeniz'dir!

Kişioğlunun ömrü sonsuz, sınırsız değildir. Hayat, ölümle tamamlanır. Fakat doğumla hayat, sürekli olarak yinelenir, yenilenir.

Bunun içindir ki; doğurgan Akdeniz hep genç ve canlıdır! Ebedidir ve hep öyle kalacaktır...

ÖNASYA

ÖNASYA* EFES ARTEMİS'i

ONDAN ÖNCE GELENLER

Efes'in Büyük Tanrıçasına Artemis denirdi. Bu ad Grekçe değildir; daha sonraki Grek tanrıçasına Artemis adı ve bu tanrıçanın bazı özellikleri aktarılmıştır.

Köken olarak kültü, Paleolitik (Yontmataş) devrinde, değişik adlarla, dünyanın insan yaşayan her yerine yayılmış olan anatanrıçanın kesin bir yöresel biçimiydi. Acayip şekilde şişman ve bereket düşüncesini insanda izlenimle akla getiren ve Venüs adı verilen kadın heykel ve heykelcikleri, İskandinavya'ya kadar kuzeylerde bulunmuştur. Kültü çok eski çağlardan başlayarak özellikle Anadolu ve Irak'tan toprak içeren ayça (hilal) biçimindeki verimli yörelerde, Mısır'dan Mezopotamya'ya, Suriye, Anadolu, Ege adaları ve Girit'e kadar, değişik adlarla yaygındı.

Taş devrinden başlayarak, yiyecek sağlayabilmek ve çocuk doğurmak, yaşamın sürüp gitmesini sağlayan temel gereksinimler olarak kabul edildi. Ama başlangıçta erkeğin, çocuk edinme olayındaki işlevi anlaşılmamıştı. Bir taş parçası, kendi gibi diğer bir taş parça-

* İ. Can ile "Önasya" diye çevirdiğimiz bu bölüm Balıkçı tarafından İngilizce olarak kaleme alınmış ve kendi çizdiği resimlerle 1971 yılında İzmir Tercüman-Rehberler ve Turizm Derneği yayınlarının ikincisi olarak basılmıştı. (Ş. G.)

sına vurulursa ses çıkardı. Vuruş ile ses öylesine anında olurdu ki; ilkel insan sonuç (ses) ile nedeni (vuruş) kolaylıkla bağdaştırabilmişti. Ama doğurma olayında sonuç (doğum) nedenden (döllenme ve ana rahmine düşüş) 9 ay gibi bir süre sonra gerçekleştiğinden, bu iki işlev arasında bir bağlantı kurmak pek olanaksızdı. Dahası, kadınların çocuk taşıdığı gün gibi açıkça görülüyor, oysa erkekler böyle bir üretimde kesinlikle bulunmuyorlardı. Erkeklerin, artlarını kuzey rüzgârına vererek gebe kalabilecekleri sanılıyordu. Buna bağlı olarak erkekler kısır, esasa katılmayan birer varlık ya da eve ilişkin ağır işleri yapmaya ve gelip geçici erotik zevklenmeleri vermeye yarayan, dişilerin önemsiz tamamlayıcıları olarak düşünülüyordu.

Kadınların yadsınmaz biçimde ve sürekli çocuk doğurdukları görüldükçe, onların yaşamın temel üreticileri olduklarına inanıldı. Erkeğin de, nafakası için bağımlı olduğu türün bolluğunu ve sürekliliğini koruyup artıran kadınlardı. Böylece, ananın analık organ ve niteliklerinin yaşam taşıyıcı simgeler olduğu inancı doğdu. Eğer böyle bir şey var idiyse bile, erotik unsur, ana olmaya ilişkin üreticilik özelliğine kıyasla önemsizlenmeye değmez bir etkendi.

Zaman geçtikçe, Büyük Anatanrıça, küçük yöresel değişimler geliştirerek, Mısır'da İsis, Sümer'de Ma ya da Marianna (Yüce Meyveli Ana), Suriye'de ve Arabistan'da Lat, Giri'tte Rhea, Ege adalarında Kuppa, Kybele ve Anadolu'da Hepa oldu.

Anadolu'da Alişar ve Yümüktepe höyükleri (İ.Ö. IV. Bin) ve öteki bazı yerlerde anatanrıçanın pişmiş topraktan heykelcikleri bulundu. En eski olanlar oldukça stilize olup, bazıları steatopik, yani küçük baş yapısından abartılmış kalça biçiminde iniyor ve bedeninin tümü bir pramit ya da üçgen biçimini alıyordu.

Torbamsı, şişkin ve sarkık memeleri, olağanüstü büyüklükte kalçaları, üst üste dökülen et bükümleri ile, abartılmış kalçalarına varıyordu; cinsel organı üçgen

içerisinde bir yarıktı. İç figürleri ince ve zarifti. Her biri bir elinin avucu içinde tutulan çıkıntılı, konik memeleri vardı. Cinsel organı üçgen biçiminde ve çok güçlü bir biçimde belirtilmişti.

İlk Troya kentinde (İ.Ö. 3000-2750) anatanrıçanın figürü, bir geçit üzerine oyulmuş olarak bulunmuştur. Anadolu'nun çeşitli yörelerinde bu temel biçimin değişik örnekleri, kazılar sonucu ortaya çıkarılmıştır. Bu farklı heykeller, Efes Artemis'inin ilk ataları olmakla birlikte, anatanrıçanın Bereket Tanrıçası olarak ilk gerçek örneği Anadolu'da ortaya çıkmıştır.

Fakat son zamanlarda (1961) Orta Anadolu'da, Burdur yakınlarında anatanrıçanın çok daha eski tipleri bulunmuştur. Ankara'daki İngiliz Arkeoloji Enstitüsü Müdür Yardımcısı James Mellaart, Hacılar'da yaptığı kazılarda, kilden yapılmış 40 kadar anatanrıça (Venüs) heykeli bulmuştur. Bunların çoğu steatopik (abartılmış kalçalı) yapıdadır. Cilalı Taş Devri uzmanları, "bulunan bu heykelcikler, dünya sanatı tarihinde ilk konu olmalıdır" demektedirler.

Şimdiye dek anatanrıça kültü ve ona ilişkin uygarlığın Mezopotamya'dan çıkıp Anadolu'ya buradan yayıldığı düşünülüyordu. Tarih öncesi uzmanlarının bu görüşü tümden değişmelidir. Çünkü şimdi, anatanrıçanın kutsanması ve buna ilişkin uygarlığın, Sümer kültüründen en az 3 bin yıl daha eskiye dayandığı görülmektedir. Bu nedenle, uygarlığın Anadolu'dan Mezopotamya'ya geçtiği söylenebilir.

Tarım ve hayvan yetiştiriciliği gelenek halini alınca, çiftleşen hayvanlar görülmüş ve böylece de üremede erkek ve dişinin işlevleri daha iyi anlaşılmıştır. İşte bundan sonra, anatanrıça olarak kişileştirilen analık ilkesi, bir bakıma aynı zamanda kendi oğlu olan bir sevgili ortaya çıkarmıştır.

Efes'te Panayırdağı'nda anatanrıçanın, tarih öncesine ait heykelleri bulunmuştur.

MİNOENLER

Gayet fırlak memeli, abartılmış kalçalı ve haç işaretili, anatanrıçaya özgü bir başka şekil de Girit'te Phaistos'da bulunmuştu. Bu saydığımız özelliklerle birlikte Pubis bölgesindeki (kasık kemikleri kemeri) üçgen, Minoen Girit'inde kadının analığa adanışının yüksek gücünü ortaya koyar.

Cilalı Taş devri ve sonraki Anadolu anatanrıçalarının tüm nitelikleri Minoen ikonografisine yansımıştır. Bir dağlar tanrıçası, bir avlanma tanrıçası, kutsal bir ağacın yanbaşımda kayık içinde oturan tanrıça, hayvanları güden tanrıça, yılanlar tanrıçası, kuşların etrafını çevirdiği çıplak bir tanrıça, ayrıca küçük bir çocuğu kollarıyla sarmış bir anatanrıça, çift baltalar (labirent sözünün geldiği "labry"ler yani), güvercin, kutsal direkler (başlangıçta bunlar ağaç gövdeleriydi: xoana), erkek cinsel organları, –kutsama ve adak tören boruları ve imgesel yırtıcı hayvanlar– bunlar Minoen kültüründe hep görülmüştür. Tarih açısından Küçük Asya ile ortak bir başlangıçları vardır, fakat giderek yöresel ayrılıklar geliştirmişlerdir.

Tanrıça Rhea'nın Girit'te Dikte mağarasında Zeus'u doğurması geleneği, Zeus'un gençliği ve ölümü –ki Greklerce kabul edilmiştir– ilk Minoen dönemine rastlar. Tanrıça, Zeus'u dünyaya getirirken doğum sancı ve acılarını hafifletmek için iki elinin avuçlarını toprağa bastırmış ve orada sağ elinin parmak izlerini bırakmış, bunlardan da beş daktyl (beş parmak demektir) yani beş kutsal erkek olmuştur. Pausanias'a göre daktyl'lere Kronos dağının bulunduğu Elis'te tapınılmıştır. Kronos ise Rhea'nın sevgilisinin adıdır. Daktyl'lere Frigya (Küçük Asya), Samothrake, Kıbrıs, Girit ve Efes'te de tapınılmıştır. Diodorus Siculus'a göre daktyl'ler Kuretlerdir. Girit'teyken çocuk Zeus'un güvencesinde oluşunu, çevresinde kalkan ve mızraklarını birbiri

ile çarpıştırarak savaş dansları yapan ve çocuk ağlayışlarını kendi bağırışları ile bastıran, kutsal yaratıklar yani Kuretler sağlıyordu. Euripides'in peri kızları "Ey Kuretlerin ini, Girit'in kutsal yoklayıcıları, Zeus'un doğumunu görmüş olanlar ki mağaranızda üç ayçalı Korybantlar... (Sibel rahipleri)" derler.

Kallimachus, Zeus ilahisinde şöyle der: "Durmadan çevrede dansedip silahlarını çarpıştırarak harp oyunlarını yaptı Kuretler, öyle ki; Kronos ağlayan çocuğunun değil, çarpışan kalkanların sesini duysundu."

Diğer yanda Strabo da şöyle yazar: "Aslında bu, Kuretler ve onlar üzerine bilinenler Satirleri, Sileni, Bacchi ve Tityri akla getirir. Girit ve Frigya'ya dair eski bilgileri dile getirenlere göre Kuretler aynı esinliler ya da tanrılara eşlik eden varlıklar olup, Girit'te çocuk Zeus'un doğuşu, Frigya ve Troad'da İda dağı çevresinde bazı mistik ve diğer mahiyette dinsel törenlerle karıştırılırlar. Bazıları, Korybant, Kabiri ve İdae daktyll'leri ve telchine'lerin Kuretlerle özdeş olduğunu ilan eder... ve bellibaşlı özelliklerini saymak gerekirse, hepsi eşit derecede hevesli ve neşeli tiplerdir ve rahip yardımcısı kisvesi içinde gürültülü, patırtılı, zilli davullu, silahlarıyla flütün ve bağırışların nağmesine uyarak dansederler ve dinsel törenler sırasında tutkularını bağırarak dile getirirler."

Bütün bu ayrılık ve karışıklıklar Minoen Girit'i ile Küçük Asya arasında etki ve tepkilerin olageldiğine işarettir. Batı ve Güney Anadolu kültüründe Girit kökenli çok şey vardır. Girit'te de Anadolu kökenli çok şey. Minoen kültürü de Girit'ten gelme çok şeyle yoğrulmuştur. Girit bir bakıma Kybele'ye (Rhea) ilişkin Frigya gizlerinin beşiği olmuştur. Kuretlerin savaş dansları –daha sonra görüleceği gibi– Amazonların, tahta Efes Artemisi putu çevresinde yaptıkları dinsel danslarla bağdaştırılır.

İsa'dan Önce iki bin yılı başlarında tarihin alacakaranlığı Küçük Asya'yı bize birkaç Hitit kabilesi ile insanlanmış olarak gösterir. Halis (Kızılırmak) yayı içindeki Kuzeydoğu Anadolu dağları yöresinde devlet kurmuşlar ve kendi gelişlerinden önce varolan kültürü içerek benimsemişlerdi. Anadolu'da konuşulagelen pek çok farklı dilden dört ya da altısını devletin resmi dili olarak seçmişlerdi. Zaman zaman dağ kalelerinden inerek Mezopotamya'nın Mitanni ve Hussites krallıklarını da kendi bünyelerine almışlardı. Güney sınırları da Suriye üzerinden Lübnan'ı bulmuştu. Batıda ise devletin sınırları, Smyrna'ya tepeden bakan Sipylos dağındaki taş oymaların da tanıklık ettiği gibi, İonia kıyılarına dayanmıştı. Batıda Dardanian'lar, Frigyalılar, Lydia'lılar ve Carian'lar, güneyde Arzawa, doğuda Harri, Hissuva ve Mitanni, kuzeyde Kissuwadna yer alıyordu.

Kitaplar Hititlerin "bin tanrı"sından söz eder. Hitit devletinin toprakça böyle genişlemesi oranında Hatusaş (Hitit başkenti) vatandaşlığı hakkı kendilerine katılan ya da kendileri ile birleşen devletlerin yabancı tanrılarına kadar tanınmıştı. Bu bir çeşit politik bütünleşmeydi aslında. Ayrı olan bu tanrılara yabancı tanrılar gözüyle bakılmadı da kendi tanrılarının değişik adlardaki farklı görünüşleri olarak düşünöldü. Hemen her tanrı yerli adını almakla birlikte, değişik dil ve lehçelerdeki adıyla da anıldı. Bir yazıtta şunlar yazılmıştı: "Sen ey Arinna'nın Güneş Tanrıçası; bütün ölkelerin kadın kraliçesi, Hititlerin ölkesinde sana Arinna'nın Güneş Tanrıçası derler fakat sedir ağaçlarının ölkesinde Hepat diye bilinirsin."*

* Bazen Hepat'a, Hepatu veya sadece Hepa denir. Sonradan, en eski Batı Anadolu'lu Greklerce, Olimpos tanrılarına içki sunan ve bütün gençliğin tanrıçası olan, Hebe'ye dönüşmüştür. Bu saki, tanrıların kadehlerine nektar, bir çeşit eşsiz, benzersiz kırmızı şarap doldururdu. Derken bir gün bu görevden alındı; yerini de, kendisini kartal kılığında gizlemiş Zeus tarafından

Anadolu'da Sümer Tanrıçasına Kupapa" dendi ve anatanrıça ile özdeşti ki; sonradan Frigya'lıların Kybele ya da Kibele'sine dönüştü, yani dişilik bereketinin tanrıçası ve kendisine vecd ile tapınılana. Hatti de birçok adlı tanrıçadır; gerçek adı olan Kupapa ile az anılır fakat Sümer veya Hitit hecelemedesinde kraliçe veya Hepa'ttır ve Arinna tanrıçası gibi "Tarlaların Ishtar"ı ve "Çağırış Ishtar"ı olarak bilinen Taurian (eski Babil) tan-

Troya'nın İda dağından getirilen, Troya'lı Ganimedes aldı. Bu Ganimedes yaşamış yaşayacak gençlerin en güzeliydi. Zeus onu şiddetle yatağına arzuladı. Hera ise bunu kendisine yönelmiş bir aşağılama kabul etti. Bu mite, erişkin bir erkeğin genç bir oğlana duyacağı arzusunun dinsel olarak haklı çıkarılması gözü ile bakıldığından, Yunanistan ve Roma'da çok sahip çıkılmıştır. Bu ataerkilliğin anaerkilliğe karşı kazandığı bir zaferdir. Ozan Tennyson bunu sezmiş olmalı ki, söylence üzerine şöyle yazar:

**Gülpembesi kalçası
Gömülmüş tüylerine kartalın
Oralara uçtu Ganimedes**

Anadolu'dan Kutsal topraklara göçler hep olmuştur. Hititler de, uzun süre kutsal toprakların büyük kısmına egemen olmuşlardır. Hepa ve Hebe de bu en eski devirlerden gelmiş olmalı. Putuheba adında bir Hitit kraliçesi vardır ki adı Tanrıça Hepa'nın kızı anlamına gelir. "Hititler Uygarlığı" yapıtında Profesör B. Hrozny onu "Tüm Yaşayanların Anası" ve Telvin'de de (Tevrat'ın I. Bölümü) karşımıza "Eve" olarak çıkan, Havva ile eş tutar. Hrozny ayrıca Kudüs'ün Canaanite (Kenan diyarı, yani Filistin) Prensi Abdilhpa'dan söz eder ki; kelime anlamı Hepa'ya tapınan demeye gelir.

Dillerin çoğunda 'cop' dağ tepesi anlamına gelir. 'Cop', doruk, konik bir yumak. 'Cap' baş örtmeye yarayan şey demektir. 'Cape' karanın denize doğru uçverdiği yer, burundur. 'Capital' şekli başı andıran demektir. 'Cob' önder, şef anlamına gelir. Arapça dijabel, gebel, hubel dağ demektir. Türkçedeki kafa kelimesinin aslı kapadır. Ziggurat (Asur, Babil dilinde zigguratu doruk, dağ tepesi demektir) tapınak kulesi anlamına gelir. Kupapa, dağ tanrıçası demek olduğuna göre Kup, Hepa'nın bulunduğu dağ anlamına gelebilir; Kuphepa. Bu sadece bir varsayımdır. Bazıları da Kupapa ile Sümerlerin tanrısı Humbaba arasında ilinti kurarlar.

rıçası Sausga ile ilintilidir. Burada "Tarla" ile "draught-board" ve "Çağırış" ile de zar atmaya hazırlanan zar atıcısının duyurusu kastedilmektedir. Yuvarlak olan "draughtboard" Kupapa'nın bir özelliğidir. Zar atma ise dini bir kehanet sayılırdı. Zarların hepsi beş taneydi. Draughtboard ve zarlar "astragalomancy"nin kutsal araçlarıydı.

Çekiçle dövülerek işlenmiş, dama tahtası desenli tekerleğe benzeyen, çapraz çizgilerin kesiştiği bronz çember ki, buna yaygın olarak "Hititlerin Güneşi" denir, kutsal bir şeydir. Dini törenlerde altarlara yerleştirilirdi.

Tanrı Teşup'un arabasının tekerlekleri ile zar ve damalar, çemberin çevresine yerleştirilir. Bu damalı örnekler —daha sonra görüleceği gibi— Efes Artemis'inin tanrıçalık giysisiyle de ilintilidir.

AMAZONLAR

Amazonlar efsanesi başlangıç itibariyle oldukça karanlıktır. Gayetle savaşçı bir kadınlar soyudurlar ve kahramanlık devirlerinde yaşamış oldukları kabul edilir. Sağlam ve dayanıklı bu kadınlar, Valkyrie'lerin (İskandinav mitlerindeki savaş kahramanlarının ruhlarını seçip Tanrı Odin'in sarayı Valhalla'ya götüren kızlar) emsaliydiler ve erkeklerden uzak yaşıyorlardı. Nice Grek kahramanları için yaman hasımlar olduklarını kanıtlamışlardı.

Kökenleri konusu da, adlarının nereden türemiş olduğu konusu da pek kesinliğe ulaşmamıştır. Anayurtlarının Küçük Asya'nın kuzeydoğu köşesinde Karadeniz sahillerinde olduğu yaygın olarak söylenir. Başkentlerinin Thermodon nehrinin denize kavuştuğu bir noktada bulunan Themyscra olduğu düşünülmektedir. Bu nehir bugünkü Fatsa ve Ordu limanları çevresinde, ya-

kınlarda bir yerde bulunmuş olmalıdır. Mitolojiye göre Savaş Tanrısı Ares ile bir ırmak perisi olan Harmonia ya da Tanrıça Afrodite'nin çocuklarıdır Amazonlar. Bu da onlardaki bu savaşçı yapıyı açıklar. Amazonlar Karadeniz'in Ay Tanrıçasına tapınıyorlardı. Homeros'a göre Ay Tanrıçası, Troyalılarca "Sıçrayan Myrina" ya da "Kıvrak Myrina" adları ile kutsanıyordu (İlyada 11, 814). Troya ovasında bir tepeye onun adı verilmişti. Sümerlerdeki Yüce Bereketli Ana, bir başka deyişle anatanrıça anlamına gelen Marianna, onun bir diğer adıydı. Anatanrıça altarı çevresinde dinsel danslarını yapan Amazonlar mızraklarını havada savurup, kalkanlarını birbiri ile çarpıştırırlardı, tıpkı Minoalıların Korybantlar –Anatanrıça Rhea'nın çocukları– söylencesinde mızraklarını kalkanlarına vurdukları gibi (Efes'te savaş donatımlı kadın rahipler vardı).

Amazonlar ok, yay, çifte balta (labrys), mızrak kullanır, ayça şekilli kalkan taşır, ayaküstü savaşa tutuşurlardı, fakat at sırtında süvariliği de ilk onlar yapmıştı.

Söylentiye göre, geri yaratıklar olarak kabul edip hizmet işlerine koştukları erkekleri, bir yolcudan, Zeus adında yüce bir erkek tanrının ortaya çıktığını haber almıştı. Sonunda erkekler döllenme olayında baskın rolün erkeğe ait olduğunu; erkeğin tohum, dişinin ise sadece tarla olduğunu söyleyerek, övünmeye başlamışlardı. Bir erkekler isyanı ile yüzyüze kalmamak için Amazonlar gizlice buluşarak erkekleri yokedip üstünlüklerini korumak kararı ile dağıldılar. Gece vakti de bütün yetişkin erkekleri öldürüp, erkeklik organlarını keserek anatanrıçaya, onu dölmek için sundular. Sonra da yetiştikleri zaman güdebilecekleri başkaldırışı önlemek üzere erkek çocuklarının kollarını kırdılar. Bu mit, çocuk doğurma olayında erkeğin yerinin anlaşılmaya başlandığı sıralarda ortaya çıkmış olmalı.

Tarih öncesi devirlerde Amazonların Küçük Asya'nın batısına boydan boya yayıldıkları hatta Yunanistan'ı bile ele geçirmiş, Atina kentinde savaşlar vermiş

oldukları söylenir. Pitane, Myrina, Cyme, Gryneium, Smyrna, Ephesus ve eski Priene gibi Batı Anadolu kıyı kentleri Amazon kraliçelerince kurulmuştur. Myrina kentini Myrina adındaki Amazon kraliçesinin kurduğu söylenir –ki adı Tanrıça Myrina'nınki ile aynıdır–; sonra bu kraliçe Ege adalarına sözgeçirir olmuş, Lesbos (Middilli) adasında Mityline kentini kurmuştur (bazılarına göre ad, Hitit kralı Mutallu'dan gelmedir). Bir zaman sonra Lemmos (Limni) adasını da ele geçirmiş ve burada anaerki bir toplum kurmuştur. Smyrna'nın da aynı Amazon tarafından kurulduğu düşünülür, hatta bir kısım Efes topraklarına onun adı verilmiştir.

Artemis ilahisinde Callimachus şöyle yazar:

"Uzun bir süre önce dövüşken Amazonlar Artemis senin heykelini bir kayın ağacı altına, Kraliçe Hippo'nun adaklar sunduğu yere diktiler ve silahlarını kuşanarak kalkan dansını yaptılar, sonra bir daire şeklinde genişleyerek tiz sesli flütün eşliğinde, gürültülü titreşimleriyle yeri göğü sarstıkları bir dansı yaptılar."

FRİGYALILAR VE LİDYALILAR

İ.O. iki bin yılı sonlarına doğru Küçük Asya'da (Anadolu'da) birtakım çözülmeler başgösterdi; çöken devletlerin yıkıntılarından şuraya buraya kitle halinde göçler oluyordu. Troya'nın düşmesinden sonra Boğazköy kayıtları (Hitit başkenti Hatusas yöresinde) birdenbire son bulur. Bazılarına göre Boğazı geçen Frigyalılar Anadolu'ya yayılarak kendi adları ile anılan bölgeye yerleşirler. Anadolu'nun (Küçük Asya) kuzeyinde güçlü bir Frigya tekerkliği (monarşi) kurmuşlardır. Ho-

merik ilahiye dayanılarak, Friglerin Hititler soyundan geldikleri söylenebilir.

Kubebe ya da Kubele adı ile yüce anatanrıçaya tapınırlardı. Mitolojide Kubebe ya da Kubele Titanların kızkardeşi ve Kronos'un karısıydı. Zeus, Poseidon, Pluton ve Hera gibi Olimpos tanrılarının da anasıydı.

Hititlerin Kupapa'sı (Hepa), Minoen'lerin Rhe-a'sıydı; Frigya kültündeki diğer adları Dindymus dağın-dan gelme Dindymene (bugünkü Murat dağı), Sipylus dağından gelme Sipylene (İzmir ve Manisa'ya bakan bugün Yamanlar adı verilen dağ), Girit'teki İda dağın-dan ve Troya'daki aynı adlı dağlardan gelme Berekyn-thia ve İdaia'dır. Bu tanrıçanın dağlarda ve ormanlarda dolaşarak yankılar yapmaktan hoşlandığı varsayılır.

Küçük Asya'da kendisine Tanrılar Anası diye tapı-lırdı. Beşinci yüzyıllarda düşünür Antisthenes Atina'lı olmak yerine Frigyalı olmakla küçük görüldüğünde, "Tanrıların Anası da bir Frigyalıdır," diye yanıt vermiş-tir.

Anatanrıçanın "Bir" olup, tek başına varolduğu ve anası olmadığı düşünülmüştür. Kronos hiçbir zaman Tanrıların Babası olarak anılmamıştır, fakat Kybele'ye her zaman Tanrıların Anası denmiştir.

Daha sonraları Zeus ile birlikte evrene egemen ol-muştur. Her şeyin, Zeus'un bile başlangıcında o vardır. İsis ve Asterte gibi göklerin, şimşegın ve bereketli yağ-murların, deryaların kraliçesidir ki, denizciler kendisine Afrodite diye tapar. Sidonya'lıların Asterte'si ve özellikle de bir Chthoman (ölüler ülkesi tanrıları) tanrıçasıdır ve hasat ve bağbozumu tanrıçasıdır. Yabanıl aslan ve hayvanların terbiyecisi, toprak altı zenginlik ve maden-lerin dağıtıcısıdır ve madenlerin nasıl işlendiğini öğre-ten de yine odur. İnsanların alınyazılarını yönetir ve her şeyin gözcüsü olup, hep nasipler onun eliyle alınır. Lü-tufkâr ve şefkatlidir, ölümsüz yardımcıdır, kendisini ça-ğırınların derdine yetişmeye hep hazırdır, ruhları vare-den ve onları kötülüklerden sakınan odur. Günahkârları

suçlarından arındırarak onları sonsuz mutluluğa yüceltendir. Ona bağlı olanlar "Bizi, sana erişmenin tatlı umuduyla mutlandır" diye yakarırılar.

Mitolojideki tüm tanrıların bedensel anasıdır; tarihsel evrimi, hemen tüm tanrı ve tanrıçaların kendisinden gelişip farklılaştığı bir kaynaktır. Apulius'un Altın Eşek'inde kendisini Evrensel Ana olarak tanıtır, tüm elementlerin (hava, ateş, toprak, su) yöneticisi, zamanın ilk çocuğudur ve varolan her şey onun buyruğundadır. Frigya'da Pessinus'taki Artemis, Afrodite, Diktinna, Persephone ve özellikle Atina, Kıbrıs, Girit ve Sicilya'da olduğu gibi tüm tanrı ve tanrıçalar arasında biriciktir.

Kybele'nin Attis adında bir sevgilisi vardır. Attis, Adonis'in Anadolu'daki karşılığıdır. İkisi de Sümer kültüründeki Dumuzi ya da Tammuz'un yöresel uyuma uğramış şeklidir. Attis, Kybele'nin hem âşığı, hem oğludur ya da güneş tanrısıdır ki; ilkbahar noktasında canlanıp, dirilmekte, Yüce Dünya Anayı ısıtıp bereketlendirmekte, kışın ise sönüp ölmektedir. Çiçek ve ağaçların çürüyüp yeniden yeşermelerini simgeler; fakat asıl baskın figür Kybele'dir. Attis, yüce tanrıçaya tutkuyla bağlı ikincil bir varlıktır.

Bir Hermafrodite (iki cinslilik) olan Agdistis, tanrılarınca erkeklik organından edilmişti; buradan akan kandan bir badem ağacı çıktı, yeşerdi (kar beyazı çiçeklerle badem ağaçları ilk çiçeklenen ağaçlar olup baharın habercisi sayılırlar).

İrmak tanrısı Sangarius'un (bugünkü Sakarya Nehri) eldeğmemiş kızı su perisi Nana, memeleri arasına bir bademi bastırmış ve kendisi bakireyken, ışıkları saçan Attis'i doğurmuştur. Sonradan kız olan Agdistis ise Attis'e sevdalanır. Kralın kızı ile evlendirilmesine engel olmak isteği ile çılgınlık geçirip kendini iğdiş eder.

Akan kanından bir çam ağacı boy atar. Diğer bir yoruma göre, Kybele'ye bağlılık andı içmiş olan Attis, Sangarius ırmağının gözalıcı su perilerinden birine âşık

olunca Kybele onu aklından etmiştir. Su perisine gelince onu da bir vuruşta öldürmüştür. Çaresizlik içerisinde çılgınlığa tutulan Attis kendisini iğdiş eder. Bu sefer Attis'e acıyan Kybele onu bir çam ağacına dönüştürür; dökülen kanından menekşeler açar (Adonis'in kanından kırmızı lalelerin açması gibi). Yorum ne şekilde olmuş olursa olsun, Attis çam ağacına dönüşür ve yaslı Kybele onu büyük mağarasına taşıyarak delicesine ağlayıp dövünür.

Gömüt giysilerine bürünmüş çürümez bedeninin her yıl ölüm ve yeniden dirilme törenlerinin yapıldığı Pessinus'da korunduğu söylenir.

Tanrılar Anasına tapınma, tarihin karanlık devirlere kadar uzanmaktadır. Şu kadarı bilinmektedir ki, rahiplerine Galli denirdi ve bu ad Frigya'daki Galles Irmağından geliyordu. Bunlar tapınmanın coşkusu içinde kendilerini iğdiş ederlerdi. Sonradan Kibebos adını aldılar ve tanrıçanın erkek şeklindeki görüntüsü kabul edildiler. İlkbahar noktasında anatanrıça festivallerinin kutlandığı Pessinus'da yüce rahibin adı Attis idi. Âşık oğul ile anakadının her yılki evlenmesi (hierogamos) idi bu törenler. Öykünücü ya da benzetici büyüden öte bir şeydi.

Yazıya geçmiş devirlerde Roma'daki Kybele şenliği mart ayında 12 gün sürüyordu. En bellibaşlı dinsel törenlerden biri, şafak sökmeden kesilmiş bir ağacın, alaylarla, tapınağa taşınarak inananların tapınmasına sunulduğu idi. Ayın 24'ünde, görkemli bir gömme töreninden sonra, "kan şöleni" yapılırdı. Rahipler "orgiastik" coşku içinde darmadağın saçlarla büyük zillerin çılgın vuruşlarına, Frigya obuaları, flüt, tef ve davulların sesine uyarak raksederler, sofular sırtlarını kamçılar, omuz ve kollarında bıçakla boydan boya yaralar açarlardı. Altara ve kutsal ağaca kanlarını serperlerdi. Şölenin en kızıştığı anda, tanrıçanın buyruğuna girmek isteyen rahip adayları iyice uyarılarak coşkunun doruğuna ulaştırılır ve giysilerini savurup atarak hazır bulundurulmuş

son derece keskin kutsal kılıçlarla kendilerini iğdiş eder, kestikleri organlarını tanrıçanın yontusuna fırlatırlardı. Bu kesilmiş organlar saygı ve huşu ile sarılarak toprağa gömülürdü.

Küçük Asya'da iğdiş etmenin yaygın oluşu ve mezar taşlarının çok büyük erkeklik organı biçiminde yapılışı, hem iğdiş, hem de kesilen organın gömülmesi uygulamalarının toprağı bereketlendirip hareketlendirmek, yani anatanrıçayı dölemek amacıyla yapıldığına işaret tir.*

Kurbanlara ayrılan günde çok doğurgan olduklarından, genellikle dişi domuz kurban edilirdi. Kurban edilen dişi domuzlar bütünüyle yakılırdı (holocaust), çünkü en küçük bir parçalarının bile yenmesi kutsallıklarını çiğnemek sayılırdı.** Bazen de boğa ve keçi kurban edilirdi; rahipler hayvanları toprağa oturarak ya da bir elleri ile toprağa dokunarak kurban ederlerdi.

Tapınağın toprak altındaki bir oyduğuna yerleştirilen Attis simgesi, –çam ağacı (gömülme işleminin benzetisi)– 25 Martta yeniden hayata çağırılırdı. Şafak vak-

Mitolojide Kronos, Uranos'u iğdiş eder ve kestiği organını denize fırlatır atar. Böylece dölenen deniz, onun şekinden Afrodit'i meydana getirir. İğdiş etme anatanrıçaya ait bir sunu, bir spondeos olarak görünmektedir. Gördüğümüz üzere, iğdiş etme, bir başlangıç törenidir de. Sünnet etme, iğdiş etmenin daha hafifletilmiş, daha simgesel bir şeklidir. Sünnetlerde kesilen kısım toprağa gömülür. Ayrıca, sünnet çeşitli şekillerde yapılır. Bazı Arap kabilelerinde sünnet kendi kendine (kalabalık bir grup kadın seyircinin isteklendirici bağırış ve alkış tutuşu ile) kılıcı kısmın tümü kesilerek yapılır. Sünnete sağlık nedeniyle başvurulduğu savı kabul edilemez. Bu ilk devirlerde, bir tarla ürün vermiyorsa bunun nedeni gübre eksikliği olarak değil de tanrının öfkesi olarak yorumlanırdı. Sünnet ile, iğdiş etme olayı üst deriye indirgenmiş olmaktadır. Bu üç şekli ile tanrı ve tanrıçalara katılmayı simgelemektedir.

** Sami kavimlerine mensup olanlar arasında domuz eti yemenin günah sayılması nedeni belki budur. Domuz etinin sıcak iklimde çarçabuk bozulup kan zehirlenmesine yolaçtığı savı, daha sonra getirilmiş bir açıklamadır.

ti Ardugallos, tanrının yeniden can bulduğunun mutlu haberini duyururdu. Bu da sevinç gösterilerini başlatırdı. Kutsal yontular, "Attis yeniden can buldu!" bağırışları arasında alaylarla taşınırdı. Sonra maskeler takınmış insanlar karnaval yaparlardı. Bir günlük dinlenmeden sonra da "Lavatio" ya da kutsal arınma banyosu töreni olurdu.*

Calli'lerden başka Kybele'nin daha geniş bir alay rahibi vardı. Bunların adları, zaman zaman klasik çağların küllerini deşmiş olmakla birlikte, köken ve işlevleri tarih öncesi devirlerin sisleri arasında kaybolup gitmiştir. Beş daktyl'den daha önce söz edilmişti. Söylendiği gibi Zeus'u doğururken avucunu toprağa bastıran Kybele'nin parmak izlerinden –"parmaklar" anlamına gelen adlarından da anlaşıldığı gibi– çıkmışlardı. Pansanias'dan ve Euripides'in "Bakkhalar"ından, daktyl'ler ve Kuret'lerle ilgili bazı aktarmaları daha önce vermiştik. Strabon da; Korybant, Kabiri ve daktyl'lerin bazen bir sayıldığını, bazılarınca da ayrı tutulduğunu yazar; fakat ortak olan baş özelliklerinin Bakkha olmaları ve büyük gürültü ve heyecanla çalınan ziller, timballer ve flütler eşliğinde yaptıkları danslar ile dinsel törenler sırasında tutkuları kamçılıadıklarıdır.

Diğer kayıtlara göre daktyl'ler, Zeus doğmazdan önce İda dağında otururlardı ya da Girit'te Dikte mağarasında dünyaya gelmişlerdi. Eustathius, Stetiohorus'un dediklerinden aktarırken şöyle yazmaktadır: "Kuretler Girit'liydi, hem büyücü hem de sihirbazdılar." Şöyle söyleyenler de vardır: "Kybele'nin rahipleri Kuret-

Küçük Asya'nın yas ve "Kan Şölenu" günleri Hristiyanlık devirlerinde Kutsal Hafta olarak kutlanırdı ki; en kutsal gün de Good Friday; Yeniden Canlanma Şenlik ve Yortularıydı. Attis, Kybele ve çam ağacı ile ilintili dinsel törenler Avrupa'da "Green Man", Mayıs Kraliçesi şeklinde, kutsal çam ağacı da Bahar Bayramlarında halkın çevresinde dansettiği çiçeklerle süslü direk olarak sürdürölüp, canlandırılır.

ler, Korybantlar ve Telkhine'lerdi ki; Attis'in yoluna hepsi hadım olmuşlardı." Euripides'in Bakkhalar'ında coşku çılgınlığındaki kadınlar Satir'lerin, Kuretlerin, Korybant ve Dionysos, Bakkhos, Anatanrıça, Kubele, Rhea, çocuk Zeus ve eteklerinde Lidya başkenti Sart'ın bulunduğu Tmolos (bugünkü Bozdağ) adlarını haykırırlardı. Kuret'in kelime anlamının "genç erkekler" demeye geldiği söylenir. Tarih devirlerinde bunların kültü, savaş donatımları içinde yapılan Firis danslarını kapsıyordu. Çoğu defa Korybant'larla karıştırılırlar ama bunların özgün anayurdu Girit'tir ve asıl görevleri çocuk Zeus ve anası Rhea'ya bakıp, hizmet etmektir. Korybant'ların Asya kökenli olduğuna inanılmıştır. Kültleri mistiktir. En bellibaşlı özelliği de tam tekmil silahlı yapılan çılgınlık coşkusundaki danslarıdır.

Yukarıdaki sözlerden eski Kubele kültürünün, mistik ve Bakhik ve dionisyak danslar ve çılgınlık gösterileri, eğlenceler ve bedenlerden organların kesilmesi, iğdiş etmek suretiyle Kybele veya Rhea ile çılgınlık içerisinde birliğe varmak karakterinde olduğu anlaşılmaktadır.

İKONOGRAFI

Kybele'nin en eski heykelleri diapetler, yani gökyüzünden düşmüş göktaşlarıydı. Bu kutsal taşlara tanrıçanın içinde barındığı yerler ya da tanrıçanın kendisi gözüyle bakılırdı. Daha sonraları, Myken kapısında ve Frigya'da görüldüğü gibi, iki yanı aslanlı kolon olarak simgelenirdi ki; ortadaki sütun ile iki yandaki aslanlar bir üçgen oluşturuyordu. Hititler, tanrıçanın giyinik insan şeklindeki bir yontusunu yaptılar. Hatusas (Boğazköy) Yazılıkaya kabartmalarında giyinik ve ayakta, Magnesia (Manisa) yakınlarında Sipylos dağında dikeye inen bir kayadaki oymada ise oturmakta olan çok büyük bir figür olarak görülmektedir. Helenler ve Ro-

malılar onu genellikle oturur durumda ve sol elinde de bir "tympanon" tutuyor olarak simgelemişlerdir. Kentlerin koruyucu tanrıçası olduğundan kale şeklinde bir taç (minyatür kent duvarları) giyerdi. Arabasına iki aslan koşulmuş gösterilirdi. Bu heykellerin biraz daha değişik çeşitleri de bulunmuştur.

Kültünün merkezi Frigya'daki (Önasya'da) Pessinus idi ki, burada siyah bir taşta tapılıyordu. Bu taş bir "Diyapet" yani göktaşı idi. Pessinus kalıntıları, Bizans devrinde tümüyle Pessinus'dan getirilen taşlarla kurulmuş olan Sivrihisar kasabasının 12 kilometre güneydoğusunda bulunan Kybele'nin kutsal dağı Dindymene'nin (Murat dağı) güney yamaçlarında bulunur. Bergama kralları burada öyle bir tapınak kurmuştu ki; o zaman dünyanın dört ucundan Pessinus'a sükün eden dindarların hayranlığını kazanıyordu.

Lidya'da Kybele'ye tarih öncesi devirlerden beri tapılırdı. Herkül ve Tantalos'un anası Omphale miti Lidya'da da, Delfi'de olduğu gibi kehanetlerin yapıldığı merkezi bir tapınak bulunduğunu belirlemektedir. Lidya krallarının Delfi kehanetine gösterdikleri tarafgirlik de varsayılabılır olarak bu merkezi tapınağa yorulabilir.

Müziğe gelince, Frigya ve Lidya'lıların derin etkilerini taşıyor ki; bunu Kral Midas'ın jüriliğinde Marsyas'la Apollon arasında yapılan müzik yarışması örnekler. Kim bilir, belki Frig ve Lidya müziği hâlâ bazı Avrupalı kompozitörleri etkilemektedir.

Avrupalıların müzikal kompozisyonlarında Frigya ve Lidya'lıların bıraktığı renkler belki halen seçilebilir.

Frigya'nın varlığına göçebe olan Kimmer'ler İ. Ö. 705 yıllarında son vermişlerdir.

TARİH ÇAĞLARINDA KÜLTLERİN YAYILIŞI

Phokae'lılar (Foça'lılar) İ.Ö. 6. yüzyılda Korsika'ya

yelken açtılar. Sonra Marsilya'yı kurdular; sonra kurdukları yerler arasına Nis ve Agde katıldı ve Kybele kültünü Güney Fransa'ya tanıttılar. Sonra Ren vadisinden Doğu Galler'e geçtiler. Tanrıça Artemis'inki ile yakın bağlantılı olan kültü Ren ırmağı kuzeyine, Tuna dolaylarına ve İngiltere'ye kadar yayıldı.

Daha önce belirtildiği gibi anatanrıçanın kültü Anadolu ve bugünkü Irak'ın bir kısmını kapsayan yerlerde (Bereketli Hilal) çok yaygındı. Tarih öncesi devirlerde Yunanistan'da tapılmış, fakat sonradan silinmiş ve yokolmuştu.

İ.Ö. 430 yılında salgında bu kült Atina'ya yeniden egemen oldu. Átina'lılar Delfik Pythian rahibelerinden hangi hareketleriyle hangi tanrıya karşı gelmiş olduklarını ve bu durumu nasıl giderebileceklerini sordular. Kâhinlerin verdiği yanıtta Frigya Yüce Anatanrıçasının dilenci kılığındaki bir rahibinin kendilerine konuk gelmiş olduğunu, fakat öldürölüp bir çukura atıldığını ve salgının bu kıyıma bir karşılık olduğunu öğrendiler. Bunun üzerine Atina'lılar aralarından birini kurban edip Kybele adına Metroon Tapınağını kurdular. Diogenes'in kendine ev edindiği topraktan "fıçı" da bu tapınağın yakınlarında bir yerdeydi.

İ.Ö. 218'de Kartacalılar İtalya'yı istila ettiler. Yenilmelerine ramak kalmışken Romalılar Sibylline kitaplarına başvurdular. Kâhinin verdiği yanıtta, Pessinus'da Kybele Tapınağında tanrıçayı simgeleyen kutsal taş (diyapet) Roma'ya getirilirse, Kartacalıların dağılacağı bildiriliyordu. İ.Ö. 206 yılında taş Pessinus'dan büyük törenlerle ve seçkin Romalılardan oluşan bölüklerle getirildi. Göktaşının yüklendiği geminin Tiber'de takılıp kaldığı, fakat Klaudia Quinta adlı Romalı soylu bir kadının korsesi yardımıyla gemiyi kurtardığı söylenir. Tanrıçanın kabulleri için kurulan tapınak, Palatine'de yükselir. Göktaşı, Roma İmparatorluğunun sağlamlığının ve sarsılmazlığının güvencesi olmuştur.

ARTEMİS'İN GEÇİRDİĞİ EVRİM

Efes Artemis'inin Kybele'den ayrı bir kol olarak ayrılıp gelişmesi tarihi bir varsayıma dayanır ancak İ.Ö. 6. yüzyılda Küçük Asya'dan göçeden Foça'lılara Delfi kâhini, Efes'li Artemis'e sığınmalarını söylemişti. O sıralarda önderliklerini tanrıçanın taretmiş olduğu orta yaşlı bir kadın yapıyordu. Fakat Foça'lılar anatanrıçayı batıya tanıtmışlar ve 6. yüzyılda da böylece Efes'li Artemis ile Kybele iki ayrı tanrıça olarak belirmiştir.

İ.Ö. 9. yüzyılda Homeros Artemis'ten "Yabanıl hayvanların koruyucusu" diye söz eder. Bu da İ.Ö. 9. yüzyıllarda Kybele ile Efes'li Artemis'in iki ayrı tanrıça olduklarını kanıtlar.

Homeros destanında Agamemnon'un kızı İphigenia Artemis'e kurban edilmek istenir. Bu olaya İ.Ö. 11. yüzyılda rastlanmaktadır. Yine burada da Artemis ve anatanrıçanın iki ayrı varlık oldukları görülmektedir. Demek ki Efes Artemis'i İ.Ö. 2 bin yılı başlarında kendi olma yolundaydı.

Efes'te Panayır dağında (Mount Pion) Kybele'nin pek eski heykelcikleri bulunmuştur.

Efes Artemis'inin pek karmaşık bir yapısı vardır. Anatanrıçanın kültü Anadolu ve Irak'ı içeren verimli topraklarda boydan boya yayılmış ve birbirlerine karşı yer yer farklılıklar gösteren biçimleri belirmiştir ki, bunlar uzak bölgelerin birbiriyle iletişimi artıp ilerledikçe karşılıklı etkilenip değiştiler ve birbirleri ile kaynaştılar. Sanki bir çeşit gelgit hareketiydi bu. Sonuç olarak mitolojide anaları kızları yerine, kızkardeşleri de anaları yerine geçen birtakım tanrıçalar oluştu. Efes Artemis'inin Sümer-Babil tanrıçaları ile çok belirsiz ve pek uzaktan ilintileri vardır. Fakat tanrıçanın en belirgin özellikleri Minoen, Hitit, Frigya ve Lidya kültürlerinden gelmedir.

Efes, aslında bir Minoen yerleşim yeri olmuştur. Zaten kurucusunun adı Koresus da Girit anlamına gelir. Bu söylediğimiz Anadolu'nun hem batı hem güney kıyılarındaki limanlar için hem de Peloponnesus'un (Mora Yarımadası) batı kıyılarındaki limanlar için geçerli ve doğrudur.

Homeros'un da dediği gibi, Artemis tüm yabanıl hayvanların koruyucusuydu. Minoen kültüründe de yabanıl hayvanların koruyucusu tanrıça, en büyük değilse bile, Girit'in önde gelen tanrıçalarından biri sayılırdı. Ünlü Minoen mühüründe kendisi yabanıl hayvanlarla çevrilmiş olarak görülür. Diktyнна (ağdan gelen) Artemis'e verilen adlardan biridir. Minoen Britomartis'inin yüksek bir kayadan denize atladığı ve bir balıkçının ağına düştüğü söylenir. Fakat Euripides ona "Leto'nun kızı, dağların Diktyнна'sı" der, Aeschylos ise onun için şöyle söyler: "Bırakın Diktyнна, güzel Artemis nedimeleriyle gelsin". Böylece Diktyнна, Minoen anatanrıçasının bir başka uyarlamasıdır. Ay tanrıçasına da Diktyнна adı veriliyordu. Artemis de bu üçünün tanrıçasıydı, Minoen tanrıçaları da öyle. Artemis'e, Artemis Phthia, Artemis-Delphinia ve Artemis Sibylla gibi adların verilmiş olması onun kehanet sanatı ile becerili bir şekilde ilintili olduğunun işaretidir.

"Sibyl" Romalı ve Greklerce bir tanrı eliyle esinlendirilmiş kâhinlere verilen adı idi. Efes çevresinde böyle Sibyl'ler çok bulunuyordu. Efes'li Herakleitos bunlardan söz ederken, "Çılgın ağzından çıkardığı sesiyle, gelecekte bin yıl öteye ulaşıyor, tanrının gücüyle" der. Küçük Asya'nın Sibyl'leri Erythrae'li, Hellespontos'lu ve Phrygia'lı idi.

Erythrae Sibyl'ine bu ad, Troya yakınlarındaki doğduğu köyü Marpessus'un kızıl toprağından ötürü verilmişti. Kendisi, İda dağı (bugünkü Kazdağ) yakınlarında Artemis'in adını taşıdığını ve Apollon ile evlendi-

rildiğini dilegetirmişti. Bu söylencesel Sibyl'e, Hera'nın sevdiği anlamına gelen, Herophile adı verildi (burada Hera, toprak anayı simgeler). Bu, sözünü ettiğimiz Sibyl Troya savaşı üzerine de kehanette bulunmuştu. Erythrae, Küçük Asya kıyılarında, İzmir'in batısına düşer. Pausanias'ın dediklerine göre, Erythrae'liler başlangıçta, Girit kralı ve Knossus'un kurucusu kabul edilen Minos'un oğlu Erythrus ile Girit'ten geldiklerini ve Erythrus'un Girit, Karya ve Likya (Muğla) ve Pamfilyalılarla (Antalya) birlikte –ki hepsi Giritlilerle akraba idikenti kurduklarını söylüyorlardı. Diodorus'a göre Homeros, bu Sibyl'den aldığı pek çok sayıda altı ayaklı dizeyi şiirlerine katmıştı.

Yine Önasya'nın kıyı kentlerinden Phokaea'nın (Foça'nın) kuzeydoğusunda Kyme adıyla bilinen kentte bir Sibyl daha vardı. Kyme'liler Napoli körfezi kuzeyindeki Cumae kentinin kurucularıydı. Cumae'de bir de Cumaen Sibyl bulunurdu.

Bu Sibyl mağarasındaki yeraltı galerileri Girit adasındaki eski Knossus'un labirentlerini andırmaktadır aynen. Virgilius, bu labirentlerin yüzlerce giriş ve çıkışlarından söz eder. Bu nedenlerle mağaranın Kyme'ye gelen Minoenler eliyle kurulduğu düşünülür. Sibyl'lerin yaptıkları kehanetler Roma tarihinde önemli roller oynamıştır. Sibyl kitapları da altı ayaklı dizelerle yazılırdı. Kartaca savaşlarında pek çok kez bu kitaplara başvurulmuştu ve Pessinus'da Kybele'yi barındıran kutsal taşın Roma'ya getirilmesi yine böyle bir danışma sonunda kehanet edilmiştir.

Hesiodos'un Pythian Apollonu'na yazdığı Homerik ilahide, Apollon yunus balığı şekline girerek bir Girit gemisini Pytho'ya, yani Delphi'ye çektikten sonra, gemi tayfalarını tapınağa gözcü dikerek kendi yani Apollon Delphinius adına, dua etmelerini buyurur. Girit'te bulunan yazıtlar Knossus'da bir Apollon Delphinius tapınağı olduğunu ve bu adın Girit takvimindeki bir aya da verilmiş olduğunu göstermektedir. Delphi'nin eski adı

Pytho idi. Pytho adı ise kentin ve kâhinlerin koruyucusu olan ve söylenceye göre Apollon tarafından öldürülen Python yılanından gelir. Python aynı zamanda Eurynome'nin (sonradan Kybele'ye dönüşür) tanrısal güzellikteki bacakları arasına çöreklenip onunla birleşen yılan Ophion'dur.

Aeschilos, Eumenide'lerinde rahibe Pythia'yı şöyle konuşturur: "Söyleyeceğim dualarımda, tanrılar arasındaki en onurlu yeri, ilk tanrıça Toprak Anaya (ya da Gaea veya Rhea) veriyorum." Delphi'de "Omphalos" (göbek taşı) başlangıçta dişi cinsel ihtirasının simgesi idi ki, dişi cinsel organı sembolünün biraz değişik bir şekli idi.

Pythia da, Erytrae ve Cumaen Sibyl'leri gibi, kehanetlerini altı ayaklı dizelerle söylerdi. Artemis ve rahibelerine dendiği gibi, Pythia'ya da Melissa (arı) denirdi. Kuret, Korybant ve daktyl'lerin Minoen Girit'indeki görülen dinsel raksları yapmaları, Ege yöreleri ve Artemis'in Minoen uygarlığı ve kültünün derin etkilerini taşıdığının işaretidir.

HİTİT ETKİSİ

Amazon denilen savaşçı kadınlara ilişkin Hellen söylencelerinin; Hititlerin Kupapa, Hepa ya da Yüce Ana Tanrıça kültü ve bu toplumun askeri yayılım uygulamalarının ürünü olan silahlı kadın papazlardan kaynaklandığını belirleyen yeterli bağlantı ve ilintiler vardır. Amazon başkenti Themyskira'nın Karadeniz kıyısında olduğu söylenir; Hitit gücünün yuvası da yine aynı yerdedi. Amazonların kent kurduğu söylenen Önasya'nın batı kıyıları, Hitit kalıntılarının bulunduğu yerlerdir. Hitit kabartmalarında sık sık görülen çift balta veya labrysler Helen sanatında, Amazonların hep yanlarında taşıdık-

ları silah olarak görülür. Anatanrıçanın başında görülen kalé biçimindeki taç, Yunan madeni paralarında Amazonların da başını süslemektedir. Küçük Asya'nın toplumsal, siyasal ve dinsel yaşamında kadınların önemi, Amazonların savaşçı nitelikleriyle özdeştir.

Unutulmamalıdır ki Pitane, Smyrna, Myrina, Kyme ve Efes kentleri Amazonlar eliyle kurulmuş kentlerdir.

ARTEMİS

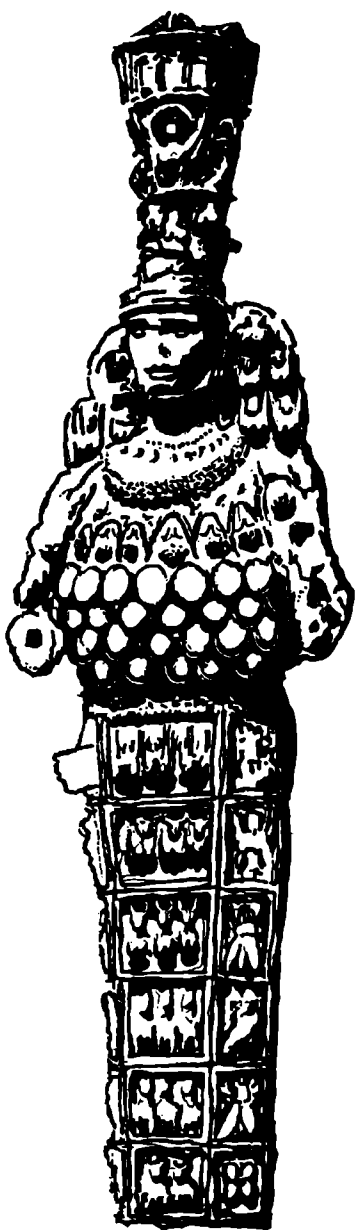
Doğa tümüyle bu tanrıçanın etkisindedir sanki. Toprağın çiçek ve meyve vermesine önderlik eden odur; elementleri güden, hava, toprak ve denizi yöneten; hayvanların yaşamını denetleyen; yabanıl olanları evcilleştiren, evcil olanların korunmasını sağlayan hep odur. Bazen bağışlayıcı, bazen ölüm getiricidir. Dilediğinde bütün derterini iyiliğe erıştırir. Doğumlarda yardımcıdır. Homeros ondan, "yabanıl hayvanların tanrıçası" diye söz eder. Efes'de Artemis tapınağında bulunan yazıtta kendisinden "Doğanın Yüce Anası", "Hanımımız", "Kraliçe", "Yüce", "Dinsel Şölenlerin Yöneticisi", "Yakaranların Koruyucusu", "Yönetici", "En Kutsal Olan", "İlk Yolgösterici", "Kulak Veren", "Kurtarıcı", "Tüm İyonya'nın Yöneticisi", diye söz edilir. Daha önce söz ettiğimiz gelgit ve alışverişten ötürü yalnızca Kybele'nin değil ayrıca Mısır, Asur ve İran tanrıalarının da özelliklerini varlığında birleştirmişti. Lidya etkisi altında, tüm ilkel kavramlar giderek zenginleşti. Tanrıça kentlerin tanrıçası oldu; hem kentlerin hem de denizcilerin koruyucusuydu. Küçük Asya'daki hemen bütün kentler ve Marsilya, Kartaca vd. onun koruyuculuğu altındaydı. Uygarlığın koruyucusu olarak başında "Kent Tacını" taşımaktaydı. Fakat bir de aya ilişkin özellikleri vardı. Kısacası o "Çok Yönlü Artemis", "Her Şeyin Kaynağı" idi.

Gecenin ve ayın niteliklerini taşıyordu; Zeus'u bile gölgeliyordu. O bir kraliçe arıydı. Bu nedenle Efes kentinin arması kraliçe arıydı. Efes madeni paralarının bir yüzünde de kraliçe arı kabartması bulunurdu.

ARTEMİS HEYKELİ

Başında birbiri üstüne geçmiş kaleden taşlar ya da kale benzeri tapınak şeklinde taç taşır ve genellikle biri ortada, diğerleri de yanlarda üç kapılı olan kale başı üzerinde otururdu. Baskın bir olasılıkla diyapet ya da kutsal taş, tacının içinde bulunurdu. Bu dediğimize aykırı savlar da olmakla birlikte, tanrıça müthiş bir güzelliğe ve gayet güçlü bir yapıya sahipti. Uzaklara bakan gözleri ufku küçümseyip, sonsuzlarda kaybolmuş gibidir. Başının arkasında duran dolunay diski başını iki bölüme ayırır. Her bir yarımda boynuzlu beş grifon figürü yer almıştır. Boynu, bitki yaşamını simgeleyen küçük süslerle donanmıştır. Sonra da, bazı heykellerinde yarım ay şeklinde olan, burçlar kuşağının işaretleri gelir. Ön tarafta sarkanlar genellikle Orion ve Skorpion (Akrep) takımyıldızları burçlarıdır.

Burçlar kuşağının nereden ve ne zaman çıktığı bilinmemektedir. Ancak, Babil'de Gılgamış öyküsündeki olaylardan ortaya çıkmış olduğu düşünülür. Orion dünyada olmuş olacak en yakışıklı avcıdır. Eos (Şafak) onun aşkına tutulur ve onu kutsal Delos adasındaki divanına çağırır. Apollon olanlardan haberdirdir. Şafak bu ataklığını anımsadıkça yeniden kızarır durur. Birlikte avlandıkları gencin ışıltılı çekiciliğine kızkardeşinin dayanamayacağından tasalanan Apollon, dev bir akrebin onu sokup öldürmesi düzenini tezgâhlar. Orion akreple çatışır. Hayvanın zırhı çok kalındır. Genç avcı Delos'a yüzüp Eos'dan yardım almak üzere denize atlar. Apollon, Orion'un su üzerine çıkmış başını Artemis'e işaret

Efeslilerin Büyük Artemis'i

ederek, perilerinden birine saldırıya yeltenmiş biri olduğunu söyler ve ona bir ok göndermesini ister. Artemis Orion'u vurur, öldürür. Sonradan vurduğunun Orion olduğunu öğrenince derin keder içinde onu yıldızların katına çıkarır. Bu söylence daha değişik şekillerde de anlatılır.

Burçlar kuşağından sonra, inek memesine benzeyen memeleri beline kadar sıralanır. Grekler ona "polimastos" (çok memeli) derlerdi. Bereketin, bolluğun tanrıçası olduğuna ve yakınoğuda hurma ağacı da toprağın yaşamsal ve doyurucu güçlerini simgelediğine; bir adım daha ileriye giderek ve hurma palmyesi de kutsal olduğuna göre, bunların bir hurma salkımı olabileceğini de söyleyebiliriz. Daha zayıf bir olasılıkla, kendisi kraliçe arı sayıldığından, bir grup erkek arı olduğunu da söyleyebiliriz. İster meme olsunlar, ister hurma ya da erkek arıları simgelesinler bunlar değişik Artemis heykellerinde sayı itibarıyla ne on birden az, ne de kırk dörtten fazla olmaktadır.

Kollarında aslan, koç, keçi, erkek geyik, boğa, sfenks, grifon, yılan ve arı gibi hayvanların figürleri bulunuyordu. Hemen bedeninin her yerinden fırlıyorlardı. Belinden ayaklarına kadar kın gibi saran bir eteklik ile örtülüydü ki, enine boyuna çizgiler kesişip etekliği dikdörtgenlere bölüyordu. Her bir dikdörtgen içine saydığımız hayvanlardan birinin şekli oyulmuş bulunuyordu. Bu dikdörtgenler belden aşağıya doğru, iki yanlarda ve bir de ortada olmak üzere, üç sıra olarak iniyordu.

Her bir sırada altı dikdörtgen vardı. Orta sıradaki ilk beşinin her birinde üç, son ya da altıncı dikdörtgeninde ise iki figür bulunuyordu. Kaide üzerine oturtmuş olduğu her bir elinde altından asa bulunuyordu. Yerinden oynayabilir bir çift erkek geyik de koruyucu olarak durmaktaydı.

Artemision'da (ya da dünyanın yedi harikasından biri olan Diana Tapınağı) yükselen heykelini ünlü heykeltıraş Endoios gayet sert odundan yontmuştur. Bu dik

duran basit bir heykeldir. Krallar ve varlıklı satımcılar tanrıçaya gümüşlü ve altınlı giysiler sunmak için yarıştılar. Tanrıça, üzerine yığılan bu süslü giysileri hep birden giyemezdi ya. Bu nedenle Efes'liler arasından beysoylu (aristokrat) ailelerin bakire kızları belirli zamanlarda heykelin üzerindeki giysileri çıkarıp değiştirmekle görevli "Giysi Rahibeleri"ni oluşturdular. Tanrıçanın koruyucusu erkek geyikler zaman zaman dişi geyiklerle değiştirilirdi. Bu görevi üstlenmiş bakireler evlenince yerlerini, yine soylu genç kızlara bırakırlardı.

Giydirilen metalik giysilerin altından tahta heykele ait bir tek ayaklar görünür, ayrıca eller ile yüz de açıkta kalırdı. Koruma amacıyla tahta sık sık yağ ile parlatıldığından, zamanla rengi koyulaşıp siyahlaştı. Fakat heykelin mermerden eşleri yapılmıştı. Çeşitli mermer heykellerin üstündeki süslü giysileri birbiri ile kıyaslayarak nelerin asıl dinsel önem taşıyan bezeme ve eklentiler olduğunu ve bu nedenle hiç değişmediğini bulmak kolaydır. Değişen şeyler pek azdır.

Hiçbir sanatçının kendi beğenisine uyarak şu ya da bu süsü takıp takıştırarak kutsal bir şeye karşı böylesine uluorta bir saygısızlıkta bulunmayacağını da burada belirtmekte yarar vardır. Oldukça gariptir ki; hiçbir kimse bu önemli dinsel simgelerin taşıdığı anlamları açığa çıkarmak için bir çaba göstermemiş, onlar da, "alt tarafı zevksiz Asya süsleri" gibi yorumlarla bir yere atılıp, kendi köşelerinde kalmışlardır. Kuşkusuz bu simgeler insanlığın din tarihinde önemli belgeleri oluşturmaktadır.

Hiç değişikliğe uğramayan simgelerden biri üç sayıdır ki, şu ya da bu yolla belirtilmekte ya da tanrıçanın başındaki tahta süs olarak hep üçlü tarzda bulunan geçme, üst üste koyulan tapınak ya da kent duvarlarındaki minyatür burçların mazgallı delik sayısı ile gösterilir. Değişmeyen simgelerden biri de tanrıçanın başı gerisindeki dolunay diski ve genellikle diskin iki yanında yeralan beş figürdür. Belden aşağıya üç yol halinde

inen dikdörtgenler stilize olmuş bir teknik resim tahtasını andırır. Son olarak da her biri üç figür taşıyan ön sıranın ilk beş ve yalnızca iki figür taşıyan son ve altıncı dikdörtgeni söyleyebiliriz.

ARTEMİS'İN EFES'E GELİŞİ

İ.Ö. iki bin yılı başlarında Efes'in bir kutsal taşı var görünmektedir. Bu sıralarda göktaşlarına tanrısal bir değer veriliyor ve nereden geldiği bilinmeyen dinsel törenlerle ilgili cisimlere de gökten inmiş gözüyle bakılıyordu. Sonra, Amazonlar söylencesi ortaya çıkar. Efes'teki ilk tapınağı Amazonların kurmuş olduğu söylenir. Bir olasılıkla kutsal taş, kutsal bir koru ya da "temenos"da olmuş olabilir. Amazonlar, sonradan Artemis adını alacak tanrıçanın ilkel bir heykelciğini buraya yerleştirmiş olabilirler. Heykelcik palmiye gövdesi; "Xoanon"dan yapılmıştır ki, bu kutsal ağacın bir mucize ile cennetten indiği kabul olunur. Sonuç olarak ağaç kültü başlatılmış oldu. Tanrıçaya da 'Ayakta Duran Artemis; Ağaçların Hanımefendisi' dendi.

Kallimachos'un Artemis ilahisinde; "Düşüncelerinde savaş yatan Amazonlar Efes'te deniz kıyısında bir meşe ağacı altına senin için bir heykel diktiler ve Hippo senin adına kutsal bir şölen yönetti; Amazonlar ise heykelin çevresini alıp ilkin kalkan ve silahları ile savaş dansını yaptılar; sonra da aralıklı düzende bir koro oluşturdular" demektedir (İngilizceye çevirisi: A. W. Marir).

Kallimachos dansın betimlenmesini, "yıllık bu danstan kimse kaçınmasın" diyerek bitirir.

Kraliçe, saptanamayan bir tarihte palmiye ağacından (Xoanon) insan biçimine dönüşmüştür. Olimpos'lu Zeus, Artemis ve erkek kardeşi Apollon'u, birleşme anında kendisiyle birlikte bildircin şekline dönüştürdü-

ğü, Titan kızı Leto'dan peydahlamıştır. Leto sonra Delos yakınlarında bildircinlara yuva olan Ortygia adasına gelir ve bir zeytin ağacı ile hurma ağacı arasında Artemis'i doğurur. Artemis doğar doğmaz anasına yardımcı olur, daha sonra da Delos'da Apollon'un doğumunda iş görür.

Leto bir üçüncü Ay Tanrıçasıdır ve Likya (Antalya-Muğla yöresi), Suriye ve Filistin'de Lat adıyla tanınır. Hatta Hazreti Muhammed'in ortaya çıkmasından önce Mekke'de Lat adıyla bir ağaç kütüğü olarak bile kendisine tapkı gösterilmiştir. Leta ya da Leda, Likya dilinde kadın demektir. İngilizcedeki "Lady" kelimesi de köken olarak buradan gelir. Böylece ana Leto ile kızı Artemis aynıdır. Apollon'a gelince, ona Homeros "Lykegenes" der, "Likya'da doğmuş" anlamına gelir bu söz; oysa bir diğer adı da Hyperborea'lıdır. Pek çok tartışmalardan sonra Hyperborea'nın Anadolu'nun doğusunda bir yer olduğu sonucu çıkarılmıştır; belki de Patara'dır.

Bir şiirinde Horatius şöyle der:

"Şaçlarını Kastaly'nin

billur sularında yıkayan

Odur

Anayurdu Likya'nın

Yeşilliğinin, ormanlarının koruyucusu

Delos ve Patara'nın efendisi"

Ovidius da şöyle der:

"Ben kendim Klaros,

Delfos, Tenedos'a itaat ederim

Böylecedir ki, Pataraeia asası

elden ele geçirilir"

İlyada'da Artemis ve Apollon Akha'lıların düşmanı olarak görülür. Şimdi burada konunun biraz dışına çıkma gereği doğmaktadır.

Bu inancın dayanacağı hiçbir gerçek olmaksızın, genellikle, Greklerin kuzeyden gelmiş mavi gözlü sarışın, ari bir ırk olduğuna inanılır, oysa böyle değildirler.

Eski çağlarda sarı saç ve mavi göz öylesine ender görülen ve çok değer verilen bir özellikti ki, kadınlar ve bazı züppeler saçlarını sarıya boyarlardı. Ayrıca Dorların yayılmaları ile Akha'lilerin Anadolu'ya zorunlu göçlerine kadar buralarda Grek dili konuşan insanlar bulunmadığı da kabul edilir. Ege bölgesi ise alım satımın etkin şekilde sürdüğü bir yöreydi; şuraya buraya serpilmiş adalar da karşı kıyılara giden basamakları oluşturuyordu. Geminin bulucusu Egelilerdir. Grekçe konuşan insanlar da vardı ki, bunlar İyonyalılardı ve Doğu Anadolu dolaylarından gelip ardı ardına göçlerle batıya sokulmuş olabilirlerdi. Anadolu, içinde pek çok ırkın kaynaştığı bir potaydı. İ.Ö. 3000 yıllarında Sami kavimlerinin Anadolu'ya göçettikleri bilinir. İyonyalılar, Lelegler, Karya, Likya, Minoen, Friky ve Lidya'lilerin ve dahalarının karışımıydılar! Değişik kültürlerin bir malgama oluşturmada en verimli yol açan karışık evlilikler nedeniyle kaynaşmışlardı. Grekçe en etkin olan dillerdendir. Aslında Grekçeyi anadili gibi konuşan Türkler de vardır. İyonyalılar yaşadıkları devrin en gelişmiş topluluğunu oluşturmalarının nedeni melez olmaları olabilir.

İyonyalılar ve özellikle de Efes'liler, Artemis ve Apollon'un Ortygia'da, Efes'in çok yakınlarında, Solmissos dağı sırtlarında bir mağarada doğmuş olduğunda gururla diretiyorlardı. Efes'liler bu mağarada her yıl yortu şölenleri yaparlardı. Kuretler, kıskanç Hera'dan Artemis ve Apollon'un doğumunu gizlemek için, silahlarını kuşanmış olarak rakslar yaparlardı. Bu bir çeşit büyüdü rakstı ki, Solmissos'un gizlerine dayanıyordu. Sergilenen bu kutsal gösterinin büyük kısmı, Zeus'un doğuşunu içeren Girit geleneğinden devşirmedir.

Anadolu'da başlangıçta tanrıçalar bir ikilik içinde düşünülmüştür ki, bu düşünce doğadan –gece gündüzden; evet hayırdan, erkek dışıdan vb.– gelmiş olabilir. Daha sonra ise üçlülük düşüncesi doğmuştur. Bilinmeyen bir nedenden üç sayısı kutsal sayılıyordu. Tanrıça-

nın yapılmış ilk heykelciklerinde doğurganlığı iyice vurgulanan dişilik organının üçgen biçiminde olmasına dayanıyordu belki.

Artemis 1) bakire, 2) evli bir kadın, 3) aynı zamanda da anadır. Artemis için kullanılan "parthenos" deyi-mi bekâr anlamına gelir, bakire değil. Bereketin ve doğurganlığın tanrıçası olarak ve doğum yeri Ortygia'nın da kelime anlamı bıldırcınların çiftleştiği yer olması nedeniyle, bekâretine pek sahip olması gerekirdi. Afrodit ve Hera bekâretlerini yıkanmak suretiyle sürekli olarak yenilerlerdi. Troya yakınlarındaki İda dağının Frikyalı Afroditi de, Artemis gibi, kraliçe arı sayılırdı. Ayrıca yeni ayın hali (bekâret hilalini), dolunay (olgun dişiyi), eski ay da (yaşlanan dişiyi) simgelerdi. Olimposluların arasına katıldığında bu bakire ay ya da ayça özelliği onun en önemli niteliği olarak bilinmişti. Bu nedenle ikonografi heykellerinde alnı üzerinde ebedi bekâretin sembolü ayça simgesini taşır (Efes'te ise başının ardında dolunay bulunur).

Bir Olimposlu olarak, yine üçlü özellik taşımaktaydı: 1) Selene (Ay), 2) Artemis (Dünya) ve 3) Tartarus ya da Hades'deki Hekate idi. Yani hem göksel, hem dünyasal, hem de cehennemsel idi. Adlarından biri "Artemis Tridaria" idi ki, "Üçlü Yazgının Belirleyicisi" demek oluyordu.

Hekate olarak yaratıcı değil, yokedici güçleri söz konusuydu. Üç yolun kavuştuğu yerlerde büyü törenleri ile çağırılıyordu ve bu nedenle de kendisine "Üç Yolun Tanrıçası" deniyordu. Anadolu ya da Küçük Asya'da ay tanrıçası Selene olarak bilinir. Selene "gecenin parlayan gözü" demektir ve böyle bir gecede Anadolu'nun güngörmüş Latmos dağında bir yerlere yaslanmış uyan yakışıklı çoban erkeği Endymion'u şaşkına çevirir.

Keats, Young, Fletcher ve diğer bazı ozanlara bu söylence esin vermiştir.

*"... önce genç erkek Endymion'u gördü
ve gözlerinden aldığı, sönmeyen*

*ölümsüz ateşle yandı
şakaklarını gelincikler basmışken
nasıl güzel bir uykuda taşıdı onu
Latmos'un sarp tepelerine
ki her gece oradan
koca dağı
erkek kardeşinin ışığı ile yaldızlayarak
eğilir
öpmek için..."*

ARTEMİS RAHİPLERİ

Artemis'in hizmetinde, genişçe bir aşama düzeni gösteren rahipleri vardı. Yüce ya da başrahip "Megabyzos" idi ve kurallar gereği hadım idi. Rahip takımı, özellikle papazların oluşturduğu iğdiş olmuş bir küme insandan oluşuyordu. Ne biçimde iğdiş edildiklerine ilişkin bir belge yoktur; oysa Kybele Galli'lerinin kendilerini nasıl iğdiş ettikleri bilinmektedir. Bugünkü rahibeler gibi, tanrıçanın hizmetindeki bakireler de, bozulmaz sadakat bağlarıyla bağlanırlardı. Ancak rahibe adayları olarak soylu ailelerin kızları seçilirdi ve kendilerine bolca para verilir, seçkin ayrıcalıklar tanınırdı. Tüm rahiplerin, en azından yüksek düzeydekilerin, başlangıçta bu iğdiş töreninden geçmeleri gerektiği sanılmaktadır. Rahiplik işlevlerinin yerine getirilmesinde genç kızların da birer "meslektaş" olarak yardımcı olmaları beklenirdi.

Megabyzos törenleri çok eski zamanlarda İ.Ö. 4. yüzyıla kadar sürmüştür. Tapınağın yönetimi ve rahiplerin denetimi Megabyzos'un üzerinde olurdu. Tapınaktaki rahibelere melissai (arılar), kore (genç kızlar) ve ierei (rahibeler) adları verilirdi. Bu adlardan en eski olanı melissai idi. Hepsi tanrıçanın hizmetindeydiler. Sayıları değişkendi. Ömür boyu bakire kalırlardı.

Rahiplere Essenes denirdi. Efes'te tanrıçanın gizlerini kapsayan törenleri yönetirler ve tapınakta kalırlardı. Rahiplerin kendilerine özgü bir örgütleri vardı ki; antik çağda tek örnekti. En önemli üyesini Kuretlein oluşturduğu bir kardeşlik toplulukları ve ikinci derecede rahipler grubu vardı.

Daha önce de sözü edilen "Kosmiteirai" tanrıçanın giysilerini düzenleyen, bakan kadınlardı. "Kosmoforo" ise kutsal tören alaylarında Artemis'in giysi ve süslerini kollarında taşıyarak gösteren rahibelerdi. "Naoforo" ise içinde tanrıçanın bir eşi bulunan tapınak maketini taşıyanlardı. Bu tapınak maketleri tapınaktan arenaya, sonra yine geriye taşınırdı. "Khrisoforo" tanrıçaya ait altınları ve diğer değerli eşyaları gözetirdi. Kutsal vazoları, heykelcikleri ve dinsel törenlerde kullanılan diğer nesneleri koruyup, temiz ve hazır bulunduran bir rahip grubu daha vardı. "Zigostates" tapınaktan alınan veya getirilen şeyleri tartıp, ölçerek denetleyen gruptu. "Theologoi" ya da teolojistler yapılan okumaların, söylenen şarkıların ve çalınan dinsel müziğin yöneticileriydi. Ayrıca kapalı yapılan dinsel törenleri yorumlar ve kutsal ilahilere katılırlardı. "Himnodoi" ise bugünkü kiliselerdeki koronun yerini tutmaktaydı. "Hierokiris" ise vaaz verirdi. Vaazı veren aynı zamanda kurban törenlerinde münacaat ve duaları, kötü ruhlar üzerine ve inançları yadsıyanlara lanet ve ilenç (beddua) okuyan idi. "Spondopoios" tanrıça adına kutsal içkiyi toprağa döken rahip veya rahiplerdi. "Akrobatai" ya da "akrobatlar", kutsal kurban törenlerinde dinsel raksları yaparlardı. Bu raks sırasında, altara (sunağa) parmak uçlarında yaklaşırlardı. Ne var ki; yaptıkları bu bir çeşit bale dinsel içerikliydi. Altara, tanrıça adına toprağa dökülmek üzere, şarap da getirirlerdi. Kurban töreni süresince danseder, alay esnasında da, kutsal heykeller önünde akrobatik rakslar yaparlardı. Kurban, dinsel ve toprağa içki dökme törenlerine "Spondaulis"ler flütleriyle katılırlardı. "Grammateis" yazıcı rahiplerdi. Yalnızca

kendilerine özgü bir evde oturur, yakaranların sorularına, tanrıçanın verdiği yanıtları yazarlardı. Tanrıçanın bildirileri yine tapınağa bağlı bir başka grup rahip tarafından koşuk (şiiir) biçimine dönüştürölüyordu. Bu yazıcı rahipler tapınağın en iç odasında kâhin rahiplerin tanrıça bildirilerini duyurduğu, altarın dibinde otururlardı. Bildiriler yazıcılar marifetiyle yazıya geçirilir ve ardından da koşuk şekline dönüştürölürdü. Bu arada yakarmak için gelmiş olanlar yukarıda bir yerde oturur, aşağıda olup bitenleri görmezlerdi. Tanrıçanın bildirisi akustik bazı düzenlerle duyurulurdu ve ses sanki yerin altından ve gürleyerek gelirdi. Kayıtçılar bildirileri alır, tapınak belgeliğinde (arşivinde) bulundurulardı. Belli bir miktar ödeme ile, yakaran, bir kopya da kendi alıp götürebilirdi. Övgü ilahilerini ve onların müziklerini besleyenler "hymnographos" adı verilen rahiplerdi. Tanrıçaya bu tür danışmalardan sonra özel bir şükran töreni düzenlenirdi. Başka ölkelerden elçiler, tanrıçaya danışmak için geldiklerinde, bu şükran törenleri çok daha görkemli olurdu. O zaman tapınak şarkıcıları, onların koroları ve "kutsal oğlanlar" hep birlikte ezgiler söylerlerdi. Anadolu'nun hemen bütün büyük tapınaklarında bu tapınak şarkıcıları, koro ve "kutsal oğlanlar" takımı vardı. Tapınakta ayrıca rahipliğe aday olanlar için başlangıç törenleri ve gizli dinsel törenler yapılırdı. Din adamları grubu ile sivil yargıçların herhangi bir ilintisi yoktu.

TAPINAK (ARTEMİSİON)

Artemision'un (Artemis ya da Diana Tapınağı) ilk kurulduğu yer başlangıçta bir "temenos" olmuş olmalı; yani kutsal bir bölge ya da kutsal bir alan yahut da bir koruluk. İlk tapınma yeri de, herhalde içine kutsal heykel ya da diyapet'in (kutsal taş veya taş balta gibi neolitik bir alet) yerleştirildiği bir ağaç oyuğu idi.

Artemision (Artemis Tapınağı)

**Artemis adına yapılan şölenlerden zeybek oyunlarını
anımsatan figürler**

İlk tapınağı Amazonların kurduğu ve tanrı diye ağaç kütüğüne (xoanon) tapındıkları söylenir. Kallimachus'un Amazonbaşı ya da Kraliçesi Hippo'nun kurbanlar sunuşunu ve diğer Amazonların da kalkanlarıyla dansedişlerini tasvir ettiği satırlardan, daha önce yeri gelmiş, söz etmiştik. Pausanias, Amazonların aslında tapınak hizmetkârları olduğunu yazar.

İlk taş yapı, İ.Ö. 652'de dikilmiştir. Bu yapının duvarları yoktu ama kutsallığı ve tanrıçanın varlığı, bekçisi oluyordu. Ne var ki; sonradan kutsal oluşunun sağladığı koruyuculuk yetmez oldu. Lidya Kralı Ardys'in (İ.Ö. 652-625) yönetimi sırasında, Batı Anadolu barbar olan Kimmerlerin Lygdamis önderliğindeki akınlarıyla sarsılmıştı. Bunlar Lidya'nın başkenti Sart'ı ele geçirip Magnesia'yı (Manisa) yakıp yıkmışlar sonra Efes'e gelerek Efes tapınağını yağmalayıp, yıkıp yerle bir etmişlerdi.

İ.Ö. 564-546'da büyük çapta bir yapıma başlandı. Yapılan bu büyük, etkin ve zengin tapınağın tasarımı Knossos'lu mimar Chersiphon ve oğlu Metagenes eliyle hazırlanmış; yapımına da yine kendileri başlamıştı. Kroisos (Lidya Kralı Krezüs), Efes'i ele geçirdiğinde tapınak henüz tamamlanmamıştı. Kroisos, kendisi de tapınağa sütunlar yaptırarak armağan etti.

Tüm Asya'nın katkılarıyla yapım aralıksız sürmüş ve Artemis'in hizmetkârı mimar Demetrius ile Efes'li Peonius'un çalışmaları ile iki yüz yirmi yılda tamamlanmıştır. Genç Pliny'e göre bu görkemli yapı 190 m. boyunda, 55 m. genişliğinde idi ve 127 sütunundan 36'sı kabartmalı idi. Her bir sütun 15 m. yüksekliği buluyordu. Tapınak dipteros tarzında (çift sıra sütunlu) ve hem önden, hem de yanlardan sekizgen stilinde idi. Parthenon'dan dört kez daha büyük ve bir bakıma da devrim yaratmış bir yapıydı, bu nedenle Dünyanın Yedi Harikasından biri sayılıyordu.

İ.Ö. 450 yıllarında tapınak yanarak tamamıyla yok olmak tehlikesi atlattı. Restore edildi. Xenophon, on binlerin dönüşü sırasında ele geçirilmiş tutsaklardan

alınan kurtulmalıkları tapınağa bıraktı. Sonra bu para kendisine geri verildi. O da bu parayla Ellis'te bu tapınağın küçük bir modelini yaptırdı, içine de tanrıça heykelinin selvi ağacından yapılma bir kopyasını koydurdu.

Efes'teki tapınağın sütunlarından biri Skopas eli ile yapılmıştır. İçinde sedir ağacı, abanoz ağacı ya da asma kütüğünden yapılmış (yazarlar bu konuda bir birlik sağlayamamışlardır) Artemis heykeli bulunmaktaydı. Tavandan yere kadar uzanan bir örtü, belirli tapınma süreleri dışındaki zamanlarda, tanrıçayı kendisini görmeye gelenlerin gözlerinden saklardı.

Tapınak tavanı çoğunluk mermerdi; blokları tutsun diye sedir ağacından direkleri vardı. Kapısı selvi odundandı ve merdivenin tavana yükselen basamaklarından her biri asma kütüğündendi. Pliny'e göre Artemision yedi kez yerle bir olmuştu (onun yaşadığı devir olan İ.S. ikinci yüzyıla kadarki zaman içinde). Pliny sonradanki kuruluşların tarihlerini vermez. Efes'e gelen en göz yıldırıcı saldırgan Xerxes olmuştur. Ama tapınağa el sürmemiştir. Ondan sonra Efes'e yürüyenler de hep onun gibi yapmışlar ve tapınağa dokunmamışlardır. Tarih olayları içinde tapınak böylece zarar görmeden kalmıştır. İ.Ö. 356 yılında Büyük İskender'in doğduğu gece, Herostratus adında bir çılgının, adı tarihe büyük bir olayla geçsin diye tapınağı ateşe verip, yaktığı söylenir. Aslında tek bir adamın, hatta birkaçının bir arada tapınağı yakıp, yıkabilmesi olası görünmez. Tapınak çevresini at üstünde dolanan kolcular vardı, ayrıca içinde de koruyucular hazır durumda bulunuyordu. Tapınağın hemen tümü taş yapıydı. Pek az bir bölümünü oluşturan tahta işçilik yalnızca kapısını, merdivenlerini ve tavanının az bir bölümünü kapsıyordu. Mermer sütunların her biri on beş metre yüksekliğindeydi. Herostratus tapınağı ateşe verebilmek için, elinde bir meşale ve bir de merdivenle gelmesi gerekirdi. Sonra, çıkan dumanın koruyucuların ya da tapınağın yakın çev-

resinde oturan halk tarafından görülmemesi olanaksızdı. Rahiplerden bazıları tapınağın mücevherlerini çalıp, yangın çıkarmış; sonra bu kıyımın suçlusu olarak savunmasız bir deliyi göstermiş olmalıydı. Tapınağın Herostratus eliyle yakılmasının, iki bin üç yüz yıldan bu yana tartışma götürmez bir tarihsel gerçekmiş gibi kabul olunması, şaşılacak şeydir. Bu durum, Reichstag yangınının bir önce geleniydi sanki. Efesliler rahiplere tanrıçanın tapınağı neden korumadığını sorduklarında, tanrıçanın o gece orada bulunmadığı, Büyük İskender'in doğumunda yardımcı olmak üzere Makedon-ya'da olduğu yanıtını aldılar. Bu düzmecenin kendi de pek çok şeyi açık etmektedir zaten.

Otuz yıl kadar sonra Efesliler, öncekilerden çok daha görkemli, yeni bir tapınak yapmaya koyulmuşlardır. Ayakta kalmış bölümlerinden yararlanarak Kheirokrates ve Dimokrates adlı mimarlar (mimarların adlarını çeşitli kaynaklar başka başka verirler) yapım işini üstlenmişlerdir. Büyük İskender'in Anadolu'ya girdiği İ.Ö. 334'de tapınak daha tamamlanmamıştı. Büyük İskender Artemision'a değerli armağanlar sunarak, Kroisos'un yaptığı gibi yapmak istemiştir. Tapınak alınlığına adı oyularak yazılırsa, tüm yapım giderlerini üstleneceğine dair de söz vermiştir. Gururla Efesliler öneriyi, bir tanrının bir diğer tanrı adına tapınak dikmesinin uygun düşmeyeceğini öne sürerek, nazikçe geri çevirmişlerdir. Efes'li kadınlar mücevherlerini bağışlamışlar ve tapınak böylece Efeslilerin kendi çabalarıyla yeniden kurulmuştur.

Tapınakta toplanmış mücevherler, süsler ve sanat eserleri konusunda eski yazarlar oldukça cömerttirler. Altarın kendisi Praxiteles'in elinden çıkma bir başyapıttır. Artemision'a emeği geçmiş bütün yontu ustalarının adını saymak çok zaman alır. Amazonlar anıtının yontuları Polyklitos, Phidias, Kresilas, Kydon, Pradmon, Skopas ve bir olasılıkla Bryaxes'in emekleri ile yapılmıştır. Efes'li Apelles (Efes'in kuzeyine düşen Kolop-

hon'da doğmuştur), yine Efes'li Ressam Ephorus'un öğrencisiydi. Afrodite Anadiomene'yi Apelles, Knidos Afrodite'ni ise Praxiteles yapmıştı. Apelles, Artemision için, eliyle şimşekler fırlatan bir Büyük İskender resmi yaptı ki; bu resim herkesçe çok beğenildi.

İ.Ö. 300'de Antigonous'un oğlu Demetrius Poliorketes zengin hazinesi nedeniyle, tapınağı nerede ise yağmalayacaktı ama askerlerinin gözünden düşme çekincesi onu alıkoymuştu. Sonradan tapınak hazinesi İmparator Neron'un buyruğuyla yağmalandı. İ.S. 363'de tapınak, öfkeli Gotlarca yerle bir oldu. Son kezki yokoluşundan Hristiyanlar sorumlu tutulur.

Efes tiyatrosunda Sen Pol ve ona inananların verdiği öğütler, Efes'li alım satımcıların ve kuyumcuların nefretini ayaklandırdı ve bu da Artemision'un varlığına inen büyük bir darbe oldu. Efes'li kuyumcu ve alım satıcılar tanrıça idollerinin ve tapınağın küçük modelleri üzerinden epey iyi para kazanıyorlardı. Yani tanrıçanın kültü onlar için kazançtı ve pek yararlı da oluyordu. Kültte olacak bir değişim, bu kazanç bir nokta koyacak ya da en azından zarar getirecekti. Bu nedenle hepsi Sen Pol'e kızgındı.

Daha önceleri kıyıma uğrayan Efes'li Hristiyanlar, imparatorluk buyruklarıyla da yüreklenererek, tapınağa saldırdı. İ.S. 406'da tanrıçanın ünlü heykeli Demeas adında deli bir Hristiyan tarafından parçalanmıştır. Tapınak, Konstantinopolis (İstanbul) patriği Nestorius tarafından yıkılmıştır. İmparator Jüstinyen zamanında da mermer taş ocağı olarak kullanılmıştır. Jüstinyen, Konstantinopolis'teki yapılarda işe yarayacak ne varsa, hepsini buradan kente taşımıştır ki Ayasofya'nın sekiz yeşil renkli porfir (billurlu) sütunu da böylece gelmiştir. Tapınağın mermerleri Efes'teki St. John bazilikasının yapımında da kullanılmıştır.

Tanrıça tapınağının Kaystros (Küçük Menderes) vadisinde geniş, hem çayırılık hem bataklık arazisi vardı —daha önce de değinmiştik— tanrıçanın kendinden

sonra malları, taş ocakları, dalyanları ve otlakları gelirdi. Bu yerlerin yönetimi için, gelir giderlerin dengelendiği ve içinden yıllık bir bütçenin ayrıldığı pek çok varlığı vardı. Ayrıca tapınak, dünyadaki en zengin yatırım bankasıydı. Yatırım yapmak hakkından yararlanabilen vatandaşlar, para ve değerli eşyalarını buraya koyarlardı. Senet karşılığı, ödünç para da dağıtılırdı. Bir çeşit Papa olan Megabyzos ve onun emrindeki bir grup rahip tanrıçanın varlığını yönetirdi. Efes'in bir adı da Genel Asya Bankasıydı. İşte böylece Artemision bir yakarı yeri ve el emeği güzel şeylerin üretildiği pazar olmaktan başka, aynı zamanda bir kredi kuruluşuydu ki; uluslararası niteliği ile de bu tür kuruluşların ilkinin oluşturuyordu. Bugünkü bankacılığın öncüsüydü yani.

Jüstinyen devrinden sonra tapınağın zeminini bataklik bürümüştür. Birkaç yüzyıl boyunca, bulunduğu yerle kimse ilgilenmemiş, 17 ve 18. yüzyıllarda arkeologlar yerini bulmak için boşa çıkan çabalar harcamışlardır. Sonunda, British Museum'un bir delegesi olan M. Wood, Artemision'un, yazıtlara, yapısal kalıntılara ya da yöresel geleneklere dayanılarak bulunamayacağını anladığından, topoğrafyaya, kentten Kaystros'a giden insanların gelip geçerken çiğnediği, iz bıraktığı yollara başvurarak tapınak yerini saptamaya girişmiştir. Bu belgeler ile birlikte Herodotos'un, tapınağın Efes duvarlarından yedi "stades" (yaklaşık 1300 metre) uzakta bulunduğunu ve tapınağa giden kutsal limanın Kaystros kıyılarında olduğunu belirtmiş olmasını gözönünde bulunduran Wood, orada burada kazılar yaparken, beş metre toprak altındaki Artemision mermerleri ile karşılaşmıştır. Efes kentinin tapınak yönüne bakan iki kapısı bulunmaktaydı. Kentin kuzey batısındaki kapısından başlayan bir yol Kaystros düzlüğünü aşıyordu. Bu, sözünü ettiğimiz yol, bugünkü Selçuk'tan Kuşadası'na (eski Skala Nova) uzanan yolun yakınlarından geçiyor olmalıydı. Bu yolun uzunluğu Herodotos'un vermiş olduğu uzunluğa uymaktadır. Diğer yol kentin kuzeydo-

ğusundaki Magnesia kapısından başlayıp, Selinos ovasını geçtikten sonra tapınağa ulaşıyordu.

Bulunan kalıntılar hep Londra'daki British Museum'a götürüldü. Üzerinde Kroisos'un adını kısmen taşıyan sütun da oradadır. "Bir Antika Meraklısının Yaşamındaki Kazalar"da D.G. Hogarth, tanrıça heykelinin kaidesinde pek çok mücevher, heykelcik vb. bulunuşunu anlatır. Bunlar da tapınağın kurulması için bağışlanmış şeylerdi.

Hiçbir şeyi yerinde kalmamış, dört yanı toprak yığıntısıyla çevrili bir toprak çöküntüsü görünümündeki bu yere "İngiliz Çukuru" adı kondu. Kış geldi mi yağmur suyu ile dolar, içinde kurbağalar vıraklayıp, kaplumbağalar yüzer. Yaz geldi mi kurur. İç acıtan bir görüntüsü vardır. Bir kıyısında durup bir zamanlar bu yerin Dünyanın Yedi Harikasından birinin yükseldiği ve ölümsüz Efes'li düşünür Herakleitos'un düşüncelerini kaleme aldığı yer olduğunu düşünüyor insan. "Panta reyi", gün gelir her şey ilerler, değişir, geçip gider.

ARTEMİS'İN ETKİLERİ

Heksametronun Kökeni

İlkel devirlerde raks, yakarma ve dua ile karışık ilahiler ve zamana göre tempo tutan müzik aletleriyle birlikte yapılan bir şeydi. Şiirdeki ölçünün kaynağı da dinsel rakslardı. Ritim, yapılan beden hareketlerindeki belli bir sallanma ve dengelemedir. Şiirsel ölçü de ayakların ritmik adımı ve vuruşudur. Bir diğer deyişle, adımların teknik bakımdan ince işlenişidir. Önasya'da değişik ölçülerin adları yapılan beden hareketini, topuk ya da ayak parmak vuruşlarını ifade eder. Bir ölçü grubuna bir ayak denir. Biri uzun biri kısa iki heceli ölçü

anlamına gelen "trokhee" sözü, "trekho" ve "trokhos" sözlerinden gelmedir ki, bir şeyin çevresini dolanarak ya da boyunca koşmak anlamına gelir. Anapaest ise geri dönmek, köşesini dönmek demektir; fakat elbette bu ters bir daktyl'dir (bir uzun iki kısa birimli ölçü). Başlangıçta bu bir savaş marşı ritmindeydi ve kısa olan heceler ayakların yerden kalkmasını, uzun olan hece de tekrar yere basmasını belirliyordu. Lambik şiire gelince, bu köken itibariyle tanrıça Demeter kültü ile ilintilenmiştir. Girit başlangıçlı Kretic ve Paeonik ölçüler ile de, ilkel devirlerde şarkı söylenir, raks edilirdi.

Koçaklama şiir Lyon yazınının ilk örneklerindendi. Oyun, tarih ya da felsefeden önce varolmuştu ve Batı Önasya'da oturan en eski insanlar için, bu üçünün de anlamını içeriyordu. Altı ayaklı koçaklama, Yüce Tanrıça Kybele ya da Rhea adına düzenlenen şenlik törenlerinde söylenen ve ritmiyle raks edilen ilahilerdi. Sonradan ilahiler rakstan ayrılmış ve daha sonraları Homeros devrinde de müziği de terkederek yalnızca okunur olmaya başlamıştır.

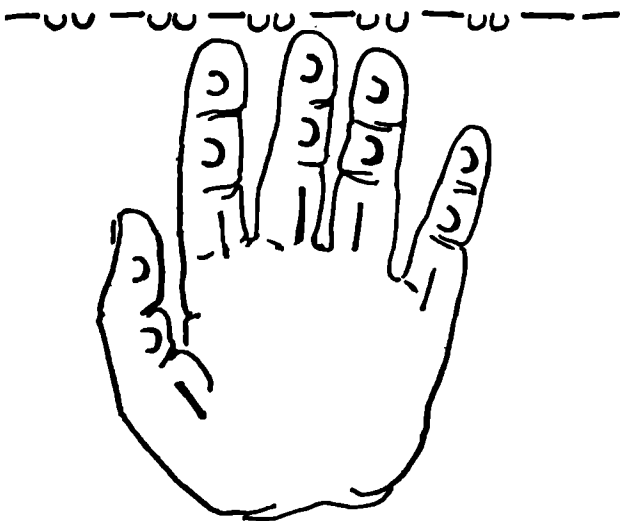
Heksametroneun, yani altı ayaklı şiirin ritmi, her biri söylenirken aldığı zaman süresine bağlı olarak hecelere, belli biçimlerde düzen verilmesine dayanırdı. Heceleler ya kısa ya uzun olurdu. Her hece grubuna bir ayak denirdi. Altı ayaklı koçaklamanın bilinen en eski şekli daktyl adı verilen böyle altı ayaktan oluşmuştur. Bu ayakların beşine daktyller (parmaklar) denildi ve daktylik altı ayağın bir uzun bir kısa hecelik ölçüsü bir ayağı oluştururdu. Altıncı yani son grubun adı "spondee" idi ve iki uzun heceden oluşurdu. Üçüncü ayakta, çoğunlukla, çizgide bir kırılma olurdu (sonradan pek seyrek olarak dördüncü ayağa da geçmiştir). Bu aralık, söyleyen soluklansın diyeydi. Beşinci ayak dışında, spondee daktyl yerine geçmiştir, ancak altıncı ayak zorunlu olarak spondee'dir.

Daktyl sözü parmak demektir ve en eski altı ayak şekillerinde yeri başka bir ölçü ile değiştirilmez olan,

beş daktyl bulurdu. Beş daktyl, Kybele yahut Rhea'nın, Girit'teki mağarada Zeus'u dünyaya getirirken toprağa basmış olduğu beş parmağını simgeler. Rhea'nın beş savaşçı rahibinin de, sağ elinin topraktaki bu izinden fırladığı ve kalkanlarını vuruşturarak hemen raksa başladığı kabul edilir (Kalkan büyük zillerin –kymbals atası olup– kimboş; içi boş kap demektir). Yuvarlak bronzdan kalkanı Akhalılar Önasya insanlarından almıştır. Homeros bunlardan "bronzdan" ve "evkylon", yani yuvarlak vb. diye söz eder. Aeneas da böyle bir kalkan taşır. "Aspis"ler de yuvarlak kalkan taşımışlardır.

Her daktyl (parmak), bir uzun iki de kısa heceden oluşur, çünkü bir parmağın da üç eklemi vardır ki, uzun ekleme sayesinde falanj ya da parmak kemiği ile birleşir. Diğer ikisi de kısa eklemlerdir.

Dinsel bir simge olarak elin öyküsü çok eskilere dayanır. Fransa'da Kro-Magnon insanına ait kutsal ma-

Heksametronun (altılı şiir) parmak büklümlerinde gösterilişi

ğarada (yaklaşık 25.000 - 20.000 yıl önceleri) insan şekilleri yanı sıra el şekilleri ve abartılmış kalçalı, bereketin simgesi kadın figürleri görülmüştür. Kutsal mağaralardaki bu el resimleri belki de kötü ruhları kaçırmak için yapılmıştı. Önasya'ya Kro-Magnon insanların yerleştiği kanıtlanmış bir gerçektir. Bundan çok sonra Ege söylencelerinde karşımıza "Kheiron" —el sahibi— çıkar. Gayetle akıllı ve iyiliğe koşan, müzikte olsun tıp konusunda olsun bilgileri olan bir kentaur olarak tanımlanır (Kentaur; insan başlı, at vücutlu yaratık). Hatta, Askleplos, Akhilleus ve Orfik kahraman yason ve bunlar gibi diğer (yarı insan yarı tanrı) varlıkların da hocasıdır. Kheiron, en eski görüntülerinde, baştan ayağa insan olarak gösterilmiştir. Ancak arka planda bir atın ardı görülür. Belki de Kheiron bir oymak (kabile) ya da atlıların altında birleştiği bir kardeşlik topluluğunun simgesi olmuştur. Ancak Hititler resimlerinde şarların yanında at görüntüsünü pek yoğun olarak kullanmışlardır. Amazonların da hep binici olarak görüntülenmiş olduğu akla gelmektedir. Hititlerle kıyaslanınca, İ.Ö. 2000 yıllarında, Grekler daha henüz barbar bir topluluktan ki, Hititlerden pek çok şey öğrenmiş olmalı. Hattuşaş'daki Hitit belgeliğinde (arşivinde) Akha prenslerinin Hattuşaş'a gelip bir şarın nasıl sürüleceğini öğrendiği kayıtlıdır.

Oyunların dinsel önemi ise pek derindir. Pek eski bir geleneği olan olimpiyat şöenleri başlangıçta Pelops onuruna düzenlenirdi. Sonradan Hera adına yapılmaya başlandı. Fakat Hera, yüce anatanrıça kavramından çıkmıştı. Mitolojiye göre, Pelops, Önasya'dan göçedip gelmişti ve karısı Hippodamia'yı (atları seven) bir şar yarışında kazanmış ve adını Peloponessus'a (Pelops Adasına) vermişti. Olimpia, Ellis'de küçük bir ovacıktır. Burada yapılan olimpiyat oyunlarını Herakles'in başlattığı söylenir, ancak bu Herakles'in ünlü yiğit Herakles mi yoksa bu adı taşıyan İda dağı daktyl'lerinden biri mi olduğu konusunda ayrılan görüşler olmuştur. Altis ya

da kutsal Olimpia koruluğu, ormanlık Oponus dağı eteklerindeydi. Bir Titan olan Kronus, Olimpos'lu Zeus kültünden önce gelir. Bu nedenle Herakles'in Girit'li bir İdaean daktyl'inin adı olması, baskın olasılık taşır. Ayrıca, olimpiyatlar yılda bir kez yapılırdı fakat Grek'lere göre bir olimpiyat ile diğeri arasında, beş yıllık bir süre vardı.

Olimpiyatlarda ilk yarış, araba yarışı olup atlarla ilintiliydi. Olimpialı olsun Pythialı olsun, İsthmialı olsun ya da Nemealı olsun, her tür şenlikte at yarışları, müzik ve şiir yarışmaları yaygındı. Pentatlon denen oyunların sayısı da beş idi. Aynı sayıda oyunlara Alkonious niteliğindekiilerde de rastlanır (Odysseia, VIII), şöyle: 1) koşu, 2) güreş, 3) atlama, 4) g lle atma, 5) boks. İlyada'da Patroklos'un ölüm törenindeki oyunların ilki bir araba yarışıdır. Bu beş sayısı, din ile ilintili obje ve olaylarda zaman zaman karşımıza çıkmaktadır. Örneğın Pessinus'daki kutsal taş ya da diyapet Roma'ya her birinde 5'er sıra kürekçi bulunan beş kadırgadan bir birlik tarafından taşınmıştır. Burada da yine gemi sayısı beştir. Kadırgaların ya da  ektirmelerin beşer sıra küreğ-i bulunmaktaydı.

 nasya'nın batı yöresi, özellikle İyonya, şiir, raks üzerine özel ve uygun bilgileri, zorunlu tutar. Buralarda –daha önce belirtildiğ-i gibi– değ-işik şiir ölçülerinin adları, raksta bu ölçüleri oluşturan bedensel hareketleri temsil etmektedir.

Batı Anadolu'da her yılın bir ayı, tanrıçanın doğumunu anmak üzere, Artemis şenliğine ayrılırdı. Bu kutlamada, Efes yakınlarında Solmissos dağında Ortygia denen mağarada pek çok dinsel raks yapılırdı (  nk , Artemis'i Ortygia'da ve Apollon'u da Delos adasında doğmuş gösteren söylencenin tersine Efes'liler, Artemis ve Apollon'un yukarıda sözü geçen Solmissos mağarasında doğduğunu kabul eden eski geleneğ-e sıkıca bağlıydılar ve nitekim kazıbilimciler buralarda pek eski ve önemli kalıntılar bulmuşlardır). Bir grup Artemis rahi-

besinin, Amazonlar gibi, savaş aletleriyle donanmış olarak yaptığı bir raks vardır ki, bunun amacı doğum sancıları içindeki Leto'yu Hera'nın kıskançlığından korumaktır. Bu Amazon rahibelerinin Helenistik devirlerde pek çok tasviri yapılmıştır ve bu tasvirlerde etekleri baldırlarının çoğunu çıplak bırakıp yukarıya çekilmiş, sağ göğüsleri açıkta ve okluk ile yay taşımaktadırlar. Ayrıca, Girit'te olduğu gibi, daktyl'lerin geleneksel silahlı dansını yapan Kuretler topluluğu da vardı. Yazmıştık; Kallimachus, Artemis ilahisinde, Amazonların silahlı danslarını ve yere ayaklarıyla eş anda vuruşlarını anlatır.

Bir yoruma göre, Amazonlar savaş tanrısı Ares'in çocuklarıdır. Bu da onların savaşçı yapılarına ve ana-tanrıça (ki Artemis bu tanrıçadan oluşmuştur) altarı çevresindeki yaptıkları törensel savaş danslarına anlam getirir. Dahası, Kallimachus'un kabul ettiği gibi, Efes'te Artemis tapınağı çevresinde silahlarıyla yaptıkları dansları da açıklar.

Kybele ve Artemis adına yapılan dinsel rakslara büyük önem verildiği bilinir. Artemis'e dair yazılarında Kallimachus, "Tek bir kimse bile Artemis'in yıllık dansından kaçınmasın" der. Bir Efes atasözü de "Artemis nerede raksetmemiştir ki" der. Bu söz, Artemis adına hiç raks yapılmamış olan yer var mıdır demeye gelir aslında. Artemis kültüründe raksetmekten daha yaygın bir şey daha yoktur. Rahipleri arasında raksçı, şarkıcı ve çalgıları olan kadın ve erkeklerden oluşan gruplar vardı ki, bunlarda özellikle adak törenlerinde parmak uçlarında danseden Akrobatai ya da Akrobatları belirtmek gerekir.

Amazonların savaş araçlarıyla donanmış olarak yaptıkları bu dansların koreografisi hakkında bir şey bilmiyoruz; aynı şekilde yeni doğmuş Zeus adına raksetmeden daktyl ve Kuretlerle de ilgili bir şey bilinmiyor. Ancak beş daktyl, olimpiik pentatlonların içerdiği beş çeşit oyun, olimpiyattan olimpiyata geçen beş yıllık süre

(yaygın olan Grek uygulamasına göre; Pelops ilk olarak Olimpia'da kutsanmıştır). Tanrıların ve kahramanların eğitici sentor Kheioran'a (el demektir) verilen değer, hep bunlar beş sayısının derin bir dinsel önem taşıdığına işaret etmektedir. Kybele'nin kutsal taşını getiren Roma çektirmelerinin (kadırgalarının) sayısı bile beştir. Beş sayısının bu tekrarı rastgele olmuş olamaz. Bu bölümün başında da geçmişti, ritim, beden hareketlerindeki belli bir salınım ve dengelenmedir. Danstan müzik, şiir ve ölçü oluşmuştur. Demek ki, koşaklama (epik) altı ayak daktyl'lerinin başlangıçta dinsel raksta atılan adımlar olduğu söylenebilir. Bu dediklerimize destek olabilecek yazılı belgeler yoktur, ancak diğer özellikler de gözden geçirilirken, yalnızca bir varsayım etkinliği taşımadığı da görülür.

"Spondee" sözcüğüne gelince, kelime anlamı içki sunmak, içmeden önce tanrılar adına içki dökmek demektir. "Spondai" ise dinsel törenle yapılan antlaşma ya da ateşkes anlamına da geliyordu; çünkü o devirde antlaşmalar, tanrılar adına içki dökme törenleriyle yapılıyordu. Önasya'da, çok eski devirlerde, bir antlaşma yapıldığında, taraflar kollarında açtıkları küçük kesiklerden birbirinin kanını emerdi. İğdiş eylemi de bir başlangıç töreni olup, tanrıça ile ona tapınan arasındaki bağlayıcı antlaşmaydı. Kybele'nin Galli rahipleri ve Artemis'in Megabyzos rahipleri kendilerini iğdiş edip, kestikleri cinsel organlarını tanrıçaya sundular. Evvelce de söz ettiğimiz gibi, Efes'te "spondopoios" denen, içkileri dökmekle görevli rahipler ve "spondaulis" denen ve adak törenlerinde flüt çalan rahipler bulunuyordu. Antikitede söylence ile dinsel törenler arasında pek yakın karşılıklı ilinti olduğu hatırlanmalıdır. Bugün bile, iğdiş eyleminin daha insancıl ve daha hafifletilmiş bir şekli olan sünnet, bazı inanışlara göre, kutsal, dini bir törendir.

Fallos ya da erkek organı işareti, yaratış ve döllenmenin pek kutsal simgesi sayılırdı. Önasya'nın batı-

sında tüm eski mezartaşları, tanrıçaya en yüce bir sunu olarak, erkek organı şeklindeydi. Tantalos'un mezarı üstünde de böyle bir simge bulunmaktaydı. Hepsi iki bölümlü silindir şeklinde gösterilmişti. "Spondee"lerin iki heceli olması da bundandı. Altı ayak (yani beş daktyl) bir de spondee, Efes Artemis'inin pek çok idol ve heykelciğinde grafikte simgelenmiştir. Her birinde az çok farklılık varsa da, hepsi için eş özellikler vardır. Bir kez tanrıçanın belinden aşağı bir sıra halinde uzanan ve altı dikdörtgenden oluşan kolon bulunur ki, bunlardan beşi, hiç değişmeksizin, üç şekil taşır. Altıncı dikdörtgen ise çoğunlukla iki şekil taşır. Son dikdörtgende ise seyrek olarak arı ya da gül şeklinde rozet bulunduğu görülür.

Efes'te bulunan Artemis heykelleri, tapınağın özgün idolüne en çok bağlı kalmış olanlar olmalıdır. Bunlardan biri, üzerinde kentin kutsal ateşinin yanar bulunduğu altarın önünde olan duvar oyuğundaydı (Tanrıça kentin koruyucusu olduğu için heykeli, Ocak Tanrıçası Hestia'nın yerine kentin kutsallarının kutsalı kabul olunurdu). Bu Artemis heykellerinin ön tarafında altı dikdörtgenden oluşan bir kolon, sağ ve sol kalçalarından aşağı da ayrıca iki kolon uzanırdı. Nerede ise enleri boylarına eşit ve üç sıra dikdörtken Artemis heykellerinin hepsinde görülür.

Bu simgeler "astragalomancy" ya da zar veya aşık atarak yapılan kehanetlerle pek yakından ilintilidir. Tavla oyunu, başlangıçta tanrıların olurlarını sağlamak için başvurulmuş kutsal bir uygulama idi. Zar ile yapılan kehanete, uygarlığın her aşamasında rastlanmıştır. Bu eylemin içerdiği etkinlik zarın büyümlü gücüne yani tanrıçadan doğrudan gelen buyruğa; yarı yarıya canlandırılmış yazgı bildirisine yüklenirdi. Pindarus, eski insanların zar atarak yazgılarını kestirmeye çalıştıklarını anlatır. Hitit'lere ilişkin bir sonraki bölümde, yanlış olarak Hitit Güneşi adını taşıyan dövülmüş bronzdan yuvarlağın, "astragalomancy" yoluyla kehanete yarıyan damataşı

olduğu söylenir. Efes'te "astragali", isteyenler kullansın diye kutsal masaların üzerinde bekletilirdi. Tapınağın altına rastlayan yıkılardan kazıbilimcilerin çıkardığı fildişi süslü, yapma "astragali" bunu doğrulamaktadır. Ayrıca, tanrıçanın zar atılırken gözetim yaptığını gösteren Efes paraları da vardır. Zar atanların önceden yıkanıp sonra tanrıçaya yakarmaları gerekiyordu. Aşık atıldığına beş adet kemik kullanılırdı. Zar keşfedildikten sonra ise altı yüzlü zarlardan üçü bir arada atıldı.

Böylece zar ve dama desenli kutsal masalar, şans oyunu olarak kullanılmazdan önce, kehanete yarayan araçlardı. Efes'te tavla oyunu için dama desenli kocaman mermer masalar vardı. Her masa, üçü bir uçta üçü diğer uçta altı sıra ile bölünmüştü. Her sıra da altı kare ya da daireye ayrılmıştı. Fakat bu mermer masalar Romalılar devrine uzanır ki, o devirlerde zar şekli ve damalı desen şans oyunlarının simgesi sayılıyordu. Kutsal kehanet aracı olarak kullanıldıkları dönemlere kadar yine de bu eski biçimlerini korumuşlardı. Tavla-daki altı kare, zarın altı yüzünü simgeliyor olmalı ve her iki ucunda üçer sıra olduğuna göre de kehanet için üç zar atılıyor olmalıydı. Bu da Artemis'in belinden aşağısını süsleyen her biri altı dikdörtgenli üç kolon ile açıkça ilintilidir.

Altı ayaklı dizeler, koçaklama (epik) tarzı ya da kahramanlık şiirlerinde kullanılırdı, çünkü kendisinden oluştukları dinsel danslar, savaş danslarıydı. Amazonların, Korybantlar ve Minoen Girit'inden Kureti ya da daktyl'lerin baştan ayağa silahlı olarak yaptıkları dansları daha önce söz konusu etmiştik.

Kybele'ye adanmış ilahi ve raksların koşuk (şiir) ölçülerine dönüşümünün eski devirlere özgü pek güzel bir örneği vardır. Latin ozan Kallimachus, Galli'lerin (Kybele rahipleri) rakslarını izlemiş, şarkılarını dinlemişti kuşkusuz. Dahası, Roma'da Palatin'de (Roma'daki yedi tepenin ortada olanı) bir Kybele tapınağı bulunuyordu. Attis adlı şiirini Galliambik denen ölçüde,

Kybele'ye tapınılırken yapılan raks ve söylenen şarkılara özgü ritmi, dizelerinde yeniden oluşturmıştu.

Delfi kâhini haberlerini hep altı ayaklı dizelerle verirdi. Pausanias, Delfi'de ilk söylenmiş ilahilerin daktylik altı ayak ölçüsünde olduğunu ileri sürer. Delfi kâhininin bulunduğu kutsal yerin, Olimpos'lu Apollon tapınağı olmazdan önce, bir anatanrıça tapınağı olduğu hatıra getirilmelidir. Delfi'deki göbek (omfalus), dişi ihtirasının simgesi olarak bulunuyordu. Kehanetin böyle altı ayaklı dizelerle yapılması, tapınağın Kybele'ye ait olduğu günlerden kalma bir uygulama olmalıydı. Efes'te yapılan kehanetler de altı ayaklı dizelerle oluyordu. Özel bazı rahipler vardı ki, bunlar tanrıçanın yazıcılarıydılar ve kendilerine "gammateis" denirdi. Tanrıçadan aldıkları kehaneti, istek sahibine yazılı olarak bildirirlerdi. Ayrıca, "thespiodos" adında yardımcı rahipler de vardı ki, bunların görevi tanrısal bildiriye altı ayaklı dizelere dönüştürmektir. Klaros'daki Apollon tapınağında yapılan kehanetler de dizeler halinde oluyordu. Delfi'deki pythia'ya (Apollon rahibesi), Artemis ve rahibelerine dendiği gibi arı (melissae) deniyordu. Erythrae'li ve Kyme'li Sybil'lerine de "melissae" denirdi. Hatta, Troya savaşıdan önce Delfi Sybil'i kendisini hem arı, hem de Apollo ile evli Artemis kabul ediyordu. Ancak, bu söylence Artemis ile Apollon'un kardeş değil de iki ayrı tanrı kabul edildiği devirlere ait olmalı. Kyme'li ve Erythrae'li Sybil'lerinin de kendilerine melissae dediklerini ve kehanetlerini altı ayaklı dizelerle yaptıklarını söylemiştik. İda dağının (Troya yakınlarında) –anatanrıçadan gelen– Frikyalı Afrodite de arı denilmiştir.

Musaeus gibi Homeros öncesi söylencesel, (efsanevi) ozanlar, Orfizm geleneğini sürdürdüler. Platon, onun şiirlerinden büyük saygı ile söz eder. Batı Önasya'da tüm dinsel koşuklar (şiirler) daktylik altı ayaklı ölçü içinde şarkıya vurulur ve bunlarla rakedilir.

Altı ayaklı ölçü, Hindo-Avrupasal ölçü tipine ait değildir; o Ege uygarlığından alınmadır; özellikle de

Önasya uygarlığından. Homeros devirlerinde, Batı Önasya'da Hitit ve Hitit'lerden önceki uygarlıklar tamamiyle unutulmuş olmasına karşın bunların etkileri –örneğin Yüce Anatanrıça ve Artemis'in kutsanmasına ilişkin olanları– güçlüce sürüyordu. Amazonlar, Frikyalılar, Maiomanlar, Lidyalılar, Karyalılar, Lelegianlar ve Minoslular, Batı Önasya'nın parlak uygarlığına katkılarda bulunmuşlardı. Homeros ya da *İlyada* ve *Odyseia*'nın yazarı her kimse o, daktylik altı ayak ölçüsünü Önasya'da bulmuş ve kullanmıştır ki, böylece de yüzyıllık bir geleneğe uymuştur. *İlyada* ve *Odyseia*, İ.Ö. 9. yüzyıldan sonra başta Efes olmak üzere Önasya'da pek yaygın olarak okunmuştur. *İlyada* ve *Odyseia*'nın Pysistratus eliyle Atina'ya tanıtılıp, Panathenaisk şölenlerde kutsal kitap olarak okunması, ancak İ.Ö. 6. yüzyılı bulur. Pysistratus bir şey daha yapmıştır: Homeros'un Smyrna'nın bir Atina kolonisi olduğunu ve böylece Homeros'un kendinin de bir Atina vatandaşı olduğunu öne sürer görüldüğü dizeleri sokuşturmuştur araya.

Daktylik altı ayak ölçüsünde, okuyanın soluklanmasına yarayan, "kaesura" denen aralıklar vardır. Bu kırılma çoğunlukla üçüncü ayakta oluyordu. Sonraları dördüncü ayakta da olmaya başladı. Pek çok nedenle kutsal sayıldığı için, ilk üç ayağın bir solukta ve bölünsüz okunması gerekiyordu. Elin ilk üç parmağı (daktiler) –başparmak, işaret parmağı ve orta parmak– kutsaldı pek doğal olarak. Anatanrıça adına yapılan Frikyaya hayır duasında, ilk üç parmak kaldırılır ve küçük parmak kapatılırdı. Sonraları Katolik rahipleri, Hristiyan üçlü birliği adına yaptıkları hadiselerde, bu işareti kullanmaya başladılar.

Üç sayısı kutsal biliniyordu, çünkü anatanrıça ile ondan gelen Efes Artemis'inin (önceleri ikili sayılmışlarsa da) üçlek olduğu kabul ediliyordu. Aynı zamanda bakire, evli kadın ve ana idiler. Bazı Lidya mezartaşları ve yazıtlarında ikilik, bakireliğin yarımay ve kadınlığın

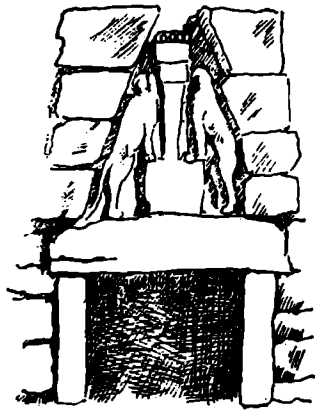
dolunay simgesi ile gösterilmiştir. Üçleklik dolunayın her iki yanındaki yarımaylarla belirtiliyordu.

Yarımay her zaman bekâret simgesi olmuştur. İki yarımaylı desende birinci yarımay bekârettir, daha çok küçülen bir ay görünümünde olan ikincisi ise henüz çocuk doğurmuş bir ana, bir kadındır. Efes Artemis'i Olimposlu bir tanrıça olunca ebedi bir bakire kabul olunur ve alnında da yarımay taşır; fakat Efes'li Artemis'ken başının ardında dolunay durur, yarımay da göğsü üstündedir.

Yüce tanrıçanın en eski heykelcikleri, yine daha önce belirtildiği üzere, steatopygous yani kabaca üçgen biçimlidir. En geniş kısmını kalça ve kabalrı teşkil eder. Bu üçgen biçim kutsal sayıldığından, steatopygous aynalıklara kapılarda, mezar girişlerinde ve mühürlerde rastlanır. Miken'in büyük kapısında böyle bir aynalık vardır, ayrıca Friky mezarlarında ve özellikle de Önasya'daki Ayazın'de bulunanda buna benzer bir aynalık yine vardır ve ünlü Minos mühüründe de bulunur.

Miken kapısındaki direk, hem anatanrıçayı hem de Artemis'i simgeler; çünkü o ağaç kütüğü yani xoanon olarak düşünölüyordu. Hanedan armalarındaki aslanlar da onun eseri ve koruyucusudur. Bu saydıklarımız Friky mezarı içinde aynen böyledir. Girit mühürünün de büyük bir kısmı üçgenimsidir. Homeros, çok doruklu "Olimpos Dağı" fikrini Ege'nin bu kutsal üçgen şekli, ya da dağ kavramından çıkarmış olabilir. Batı Önasya'da yirmiyi aşkın Olimpos vardır. Homeros, bu dağın bulunduğu yer konusunda bir şey belirtmez.

Ancak üçgeni ve üç sayısını oluşturan bir kaynak daha vardır. Hem dişilik hem de erkeklik organı üçgen olarak kabul ediliyordu. Bu nedenle erkek organı şekilleri hep üçgendi. Ama tanrıçanın zarif heykelciklerinde ve Artemis'in en eski simgelerinde, doğurganlıkla ilintili bu üçgen, göze batacak şekilde oyulmuştur. Erkek cinsel organı ise yumurtalar ve küçük oklarla belirlenmiştir ki, sonradan bunlar süslemede kullanılmıştır.

Bin doruklu dağda anatanrıça ve Miken'in aslanlı kapısı

Konik ya da üçgen şekli nedeniyle, çam kozalağı, erkek cinsel organını simgeliyordu. Kibele'nin sevgilisi Attis de bu yüzden çam ağacına dönüşmüştür. Bak-hant ya da Maenadlara daha eskiden Narthexoeori denirdi, çünkü bunlar narteks taşırlandı fakat sonradan uçlarına, fallosu simgeleyen çam kozalakları takılı değnekler olan, thyruse taşımaya başladılar. Özellikle dışı cins el organı işareti delta, "d" harfi ile ilintilidir. Sami ve Fenike dillerinde "daleth" sözü kapı anlamına gelir. Yunancada bu söz "delta" olmuştur. Resim yazı (hiyeroglif) ve çizgi yazıda özgün "d" harfi tabanı üzerinde oturur. Cinsel organ simgesi olarak üçgenin sivri ucunda oturuyor olması gerekir. Fakat yaygın olarak harfleri geniş olan tabanlarına oturtarak yazma eğilimi vardır. Bu eğilim, A harfinin uğradığı değişikliklerde görülebilir. "A" başlangıçta, iki boynuzlu kutsal boğa Apis'tir. Uğradığı değişiklikler şöyledir:

Girit

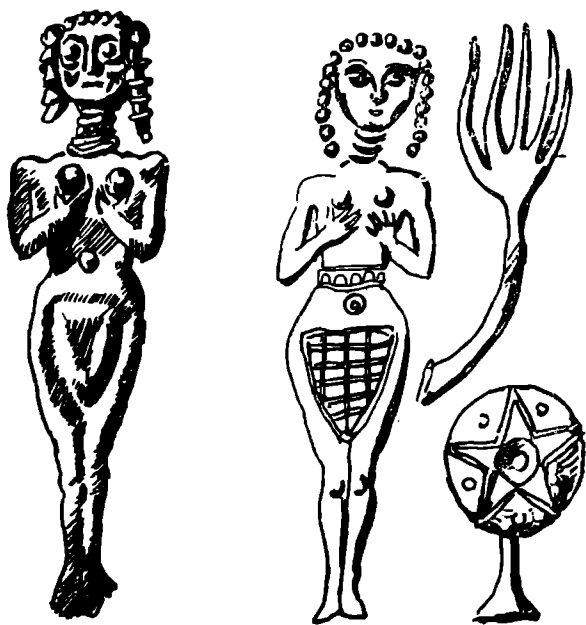
Linear Hiyeroglif

Fenike

Aleph (Öküz)
Daleth (Kapı)

Yunanistan

Alpha (Alfa)
Delta

Anatanrıça, parmak ve yıldız figürleri

Sonunda büyük harf A'nın başaşağı dönüp, boy-nuzları üzerinde dikildiği görülür. "Delta" da büyük olasılıkla aynı değişimlere uğramış olmalı. Çünkü bazı eski şiirlerde bir kadının ya da bir tanrıçanın deltasını eliyle gizlediği söylenir. Davut yıldızı da iki üçgendir; dişi ve erkek cinsel organı simgeleri, birbiri içinden geçerek altı köşeli yıldız yaparlar. Bu üçgen biçimindeki cinsel organ simgesi, Filistin'e Önasya'dan göçeden Pulasati tarafından götürülmüş olabilir.

Beş parmağın da her birinin ayrı yönlerde gelişmiş olduğu görüşü, bir yarım ay ile beş köşeli yıldız şek-

linin oluşturulup, beş parmağı simgelemesine neden olmuştur.

Daha önce de belirttiğimiz gibi, Kybele ile Artemis yarım ay ve dolunay ile temsil edilirdi. Değişik Lidya ve Lidya öncesi mühürler de yukarıda betimlenen şekli taşır. ancak bazı diğerlerinde dolunayın beş çıkıntılı köşesi vardır. Bunlar dolunay yuvarlağı çevresinde simetrik olarak dağılmazlar; bir tarafından çıkmışlardır yalnızca. Mühürler, yağmur davet etmek içindir. Çıplak Artemis'in yağmur yağdırırken görüntülenmişidir. Bir heykelde, resimde görüldüğü gibi simgesi yalın bir dolunay olarak belirtilmiştir. Dolunaydan yağmur inmekte hatta tanrıçanın ayakları altında balıklar yüzmektedir. Eski çağlarda ırmaklar Kibele ve Artemis'in evleri olarak kutlanırdı. Diğer mühürde dolunayın beş çıkıntısı vardır (Üçüncü şekil Önyasya'da bulunmuştur). İ.Ö. 2400 yıllarından kalma kurşun bir desendir. Bu desende Tanrıça göğüslerine bastırmaktadır.

Beş simetrik köşeli dolunay onun büstünü oluşturur. Çinsel organın üçgen biçimi de belirgindir; üç düşey ve beş yatay çizgi ile bölünmüştür ve palmye yaprağını anımsatan, beş de uzantısı bulunan bir cisim yanında süs olarak bulunmaktadır. Son olarak da bir Kıbrıs parası görmekteyiz. Paranın üzerinde Tanrıça Afrodite'in tapınağı görülmektedir (Afrodite de anatanrıçadan gelir). Cephesinde bulunan üç kare, onların üzerinde de yarım ay ile beş köşeli yıldız görülür.

Mekke'deki Müslüman mabedi Kâbe'de, Muhammet'ten önce, Kybele'nin idolleri vardı. Muhammet'in diniyle birlikte, bu idoller yok edildi. Ancak Müslümanların dua ederken yüzlerini döndürdükleri yön adı "Kible" ile yarım ay ve yıldız şekli kalmıştır. Beş köşeli yıldızlar, Artemis kökenlidir.

"Ortigia" (Bildircin) sözü de belirtildiği gibi, Artemis'in kutsal kuşu kabul edilirdi, çünkü bildircinler çok doğurgandır. Bu nedenle en ilkel yontularında tanrıça

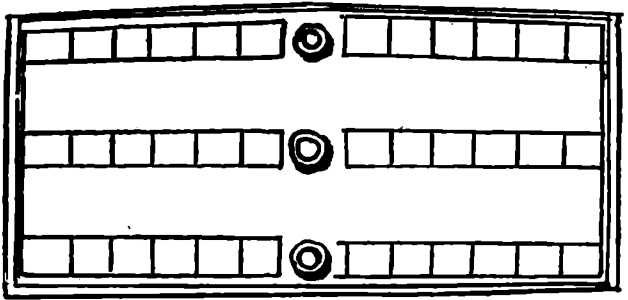
Kıbrıs parası

kanatlı olarak gösterilmiştir. Sonradan kanatlar yabancı hayvan şekillerine dönüştürülmüş, sonuç olarak da, idolü üzerinde, söylenecek bir sürü hayvan şekli yer almıştır. Bunlar arasında grifonlar, sirenler, kanatlı boğalar, aslan vücutlu şahin ve atmacalar vs. vardır. Dört yapraklı rozet, güneşi simgeleyen, Hitit ve Minoen kökenli çaprazdır*

* Genellikle, başlangıçta bir işe yarayan şeyler, sonradan süs eşyası olup çıkmışlardır. Bir sütun başı, yararlı olanının süsleyici olana değişmesine, iyi bir örnektir. En eski sütunlar ağaç kütüğünden olup, yağmur suyunun içe işlemesiyle çürüyüp gitmişlerdir. Bunu önleyelim diye tepesine kare biçiminde bitki oturtulmuştur. Taş çürümezdi elbette; tahta sütundaki biçim, Dorik sütun başında korunmuş oldu. Ustalardan biri Dorik tar-

Ayakta duran Artemis idolünün iki elindeki erkek geyiklere gelince bunlardan biri Runda, yani Hititlerin en eski iyi talih ve şans tanrısıdır. Bir bakıma da "astragalomancy" tanrısıdır. Erkek geyiklerin aşık kemikleri, kutsal zar yerine, pek yaygın olarak atılırdı. Bedeninde

zını pek basit bulup, ona iki yanlı sarmal kıvrıntılı süsleri katıp altına da yumurtalarla oklar yerleştirdi. Böylece İyonik tarz oluştu. Bir başka ustaya da İyonik tarz basit göründü. O da kare şeklinin dört açısına sarmal kıvrıntılı süsler koyup, yumurtaları, okları ve akantos yapraklarını ("Akanthus" yani kenger otu yaprağı) karıştırdı ve böylece de Korint tarzı varlık kazandı. Ama tabii bu pek çok ayrıntısı yüzünden Korint tarzı fazla dayanmayıp, çökmüştür. "Işın çok olduğu yerde, sanat azdır" der Mikelanj. Böylece Efes Artemis'inin süsleri bir zamanlar anlam ya da işlevi olan simgelerdir. Zamanın ilerlemesiyle birlikte bunlar da giderek daha karmaşık biçimlere dönüşmüş ve sonuç olarak değişik türler ortaya çıkmıştır. Başlangıçtaki dört yapraklı rozet sonradan çok yapraklı olmuştur. Sözünü ettiğimiz yumurta ve oklar da erkek cinsel organının simgeleridir. Bunların üzerine koyulan pervaz eskiden kutsal masalarda atılan aşıktır. Şöyle ki:

Efes'te bulunan antik tavla

Söylencelerin gerçeğe –bazen pek uzaktan– ilintisi vardır. Örneğin: Mitolojide Kiklopların (Yuvarlak, tek gözlü devler) en eski duvarları, gayretle büyük kaya parçalarından ördükleri ka-

bir sürü daireler ve çaprazlar vardır. Daireler güneş halkaları olup, çapraz da güneşin simgesidir. İki şekil bir araya geldiğinde, bir daire birbirini dik açıyla kesen iki çapla dörde bölünerek ortaya bir rozet çıkarır. Böyle dörde bölünmüş güneş halkaları Hitit Güneşi adı verilen güneş şarının (arabasının) tekerleklerinde de görülür. Güneş halkaları ile çaprazlara kehanette kullanılan zarların üzerinde de rastlanır. Hititler Rundayı işte böyle simgelemişlerdir.

bul edilir. Bu nedenle kazıbilimde bu tür duvarlara "kyclopean" tipi denir. Hititlerin kabartma olarak yapıp duvarlara konulan insan şekilleri çoğunlukla profildendi ve pek tabii tek gözlü görünüyordular. Fakat Hititler taş oymada pek usta değildiler ve bu profillere kocaman burunlar ve yuvarlak, büyük gözler koyuyorlardı. Aşağıdaki şekilde olduğu gibi:

Kiklop (Tepegöz ya da tekgöz)

İ.Ö ilk bin yıllık zaman içinde Hititler Önasya'da unutulmuşlardı. Duvarlardaki kabartmalara bakanlar bu şekillerin doğal insan ölçülerini aştığını gördüler. Sonuç olarak bunlara yuvarlak, tek gözlü dev dendi. Bir ressam bir köylünün profilden skeçini (kabataslak resmini) yapmıştı. Resim aslına çok benziyordu ama adam hiç benzemediğini; tek değil iki gözlü olduğunu söylüyordu.

Runda, Avrupa'ya geçince, Sen Hubert olur, yani avcıların koruyucu pederi. "Astragalomancy", tanrısının aşık kemikleri Sen Hubert'e anahtar olmuştur. Ve Santa Klaus ya da Sen Nikolas (Noel Baba) ile ilintilenir.

Asya sözüne ilk Homeros'un *İlyada*'sında rastlanır (II, 461): "Ve tüylü kuşlar soyundan pek çoğu; yaban kazları ya da turnalar ya da uzun boyunlu kuğular, Kaystros dolaylarında, Asya'nın çayırlarında oraya buraya doğru kanat açarlar..."

Hititler, Efes ve yakın çevresine Assuva, yani Mısır Asyası derlerdi. Önceleri bu ad Efes'i içeriyordu. Sonradan kapsamı genişleyip Lidya'yı da içine aldı. Zaman geçtikçe yarımadanın tümüne birden Asya dendi. Roma İmparatorluğunun Asya eyaleti burasıydı.

İ.S. 5. yüzyılda ancak Asia Minor (Önasya) adı, bu kısmı, yalnızca Asya diye anılan anakara kısımlarından ayırdetmek üzere, kullanıldı. Smyrna adında da olduğu gibi başlangıçta bu söz Efes ile sınırlanmıştı ve büyük olasılıkla Artemis'e verilen adlardan biriydi. Çünkü bir bakıma, Efes kenti, tanrıça ile özdeşti.

Buraya kadar Hristiyanlık devirlerine değin Artemis etki ve ilintilerine kısaca değinmiş olduk.

Tanrıçanın anaerkil etkilerini, daktyl'lerle ilintisini, epik altı ayak ölçüsü, yarım ay simgesi, beş köşeli yıldız, tavla oyunu, Sen Hubert ve Santa Klaus ya da Sen Nikolas, rozet ve anakaranın adına ilişkin bilgileri verdik.

Hristiyanlığın doğuşuyla birlikte batı Önasya, Hristiyanlığa döndürmek için, İncil'in öğretildiği bir merkez olmuştu. Önasya'nın yedi kilisesinden en etkin olup en önde geleni Efes'te bulunandı. Hristiyanlığa döndürmek istenen insanlar ise Artemis kültüne iyice bağlı olan putataparlardı. Kuşkusuz, dönme eyleminin karşılıklı teslim olmalarla oluşabildiği anlaşılmaktadır. Böylece putatapanların anatanrıça kavramı Hristiyanlığa derin etkiler bırakmıştır. Bu da dişilik ilkesinin Kutsal Ruh

(Holy Ghost) ile özdeşleştirildiği Naaseunes, Nikoleti ve Montanistler gibi mezheplerde açıkça görülür.

İkinci yüzyılın ortalarında kuzeybatı Önasya'da Montanus adındaki putatapar, Hristiyan olmazdan önce, Montanist vecd dinini yayıyordu. Kendisine iki kadın yalvaç (kadın peygamber) da katıldı. Kutsal Ruhun vaadini yerine getirdiklerini ileri sürüyorlardı. Paraklete'in (Ruhül Kudüs) gelişini simgeleyen vecd olayı, Pentakost'takinin aynı ve yapılan kerametler de yüce tanrıçaya çılgınlık ölçüsünde inananların yaptıklarıyla bir idi. Mezhebin Hristiyanlık öğütleri, önceleri oldukça Ortodoksvari idi. Ama orgiastik yöntem yapısı itibariyle, tümüyle, Kibele ve Artemis kültüne uygundu. İ.S. 177 yıllarında Katolik Kilisesince suçlanıp afaroz edildiler. Bu defa da Montanist odaklarında toplanmaya başladılar. Bu akımın etkileri güney Fransa'da çok güçlü olmuştur.

Bu dönemlerde kilise, Ana Kilise (Mater Ecclesia) olarak kabul edilmekteydi. İsa kutsal güvey, kilise de onun geliniydi.

Tertulian kilisesi zina lekesinden uzak, bekâretini vurgulamasına rağmen, evlenme töresi yine de geçerliliğini sürdürüyordu. Tertulian, Sen Pol geleneğini oluşturdu ki buna göre İsa yaşamın kaynağıydı. Maddesel yaşamı oluşturan Âdem ile Havva idi. Ruhsal yaşam da İsa'dan geliyordu, İsa ikinci Âdem, kilise de ikinci Havva yani "yaşayanların gerçek anası"ydı. Bu kavramın kökeni Önasya'nın tanrıça kültüne dayanır.

Meryem kültürünün güçlü olması da Kibele ve Artemis'ten ötürüdür. Evrenin yaratıcısı onun dölyatağında insan şeklini almıştır ve böylece o, yani olağanüstü varlık Meryem, bir çeşit tanrıçalığa değer görülmüştür. Fakat Ana Kilisenin "Kutsal Gelin"e ilişkin tüm bu imgeselliği yeni dönenleri inandıramayacak ölçüde mistik yani gerçek dışında gizemliydi.

Yarı gelişmiş Kybele olarak Artemis, Tanrının

Anasıydı. Dikte mağarasında Zeus'u doğurmuştu. 431 yılında kiliselerin rahipleri Efes'te bir araya gelmiş, Bizans Patriği Nestoryus afaroz edilip Meryem'e Thetokos, yani "Tanrının Anası" sanı verildi. Bu konsilin anlamı Gibbon'da bulunup okunabilir.

Artemis ve Kybele aynı anda ve ebedi olarak bakire ve "zamanların hepsinde ana" sayılıyordu. Bu özellikler Hristiyanlıkta ve İslamiyette bakire Meryem'e dönüşmüştür.

ARTEMİS ŞENLİKLERİ

Artemis şenliklerini, dinsel törenlerle birlikte şenliğin kendine özgü etkinlikleri oluşturuyordu. Dinsel törenler, mayıs ve haziran aylarında iki gün süresince oluyordu. Birinci gün, hacı alayı Magnesia kapısından çıkıp, Ortygia mağarasının bulunduğu kutsal Solmissos dağına çıkıyorlardı. Konkhriyos deresinin duru dalga-cıklarının serinlettiği yeşil yapraklar altında, bu güzel ve kutsal ormanda, kurbanlar sunuluyordu. Tanrıçanın dinsel törenleri kusursuz şöenlerle kutlanıyordu. Zamanı geldiğinde meşaleler yarışı yapılıyordu; narteksler tutuşturulup, başlar üzerinde çevriliyordu. İkinci günde Kuretlar kutsal danslarını yapıyorlardı, ayrıca kutsal olan bir de oyun oynuyorlardı. Kutsal şöen Efes kültürünün değişmez ögesi idi.

'Artemisiakal' denen şenlikler ilkbaharda bir ay süresince kutlanıyordu. Bu bir ay süresince herkesin neşeli olması gerekiyordu. Tek bir günün kutsallığına bile ne çeşit işle olursa olsun, dokunmaksızın herkesin kendisini neşelendirip, eğlendirmesi gerekiyordu. Yıllık büyük alay oluşuyordu yine bu sıralarda. Efes'li büyük bir

yazar olan Xenophon, *Habrocomes ve Anthia* adlı duygusal öyküsünde, alayda yer alan kızların giysilerini anlatır;

"Giysiler hanımının bakımında olan meşaleler, kutsal sepetler vb. gibi kutsal eşyanın başta gittiği alay ilerledi. Baş tarafta Anthia yürüyordu; saçlarının bir kısmı başına taş olmuş bağlanmış, geri kalan kısmı rüzgârda savrulsun diye bırakılmıştı. Erguvan renginden dizboyu bir frak giyiyordu, üzerinde geyik yavrusu postu taşıyordu. Oklarını taşıyan okluğu ve avlanma bıçağı bir de yay ile mızrağı vardı. Köpekleri ayaklarının hemen dibinden kendisini izliyordu."

Efes'li Xenophon İ.S. 2 ya da 3. yüzyılda yaşamıştır. British Museum'da saklanan aşağı yukarı İ.Ö. 6. yüzyıla ait bir İyon vazo parçası çırılçıplak bir kızı ata binmiş gösterir; zira geçmişte kadınlar ve kızların ata binme geleneği vardı (bugün bile Önasya'da at ve eşeğe binerler) ve bir köpek de atının yanından yürümektedir. Belki de bu Artemis alayının bir üyesidir de çıplak Artemis ya da Amazon pozu vermiştir. Çünkü Önasya'da kadınlar pek serbestti. Bu çıplak binicinin resmi aşağıdadır:

Artemis törenlerinde tanrıçanın heykeli deniz kıyısına indirilir, yıkanır ve denizin tuzuyla beslenirdi. Bunu belki de tanrıçanın denizci özelliğini imgelemek için yapıyorlardı.

Bu kutlamalarda ve tören alaylarında Megabize adı verilen genç bakireler ve tanrıçanın şanlı hizmetkârlar ordusu, rahipler, kutsal haberciler, borazancılar, asa taşıyıcılar, tanrıbilimciler, şamdan taşıyıcılar, tapınağın atlı koruyucuları, temizleyicileri, tanrıçayı giydirenler, cambazlar ve flüt çalanlar katılırdı.

Tanrıçanın heykeli tiyatroya da getiriliyor, burada da adına parlak gösteriler sürdürülüyordu. Odeon'da konserler veriliyor, stadyumda atletik oyunlar sergileni-

British Museum'da bulunan İ.Ö. VI. yüzyıla ait
binici kız heykeli

yordu. Törenler olağanüstü zenginlikte ve son derece görkemli oluyordu.

Efes'e deniz ve karayoluyla akın eden yabancıları buralara çekip, onlardan tanrıça adına bağışlar toplamak ve bu arada da eğlenmelerini sağlamak için geniş örgütləri vardı.

Üç limanın iskelelerinde de hareket eksik değildi. Adalar Denizinden, Yunanistan'dan, Mısır ve Kıbrıs'dan gelen gemiler rengârenk yelkenleriyle Ege'nin mavisini renkli beneklere bürüyorlardı. Gemiler eşya ve yolcu dolu oluyordu. Efes, rahipler ve eğlencelerin kenti idi. Kentin her yanından gökyüzüne doğru şarkı sesleri yükselirdi. Asya'nın en becerikli flüt ve kitara çalanları sanatlarını dilegetirirlerdi. Aynı zamanda Efes yoğun iş merkeziydi de. Her yerden oluk oluk para akıyordu. Kenti görmeye gelenlerin tılsımlı diye satın aldıkları tapınak minyatürleri ve tanrıça heykelcikleri, kuyumculara büyük gelirler sağlıyordu.

Efesliler Artemis kültünden epeyce yararlanıyorlardı; tanrıça harikalar yaratıyordu: Onun görüntüsü kaydediliyor, rahipliği onu duyuruyordu; iyilikleri ve armağanları sonsuzdu. Hastaları iyi ediyor, sorunları çözüyor, engelleri alıp götürüyordu. Efesliler, mimar olan Metagenes'in tapınağın ana cephesindeki alınlığı nereye koyacağını bilemediğini ve bu güçlüğü çözemediğinden canına kıymaya kalkıştığını söylerler. Fakat Metagenes o günün gecesinde Artemis'i görür ve tanrıça onun bu güçlüğü nasıl gidereceğini söyler ve hemen o gece güçlüğü ortadan kaldırır. Ertesi sabah alınlığın en uygun olabilecek yerine yerleştirilmiş olduğu görülür.

Tapınakta her gün duaların yapılıp, tütsü, buhur ve içki gibi kansız adakların sunulduğunu da cümlelerimizin sonuncusunda belirtmiş olalım...

ANADOLU'DAN
VE
TARİHTEN

BÜYÜK MENDERES IRMAĞI

Hey hey, koca Büyük Menderes Irmağı!..

Böyle bir ünlemle başladığım için, gelenek ve görenek düşkünü ne kadar muteber, muhterem ve muhteşem vakur ve oturaklı kalem erbabı varsa, hepsinin, "Bu ne laubalilik?" diye tüyleri ürperir. Çünkü o ciddi sözler eder edalı, usul budalası precieux ediplerce her canlılık, her fırlayış ve hız hoyratlıktır. Düşünmezler ki; koca Menderes'ten söz açıldı mıydı, insanın mutlaka deli gönüllülüğü tutar ve coşar insan. Yurdun en şanlı ırmağıdır yahu o! Hızlı suları batıya doğru, batı denilen uygarlığı götürdü; Hellenistan'a da, İtalya'sına. Fransa ve İspanya'sına da! Oradan da kuzeye, yani kabak kafalı (Brakisefal) kuzeyli barbarlara da!

İsparta'nın kuzeybatısında, Dinar'ın hemen güneyinde, Anadolu'nun ve Frigya'nın, denizden 900 metre yüksekliğe varan yaylasında Keçiborlu kenti vardır. Onun yanibaşında Pınarbaşı denilen küçük göl sığırır. İşte Büyük Menderes Irmağı, ilk önce o gölün bir kıyıcığından harıl harıl boşanır. Eskiden o göl ve dolaylarına "Avlokrene" denirdi. Çünkü, Homeros'tan yüzlerce yıl önce, "Avli" denilen flüt ilk kez oralarda biten kamışlardan kesilip yapılırdı. Eski Frigya flütü ilk kez orada, yani Frigya dağlarında angılandı. Orası dünyanın efsanelerle –belki de– en zengin köşesidir.

Kutsal Dindimos (Murat) dağı o yörenin kuzeyindedir. O dağın güney yamaçlarında da, Anadolu'nun büyük Anatanrıçası Kybele tapkısının merkezi olan Pessinus kenti yükselirdi. Kybele'ye tapınılan Kelainai kenti de Büyük Menderes kaynağının hemen yakınındadır.

Kybele'ye, Dindimos dağının adı dolayısıyla "Büyük Dindemene Ana" diye yakarılırdı. Kuş uçmaz kervan geçmez yaban dağ ve ormanların boynuzlu ve keçi ayaklı tanrısı *Pan*'ın hem bu yöre, hem de Kybele ile yakından ilişkisi vardı. Çünkü bilindiği gibi *Pan*, *avli* yani flüt çalardı. Ama onun çaldığı 'avli'ye *Sirinks* denilirdi.

Sözümüne bir gün *Pan*, güzel su perisi *Sirinks*'i, gölde çırılçıplak yıkanırken görür. Hemen ona sarılmak ister. Kız kaçar, *Pan* kovalar. *Sirinks*, *Pan* tarafından ele geçirilmemesi için göle yalvarır. *Avlokrene* gölü de, acıdığı peri kızını kamaşa çevirir. *Pan*, o kamaştan değişik boyda parçalar kesip, bunları balmumuyla yanyana yapıştırır. İşte ondan sonra, *Sirinks* dediği kamaşlarla dudak dudağa kalır. *Pan* üfledikçe kamaşlardan, zavallı peri kızı *Sirinks*'in yoksul yoksul sesi çıkar; *Pan*'ın gözlerinden de, acıyla ağır gözyaşları dökülürmüştü...

Marsyas söylencesi de o yöreye aittir. Derler ki; *Marsyas*, Büyük Menderes'in kaynadığı yer yakınındaki *Kelainai* (ya da *Selene*) kentinde doğmuş. Kendisi, *Frigya* havaları yakarmış... *Kybele*, *Pan* ve *Diyonizos* gibi tanrılara ilahiler düzermiş. Ve yaktığı havaları *Homeros* ya da *Yunus Emre* gibi, diyar diyar gurbetlerde taban teperek, flütüyle hazin hazin öttürürmüştü. Aslında *Marsyas*'ın bir müzik dehası olduğunu kabul etmemiz gerek. Değişik sesler çıkarmak için ayrı boylarda kamaşlar kesmek yerine, aynı kamaştaki delikler açmış. O zamana kadar ayrı kamaşlardan çıkarılan değişik sesleri, tek kamaştan çıkarmayı başarmış. Buna flütün de, kavalın da atası denebilir.

Marsyas, batıya doğru giderken, *Nissa* (*Sultanhisar*) kentinde, Işık ve Güzel Sanatlar Tanrısı *Apollon*'a rasgelmiş ve tanrıya meydan okumuş. *Marsyas* flütünü öttürerek, *Apollon* da lirini tıngırdatarak yarışmaya girişmişler.

Frigya Kralı *Midas*, bir de *Tmolos* (*Bozdağ*) yargı-cı olmuşlar. *Midas* oyunu *Marsyas*'a verdiği için, *Apol-*

lon tarafından kulakları eşek kulaklarına çevrilmiş. Marsyas'a kızan Apollon, onu bir zeytin ağacına asarak diri diri derisini yüzmüş. Sözümona o deri, tarih çağlarına kadar, Kelainai'deki bir mağarada asılı dururmuş. Ne var ki; ölüm bile Marsyas'ın müzik duygu ve tutkusuna ket verememiş. Anadolu'nun karlı dağlarından kaval sesi bir gelinkuşağı gibi çözülüp yamaçlardan aşağı süzülünce Marsyas'ın derisi duyguyla titrer, tüyleri ürperirmiş.

Marsyas'ın derin ve tatlı müziğinden yoksun ve öksüz kalan akarlar, pınarlar ve göl perileri, gözyaşlarıyla, Büyük Menderes'e karışan Marsyas çayını oluşturmuşlar...

Gariptir; söylenceye göre Pan da Apollon'a meydan okur. Bu söylencenin de aynı yerde geçtiğini; bu yarışmada da yargıcılığı Midas'la Tmolos'un yaptıklarını kabul etmek zorundayız. Oranın Tanrı Diyonizos ile de yakın ilişkisi vardır. Çünkü Tmolos dağı eskilerce büyük çoğunlukla Diyonizos'un yurdu sayılır. Dolayısıyla, Diyonizos'un kadınlı erkekli alayı da o çağda ve oradaki akar kıyılarında "Evohe! Evohe!", yani "Zafer! Zafer!" diye çıldırtıcı bir sevinçle zilzurna sarhoş olarak, vur patlasın çal oynasın dansedermiş. Bütün bunlar, oraların, tarihten önce gelişmiş büyük bir uygarlık merkezi olduğunu vurgular.

Pınarbaşı (ya da halkın söyleyişiyle Bunarbaşı) gölü ve o yakınlardaki Akşehir, Hoyran, Eber, Karamık, Eğridir, Burdur gölleri ve öteki göller sularını, hep do-laylarındaki, 2600 metre yüksekliğinde doruğu dumanlı Murat (Dindimos), Sultan, Söğüt, Ak ve Samson dağları karlarının, buzlarının dupduru erintilerinden ve yağ-murlardan alırlar.

Büyük Menderes, her ırmak gibi, engin denizlerin aşkıyla; bataklık, sazlık ve kamışlıktan bir sevinç kah-kahası salarak, yallah diye dışarı daheder ve olanca hızıyla koşmaya koyulur... Ne var ki; az gidip uz gidince, karşısında koca Sultandağı'nı bulur. Yüzgeri edesi ge-

lir. Orada belini kıvıra kıvıra bir çark çevirir. "Bana dağ mı dayanır" diye bir çığlık salar; döner dağın üzerine atılır.

Örgü örgü saçları fitasından uğramış benli Fadik, hasır örmek için saz keserken, Menderes'e:

– Yolun açık olsun! diye el sallar.

Menderes soluk soluğa dağ eteğine varır. Orada, iki yanındaki pembe zakkumlardan soyunarak, yapıya-
lın ve çırılçıplak su olarak. dağın bir kovuğuna dalar. Orada apak köpüklerle kaynaşarak, görkemli girdaplar-
la fırıl fırıl dönerken bir ana baba günü yaratır. Dağ al-
tında, gökgürültüsünü andıran gürleyişiyle çevredeki
dağlar yankılanır. Sanki büyük anatanrıçanın rahipleri,
koribantlar, bin davulla bin zil ve bin kudüm çalarak,
Ana Kibele'yi kutsuyorlar! Fakat koca Menderes, topra-
ğa karışıp karıldıktan sonra, dört beş kilometre ötede
topraktan dışarı fırlar. Burada yüzlerce yar'ın ve sarp
derenin, sevgiyle kabaran yürekleri gibi sularını kaya-
dan kayaya pürköpük patlata patlata Menderes'e karı-
lıp karışmaları, büyük akarı daha da büyütüp hızlandı-
rır.

Buralarda güneş, ırmağın en duru dibinde ışık
dağları ve ovaları oynatmaktadır. Sular hışıldayıp süzü-
lür; dahası, denize doğru uçar! Artık Menderes, uzak
ufuklara dayanan Dinar ovasındadır. Yurdun bu koca
akarını yeryüzü sevmektedir, ona gülümser!

Menderes, iki yakasında göveren sazlıkların açık-
larında davarlarını güden çoban Hacı Mehmet'e:

– Hoşçakal! diye mavileştikten sonra, eski Kelai-
nai kentinin bulunduğu yerden geçer.

Oraya, Kurus'tan sonraki Pers imparatorları, söz-
gelimi Darius ile Kserkses birer saray yaptırmışlardır.
Anadolu'ya geldikçe orada otururlardı ikisi de. Daha
sonraları Selefkos soyundan Antiyokos Soter zamanın-
da orada Apamea kenti yükseldi.

Büyük Menderes, tıpkı o günkü gibi oynak, kıvrak

ve genç, Apamea öreni içinden türkû gibi geçer. Ondan sonra kurdela gibi kıvrıla kıvrıla, kuzeye doğru 60 kilometrelik bir eğmeç (kavis) çevirir. İşte orası, aylı gecelerde, Anadolu'nun ortasına yayılmış bir gümüş ayça (hilal) olur; gündüz ve güneşte par par yanan bir ateş ay olur...

Apamea'dan, yani bugünkü Dinar'dan ayrılınca; eşdeyişle eğmecin doğu ucunda, Tarih Babası Halikarnas'lı (Bodrum'lu) Herodot'un "Katarktes" (yani çağılayanlar) dediği bir su, Büyük Menderes'e kavuşur. Çoğu yazarların savlarına göre asıl Marsyas suyu budur. Daha batıdaki Çine çayı Marsyas değildir. (Her neyse, Anadolu'da iki Marsyas suyu oluversin canım!) Bu Katarktes çağılayanları allı güllü gökkuşakları sala sala, Menderes'in koynuna atılır; bir billur ve köpük kargaşalığı olur; kıyametler koparılırlar. Fıldır fıldır dört döndükten sonra, kanları kaynaşan bu iki su, birbirinin suyunca gider ve birbirinin akışına uyarak, Çivril'in kuzeydoğusunda, üç küçük gölden geçer. Orada, sap yüklü öküz arabasıyla köprüden geçen Recep Ağanın,

– Hadi Menderes, güle güle Akdeniz'e! diyen selamını alıp kabul eder.

Eski tarihin, doğrudan doğruya denize akan her ırmağı gibi, Büyük Menderes de erkek sayılmıştır. Heykeli, gür saçlı ve sakallı, güçlü kuvvetli bir babayiğittir.* Denize akmayıp da, denize akan ırmaklara kavuşan ikinci derecedeki ırmak ya da çaylar, dişi olarak simge lenirler. Hepsinin elinde, yetiştirdikleri ürünleri gösteren bir kornukopya (bereket demeti ya da boynuzu) vardır. Hepsi de bir amfora (uzun testi) su boşaltmaktadır. Testinin ağzı aşağıya eğikse, ırmağın akıntısı hızlı, testi yataysa akıntı normal, testinin ağzı yukarıya kalkıksa, akıntı yavaş demektir. Menderes'e karışan sular sayılır-

* Böylesi heykeller İzmir ve Efes arkeoloji müzeleriyle, Miletos'taki Faustina hamamının firigidaryumunda görülebilir. (Ş.G.)

sa bu ırmak, harem dairesinde birkaç yüz odalık toplamış bir sultana benzetilebilir!..

Büyük Menderes, arabacı Recep Ağa tarafından uğurlandıktan sonra, usulcacık, ayaklarının ucuna bas-basa bir göle girer. Bu gölün kuzeyinde vaktiyle Umenya kenti vardı (Şimdiki Işıklı). Menderes, gölden çıktıktan sonra, bir denize gider gibi, bir de kaynağına döner gibi olur. Artık sarmaların, kuşatmaların, sarılıp hemen çepçevre dolaşmaların bini bir paradır. Bundan dolayı sağa sola sapan yollara da, sulara da her dilde "Menderesliyor" denir. Sözelimi Fransızca "La route fait meandre" İngilizcede "The river is meandering" denir... Eski Greklerin, bir bir yönü, bir aksi yöne giden bir süsleme çizgileri vardır ki; ona da "Meandros" derler. Irmak mı o süsten, süs mü adını bu ırmaktan almıştır, belli değildir.

Her neyse... Eski Pelte (şimdiki Karayahşiler) kentinin yanında, kuzeyden, Çivril'den gelen Kuş çaya kavuşur Menderes. Artık ırmak, su çalkantısı, çirpintısı ve cıvıltısıyla dolam dolamdır. Burada gıcır gıcır kayalarla şapır şupur öpüşür. Oradaki girintili çıkıntılı yatakta güldür güldür akar. Daha ötede kaynayan köpüren ve eski masallarda olduğu gibi, suların taa diplerine çekip götürren gizli akıntıları ve perili burgaçları vardır. Daha sonra İsabeyli kentçisine varır Menderes. İşte tam orada, çingiraklı bir kahkaha salarak, dirseği döner ve;

– Haydindi kuzeye! diye yükselir, titrer, dalgalanır, alçalır, yükselir, sık sık biçim değiştirir, koyulaşır, açıklaşır, eski Diyonizopolis'te, bugünkü Ortaköy'de, içi içine sığmaz hızıyla güneye davranır. Paldır küldür Sarayköy'e ulaşınca, orada doğudan yetişen Çürüksu'yu (eski Likus) lıkr lıkr içerek bağrına sindirir. Menderes artık Ege'den gelen serin deniz meltemlerinin tuzlu kokusunu kapmıştır; deniz, gözlerinde buram buram tüt-mektedir...

Hierapolis'i (Pamukkale'yi), Kolossai'yi (Honaz'ı),

Denizli'yi, Laodikya'yı (Goncalı'yı), Afrodisias'ı (Karacasu-Geyre'yi) hep arkada bırakan Büyük Menderes, artagelen bir atılışla kum, toprak, dal, yaprak, önüne geleni toparlayıp, kendi adını taşıyan ovaya girer. Artık sağında bıraktığı Nazilli'ye, Nissa'ya (Sultanhisar'a), Tralles'e (Aydın'a) dönüp bakmaz bile. Hele güneyinden gelen Dandalaz (Marsinos), Akçay (Harpasos) ve Çine (Marsyas) çayı, acelesinden ona bir yudum gibi bile gelmez! Menderes böylece, Morali'da Menderes Manisasına kavuşur. Sağında Samson (Mikale), solunda da Latmos (Beşparmak) dağları, olanca görkemleriyle duvarlar gibi kalkınmaktadır. İlk çıktığı Avlokrene gölü zaman açısından binlerce, konum açısından da yüzlerce kilometre geride kalmıştır!

Menderes Irmağı hem bir melek, hem de bir şeytandır! Bir yandan binlerce yıldır birçok uygarlıkları sularıyla birlikte doğudan batıya getirir ve Avrupa uygarlığının beşiği olurken, öteyandan sağında Menderes Manisasını, Priene'yi (Güllübahçe'yi), solunda Miyus'u (Afşar'ı), Miletos'u (Balat'ı) kumlarıyla tıkayıp boğmuştur. İsa'dan 800 yıl önce gemiler Menderes Manisasına kadar varabilirken, bu yer şimdi denizden kilometrelerce içerdedir. Birçok adalar ovada tepe olmuş; birçok limanın izi bile kalmamıştır. Bafa Gölü oradaki Heraklea kenti Latmos körfezinin ucunda bir liman kentiymen, körfezin ağzının kapanmasıyla oluşmuştur.

Bugün Büyük Menderes, Beşparmak ve Samson dağları arasında, 25-30 kilometre genişlikte bir ova yaratmıştır. Oraları yalnızca yetiştirdikleri dünyaca ünlü ölümsüz bilginlerle değil, aynı zamanda Miletos'a ait Eros ile Psyke (Sevgi ile Can) ve Latmos dağlarına ait Selene ile Endimiyon söylenceleriyle insanoğlunun en insancıl ve en tatlı masallarıyla da ünlüdür.

Bugün ovada gündelikte tütün ve pamuk tarlalarında sevimli yüzleri güneşle yanmış gündelikçi yurttaşlar, içilmesine doyum olmaz tütünler ve melek kanadı fısıltısı kadar ak ve iyi cins pamuklar yetiştirirler.

Menderes akar, akar!.. Suları ova üzerinde fışş... şşşş etti miydi, fışılıısı ipek kumaşların sesidir sanki.

İşte buradadır ki koca Menderes; can attığı Ege Denizi'ne "Hey koca Ege!" diye karışır ve deniz olur...

1955

BATI ANADOLU UYGARLIĞININ BEŞİĞİ İZMİR*

Anadolu ya da Türkiye çok değişik aşamalar gösteren uzun tarihi boyunca ancak dokuz yüzyıldan beri tam etnik bir bütünlüğe ve birliğe kavuşmuştur. Anadolu, ta taş devrinden beri Hitit, Firigya, Lidya, Pers, İskender, Bergama, Roma, Bizans çağlarında bir birlik sağlayamamıştı. Ancak 900 yıldan beridir ki, etnik ve kültürel bir realite olmuştur.

Anadolu, dünyanın en önemli üç kıtası –Asya, Avrupa ve Afrika– ortasında doğudan batıya uzanan biricik yarımada ve kıtalar arası biricik köprüsüdür. İnsanoğlu Asya'nın bir yerinde bugünkü insanoğlu olmaya istihale etmiştir. Rodin'in "Penseur"u gibi. Bunlar bir merkezden dağılınca ayrı ırklar ve soylar teşkil etti, diller de başkalaştı. Çünkü İndo Avrupalı, Semitik ve Hamitik denilen dil soylarının kökü hep birdir. Herhangi bir nedenden dolayı –erozyon, deprem vb., bir neden olabilir– soylar ve ırkların çoğu o Anadolu'ya göçettiler.

Uygarlık öyle bir üründür ki, tohumunun salt şu ya da bu soy tarafından ekildiği iddia edilemez. Uygarlık hep çeşitlerin, soyların, dillerin karışım ve kaynaşımından gelmiştir. Bu karışım asıl Yakındoğuda ve Akdeniz'e –özellikle İzmir ve dolaylarında– giden yollarda olmuştur. Çünkü toplumları statikliğe ve statükoculuğa bağlayıp apıştıran faktör, gelenek ve geleneklerdir. Ama soyların karışımı başka başka geleneklerin birbiri-

* İzmir İl Yıllığı, 1967

ne karşıt sivri uçları ve keskin yanlarını sürtüşme sonucu düzeltir ve giderir, us da görenek bağlarından czlr ve kurtulur. Ayrı ayrı edinilmiş ustalık ve bilgiler birbirine karştırılarak geliştirilir. Evlenmeler yabancılıkları ortadan kaldırır. Biyoloji bakımından kardeşlerin evlenmesi sağduyu dolayısıyla iyi görülmez. İşte bundan dolayı Yakındoğuda, zellikle Akdeniz kıyılarında bir sürü uygarlık gelişti. Sümerler, Akadlar, Babilliler, Asurlular, Firavun Mısırı, Frigyalılar, Lidyalılar, Hititler, İyonlar, Minoen Giritliler, Helenler. Dünyanın başka hiçbir yerinde yan yana iki uygarlık yoktur. Örneğin Çin ve Hint –Akdeniz’in doğusunda günümüze dek bilinen– on beş kadar uygarlık birbirine kapı komşusu olmuşlardır.

Dalga dalga akın eden bu soylar Akdeniz kıyısında vardı. Ege kıyısı da körfezlerin, burunların ve denizlerin sarmaş dolaş olduğu yerdir. Kara nerede biter, deniz nerede başlar belli değildir. Ulu doruklar, koca burunlar denize dalar çıkar, ada olur. Böylece dalıp çıkan burunlar mavilerde inciler gibi dizi dizi adalar sıralar. İzmir kıyılarını bulan soylar, enginin gcl cağısına dayanamayarak kürekleri ve yelkenleri ile kanatlanıp adadan adaya konarlar. Soy akınları Suriye, Filistin ve Mısır kumsallarına varınca Akdeniz’e kanatlanamıyorlardı. Cnk orada Adalar Denizinin adaları yoktu. Anadolu’dan Girit’e gidenler orada altı bin yıl önce ilk deniz uygarlığını yarattılar. Hititlerin Anadolulu müttefikleri Sardisli Sarıdanu’lar Sardinya adasına gidip adaya adlarını verdiler. Sicilazalar Sicilya’yı, Pulasatiler Filistin’i kurdular. Tarihi zamana yakın, Etrüskler (İzmir’den) İtalya’da bir uygarlık, Roma’nın babası olan bir uygarlık yarattılar. Tarihi zamanda Foçalılar gidip Marsilya, Antibes ve Agde’yi kurarak Akdeniz `uygarlığını` ta Skandinavya’ya ulaştırdılar. Bakırçay, Gediz, Büyük Menderes, Akdeniz’e yalnız sırlarını değil gldr gldr uygarlıklar akıtıyordu. Mısır’da Anadolu’nun Ege halkına denizin yüreğindeki insanlar diyorlardı. Romalılar da Ex Oriente Lux "Aydınlık doğudandır" diyorlardı.

İzmir adının kaynağı hakkında bir sürü varsayım vardır. Örneğin, Adonis'in adasının adı "Mirrha"dan geldiği, "Mor" denilen bir çeşit buhurun adından geldiği söylenir. Bunların hepsinde bir bilgiçlik taslama, bir ukala dümbelekliği kokusu vardır. İzmirli Homer'in İlyada'sında Amazon kraliçesi "Mirina"dan söz edilir. Bugün İzmir ve dolaylarında iki Mirina kenti de vardır. Bergama yolunda Aliağa'nın adı "Mirina"dır. Bir de Limnos adasında Mirina şehri vardır. Mirina unutulmuş bir Anadolu dilindendir. Efes'e de Smirina denilirdi. "İzmir" sözünün yalnız "s"i ya da "Sti"si Rumca bir edattır. "Stin Poli" "Şehre" demektir. Konstantinopolis "İstanbul" olmuştur. "Kos" adasında "İstinko"dan "İstanköy" olmuştur. "Sti" kimi yol yalnız "S" okunur. "Mirina" böylece "Smirina" olmuştur. Yalnız Türkçede "S" in önüne "İ" konulur, örneğin "Spanya" denmez, İspanya denir, onun için Smir denmez İzmir ya da İzmir denir. Yabancılar şehrin adını değiştirdik sanırlar. Fransızca "Smirr"dir, İngilizce "Smörna"dır, Türkçede de İzmir denilir. Örneğin İznik "Stin Nikea"dan, İzmit "Stin Nkomediya"danıdır.

İzmir'de en erken taş çağı kalıntıları bulunduğundan, İzmir ve havalisinin o çağdan beri iskân edilmiş olduğu bellidir. Taş çağından sonra en eski kalıntılar Hitit (yani Kapadokyalı Hattiler) kalıntılarıdır. Daha öncelere ait bir kalıntının bulunmaması, Hititler gelinceye dek İzmir dolaylarında kimşenin bulunmadığını değil, ama onlara ait kalıntıların kaybolduğunu gösterir. Çünkü, günümüzden altı bin yıl önce bu havalide Minos Giritlilerinin iskân etmiş oldukları bilinmektedir. Hititler Anadolu'ya gelince, Anadolu'da yirmiden fazla dil konuşuluyordu.

Hititler Kuzeydoğu Anadolu'ya, yani Kızılırmak kavisinin içine İ.Ö. 2000 yılında geldiler. Büyük İmparator Supiluliyuma (İ.Ö. 1346 yılında) imparatorluk başkentini, "Hatusas"a (Boğazköy) naklettiler. Oradan bir yol Sardis'e geliyor, Kime'ye, Efes'e ve İzmir'e çatallaşıyor-

du. Bu yolun İzmir'e giden bir kolu Manisa'dan geçiyordu. Supiluliyuma ve oğlu Mursilus zamanında (İ.Ö. 1345-1320) Manisa'nın 6-7 kilometre doğusunda Manisa dağının yalçın kayalarının yüzünde anatanrıçanın büyük bir heykeli oyulmuştur. Anatanrıça Anadolu'da "Kibele", "Ma", "Artemis", "Dindimen" ve Yamanlardan dolayı "Spilene" adlarıyla anılırdı. Bu adların hepsi de Anadolu'nun unutulmuş bir diline aittir. Hititlerde asıl olan babaların adları değil, annelerin adlarıydı. Anatanrıçanın kışın ölen ve ilkbaharda dirilen Attis, Agdistis adlı oğlu vardı. İsa'nın dirilişi, Nevruz ve Hıdırellez bu dirilme ayininin devamıdır.

Bir yandan Hititlerle anatanrıça, öbür yandan kadın savaşçıları ile Amazonlar arasında büyük bir bağlantı vardır. Bu bağlar da aynı zamanda İzmir'e –eldeki bilgilere göre– tarihin ilk çağına bağlar. Amazonların ana yurdu Herodot tarafından Kuzeydoğu Karadeniz'de Thermodon suyunda Temiskira dolayları diye gösterilir (Fatsa ve Sinop taraflarında). Burası aynı zamanda Hitit başkentinin bulunduğu yerdedir ve Hitit gücünün göbeğidir.

Hitit toplumu anatanrıçaya tapardı. Papazların çoğu kadındı. Amazonlar yaya ve süvari olarak savaşıyorlardı. Oysa atı ilkin evcilleştirenler ve süvari olarak kullananlar Hititlerdir. Hitit arşivleri bunu kuşkuyla mahol olmayacak surette ispat etmiştir. Amazonların silah olarak kullandıkları çift yüzlü baltalar (Labris'ler) Doğu Anadolu'dan Girit'e dek Anadolu'nun ve özellikle Hititlerin silahıydı. İzmir, Efes, Pitane (Çandarlı), Grinoum, Kime ve bunların dolaylarında başka yerlerin hepsinin de Amazonlar tarafından kurulduğu bellidir. Bu yerlerin hepsinde de Hititlerin varlıkları bilinmektedir.

Hitit İmparatoru Tuthaliya IV (İ.Ö. 1260-1230) Asirya İmparatorluğu tarafından tehdit ediliyordu. Ama Asirya'ya karşı dönmezden önce, Ege kıyılarında isyan eden "Assuva"lıların (yani Asya'lılar) isyanını bastırmak zorunda kaldı Burada Asya adına değgin kimi

bilgiler vermek zorundayız. "Asya" sözü ilk kez İtalya'da Homer tarafından kullanılır (yani İ.Ö. 900 yılında). Bu söz Anadolu'nun unutulmuş bir diline aittir. Asya ilkin Efes'in adıydı. İtalya'da şimdi "Sağlık" denilen "Cellat Gölü" için kullanıldı. Belki Asya, Artemis'in başka bir adıydı. Anadolu'nun başka başka yerleri Artemis'in kutsallığıyla korunmak için o adı kendilerine mallettiler. Böylece Lidya da Asya oldu. Romalılar zamanında Anadolu'nun bütününe Roma'nın Asya eyaleti deniliyordu. Sonra Asya adı ta Japonya'ya varınca Anadolu'yu Asya kıtasından ayırt etmek için Anadolu'ya Küçük Asya dendi (İ.S. Bizans zamanında dördüncü yüzyılda). Asya sözünün kaynağı İzmir vilayetidir. İmparator Tuthaliya Asya'yı (yani Efes'i) bastırmak için ordusunu Sardis'ten ve Kemalpaşa'dan yürüterek Karabel geçidinden geçti ve o geçitte bir Hitit kabartması oydukttu (Bugün Karabel kabartmasına giden kısa yol bozuktur.* Oysa birçok yabancılar o kabartmayı çok görmek isterler). Karabel Nif dağı (Olimpos) ile Mahmut dağı arasındaki geçittir. Helenistan'da bir tek Olimpos olmasına karşın Anadolu'da yirmiden çok Olimpos dağı vardır. Belki de asıl Olimpos İzmir'deki Olimpos'dur. Çünkü Homer İzmir'lidir. Karabel'deki kabartma Manisa'dakinden sonradır. Bu iki kabartma ilk çağın İzmir dağlarına vurduğu iki yüce damgadır.

Yamanlar dağına değgin Tantalos efsanesi (söylencesi) hakkında bir sürü tartışmalar oldu. Tantalos'un kral olduğu şehrin, kimisi Yamanlar dağının çeşitli yerlerinde olduğu kanısındadırlar. Başkaları ise Bayraklı'da Naulokon denilen ve sonra eski İzmir diye anılan (oranın kazıları kısmen yapıldı) yerde olduğunu ileri sürdüler. Şimdi Yamanlar dağında Tantalos'un kenti sanılan yeri ele alalım: Yamanlar dağının Ada tepesinden beş kilometre kadar güneydoğusunda bir Akropolis olması olasılığı olan kalıntılar var. Bu kalıntıların Tanta-

* Söz konusu yol bugün asfaltlanmıştır. (Ş.G.)

los'un şehir kalıntıları olduğunu, duvarların ve özellikle duvarların doğu kapısının Miken kültüründen etkilendiğini iddia edenler var. Bu Akropolis'ten iki kilometre güneyde Tantalos'un mezarı denilen büyük bir kalıntı vardı. Otuz üç metre çapında bir duvarın dairesinin üzeri piramidal bir yapıyla örtülmüştü. İçinde bir hücrede son bulan bir geçidi vardı. Arkeolog Texiye bu yapının içini görmek üzere 1830 yılında bu yapıya kıyarak tahrip etti. Akropol ve mezardaki Miken etkisine gelince; Miken uygarlığının Girit'in Minos uygarlığından esinlendiği iddia edilir. Giritliler denize egemen oldukları için şehirleri duvarlarla korumadılar. Şehir duvarları, yani Kiklopvari duvarlar Ege dolaylarında Hititlerin icadıdır.

Sözümün burasında Tantalos efsanesine başvurmak gerekir. Tantalos'un oğlu Pelops'dur. Pelops Helenistan'ın Mora yarımadasına geçer ve adını Peloponez diye (Pelops'un Adası) Mora yarımadasına verir. Pelops'un oğlu Miken Kralı Atreus'dur. Bu adamın adı Hititçe Atarisiyas diye Hitit arşivlerinde geçer. Atreus'un iki oğlunun biri Troya savaşında Akhalar Komutanı Agamemnon'dur (İzmir'in Agamemnon hamamları bu adamın adındandır). Kardeşi güzel Helena'nın kocası Menelaos'dur. Olimpiyat yarışlarının yapıldığı Olimpiya'da Zeus'tan çok, İzmir'den gelen İzmir'li Pelops'a tapılırdı.

Bu efsane Anadolu'nun Miken uygarlığına etkisini gösterir. Nasıl olur da Anadolu'nun ve özellikle İzmir ve dolaylarından Helenistan'da Miken'i etkileyen bir kültür, döner de, Anadolu'yu ve özellikle İzmir'i etkiler?

Şiir babası Homer'e gelince; Homer İlyada'sında Troya savaşından önce ve Troya savaşı süresince İzmir yöresinde yaşayan halk hakkında kesin bilgi verir. İtalya'da "Hatti"den, Hititlere "Keti"ler denilir. Bu Keti, Hatti ya da Hititler Anadolulu Troyalıların müttefiki idiler. Büyük cenkçi Euripil'in silah arkadaşlarıdır. Euripil, Bakırçay'ı çevresindeki Tourania Hitit Kralı Telefos'un oğludur. Bu Hititlerin anısı, Bakırçay'a döküleri

Keti'den "Ketiyon" (yani Keti'li) ırmağının adında yaşar. Bakırçay'ın ağzındaki kentlerin çoğunun .-Pitane (Çandarlı), Kyme gibi- Amazonlarca yani Hititlerce kuruldukları bilinmektedir. Troya'da Akhalara karşı bir de Amazon (Hitit) kraliçesi Pentesihea savaşıyordu. İ.Ö. 1200 yılında Hitit başkenti Kapadokya'dan Suriye'ye taşındı ama Hitit halkının çoğu binlerce yıldan beri anayurt saydıkları, özellikle Ege kıyılarında kaldılar. İzmir ve hemen dolaylarında ikinci derecede birçok kalıntılar daha vardır. Örneğin Belkahve'de, Kadifekale'de, Yamanlar'da. Ama bunların hangi çağdan oldukları pek belli değildir.

Hititlerden sonra Firigyalıların, onlardan sonra da Lidyalıların İzmir'e etkileri büyük olmuştur, ama bunların İzmir'de pek kalıntıları kalmamıştır. Çünkü var olanlar ya aşırılıp kaçırılmış ya da izi bırakılmamak üzere harap olmuştur. Kalıntıları daha çok görenek olarak halk arasında kalmıştır. Örneğin zeybekler: Zeybek sözü "İbakki" (yani dans edici "bakkant"lardan gelir). Bakkhos sözü Lidya dilindendir. Zeybekler de Bakkhos'un işaretleri olan çiçek çember dolarlar başlarına. Zeybek dansının koreografisi de tıpa tıp başıktır ve merkezi Bozdağ'dır. Oradan Batı Anadolu'ya yayılmıştır. Anadolu'nun bu folklor dansı anlı şanlı bir mimari yapıt kadar önemlidir.

Bölgenin arkeolojik, güzel sanatlar ve felsefesi bakımından en önemlilerini sayalım: Kuzeyden başlayarak Bergama (Pergamon), Çandarlı (Pitane), Nemrutkale (Aigai), Aliağa (Mirina), Buruncuk (Larisa), Foça (Fokaia), İzmir (Smyrina), Kilizman (Klazomenai), Kemalpaşa (Nimfeon), Ildır (Eritrai), Sığacık (Teos), Doğanbey (Lebedos), Değirmendere (Kolofon), Ahmetbeyli (Kloros) ve Selçuk (Efesos).

Bu kentler arasında en önemli olanın birkaçını anlatalım: Efes yeryüzünün en önemli harabesidir. Çünkü insanoğlunun genel tarihinde ve uygarlığı yolunda başrolü oynamış ve zamanın sonuna dek başrolü oynaya-

cak olan bir yerdir. Onu başlıca iki cephesinden incelemeli: düşünce ya da felsefe, duygu ya da güzel sanatlar ve estetik. İnsanoğlunun kafası yani usu (yarı uyku-lu yarı uyanık) sanki bir kuyu loşluğu içinde mitolojik düşler ve karabasanlar görürken uyanmış, zaten apaçık gözlerle uyanılınca karabasanlar mı düşler mi kalır? Boynuzlu, kuyruklu tanrılar, putlar, ecinniler, devler ve karanlıklar yarattığı ne varsa topu da apar topar yallah diye cızlamı çekerler. O loş kuyudan yavaş yavaş bir insan kafası (yani usu) çıkmış. Mitolojiden sıyrılmış çıplak insan gözü sipsiftah doğmuş ve evrende fırdolayı bakış gezdirmiş korkusuz. İşte bu iş, milyonlarca yılı bulan insanoğlu hayatında ilk kez İyonya'da, özellikle Efes'te oluyor.

Thales (İ.Ö. 640-550) İ.Ö. 28 Mayıs 585 yılında güneşin tutulacağını bir yıl önce hesaplıyor. Böyle bir hesabın yapılabilmesi için yüzyıllardan beri bilginin birikmiş olması gerektir. Ama doğudan gelen kırık dökük bilgiler hep mitoloji ile karışık. Tertemiz katıksız astronomi ve bir matematik hesabının karşısındayız. Burada bu bilgiler doğudan hem bilgi, hem bilginler olarak gelmişti. Herodot, Thales'in Fenikeli olduğunu yazar (Kitap I, 168 -70). Belki Fenikeli değildi. Ama bu da Anadolu'nun doğudan gelen halklarla nasıl karıştığını ve gerçek uygarlığa eriştiğini kanıtlar. Thales ve arkadaşları düşünürler kendilerine filozof demiyorlardı. Filozof Atinalı Helenlerce uydurulan bir unvandır. "Hikmet âşığı" demektir. Ama bu hikmet toplumlara bir lokma ekmek olsun getirmemiştir. Yalnız bulutlar üstünde oturup, aşağılık yeryüzüne boyuna moral ve metafizik hikmetler saçmışlardır.

İyon düşünürlerine gelince; onlar kendilerine fusilogos derlerdi. (Fusis, doğa demektir. Logos da bilgi demektir.) Günümüzde bu düşünürlerle fizikçi denilir. Zaten atom sözünü de İyonyalılar, yani İzmir'liler icat ettiler. Anadolu düşünürlerine Atomistler denir. Thales ve arkadaşları, "madde ebedidir ama canlıdır" dediler.

"Logos" asil söz demektir. Sonradan "Logos" başka dillerde birkaç tümceyle çevrilmeyecek kadar çok ve güç anlamlara bürünmüştür. İnsan akli ve evrenin temel nedeni anlamına gelir. Başka bir sürü anlamları vardır. Sen Jan İyonya düşüncesini Filistin'de bilemezdi. Genç yaşında Efes'e gelmişti. Orada İyon düşüncesini öğrenmiştir. İsa'nın dört İncil'in en önemlisi olan dördüncü İncil onun eseridir. O İncil'in baş cümlesi "başlangıçta Logos vardı ve Logos Tanrıydı. Ve Logos Tanrıyla beraberdi" der. Ve böyle devam eder. Yani İyonlara konuşurken onların yüksek kültür düzeylerinde konuşur. İşte bunun için İyonların kulaklarını tutabilmiş ve ilk yedi kilisenin ilki Efes'te kurulabilmiştir. Sen Jan, dört İncil'i yazan havariler arasında Hazreti İsa'yı gören yalnız odur. Hazreti İsa annesini Sen Jan'a havale etmişti. Onun için Meryem Ana'yı yanında getirmiştir Efes'e. Tarihçi Teotiüs Tanrıça Leto'nun Artemis ve Apollo'yu Meryem Ana Evi'nin bulunduğu Ortigia'da doğurduğunu yazar. Böylelikle Ortigia'nın kutsallığı katmerleşir ama bu başka konudur.

Milet'li (yani İyonyalı) Thales ve öteki Milet'li fusilogosların "madde ebedi ama canlı" dediklerini yazmıştık. Belki de dünyanın en büyük düşünürlerinden biri olan Herakleitos, İ.Ö. beşinci yüzyılda Efes'de doğdu ve yetişti. Herakleitos, Anadolu anlayışını günümüzün atom fizikçileri Heizemberg Mack Plank, Einstein ve son soyut "Kuantum" matematikçilerinin eşiğine kadar getirdi. Herakleitos, Miletos'luların ebedi atomlarını bir yana atarak objektif realiteyi değişmede gördü. "Panta horeyi kay avden meneyi, panta reyi" (= Hep devinir (hareket eder) ve hiç (bir yerde) durmaz, hep akar); "hiçbir yerde durmaz" sözleri, doğada statüko yoktur anlamına gelir. Herakleitos objektif realite "burada ve şimdidir" dedi. Çünkü realite değişmektedir.

Bir nehre iki kez girilmez, çünkü suyu değişmiştir. "Herhangi bir insan, herhangi bir nehre iki kez giremez" çünkü insan değişmiştir. "Realite olma ile, olma-

ma arasındadır" der. Bu değişme Türkçe olmama sözü insanı yanıltır; "olma" sağdan sola bir değişme ise "olmama" da soldan sağa giden bir devindir. Burada İzmirli düşünür, varlığı "tez" ile "antitez"in zıt evrimleri üzerine oturtur. Örneğin "yokuş"la "iniş" aynıdır. Bir dağ yamacında yokuşla iniş yukarıdan aşağıya ya da aşağıdan yukarıya bakıldığına göre iniş ya da yokuş olur. Yokuşu ortadan kaldırmak için dağ yamacını ortadan kaldırmalı, o zaman da iniş kaldırılmış olur. Herakleitos'un "zıtlar" teorisinde çelişir gibi görünen zıtlar bir durumun özel yönleridir. Herakleitos birinci Efes'te yani Sen Jan Kilisesinin bulunduğu yerde yaşıyordu. O yerin önemi asıl Herakleitos'un ve Sen Jan'ın yerleri olmasındadır.

Gelelim sanat bakımından Efes'e; mimariyi ele alalım:

Klasik mimarlık hep "düz çizgi" ve çizgilerin kesildikleri yerden "açı" ile oynamak zorunda idi. Çünkü ilk yapılar kereste idi. Ve kereste de testere ile düz kesilebilirdi en kolay. Yuvarlak olarak yalnız sütun vardı. Bunun da nedeni ilkin sütunlar ağaç gövdesi ve kütüklerden yapılırdı (ağaçtan olan Hitit ve Girit sütunları çürümüş ve kalmamıştır). Ama ağacın kesilmiş tepeleri su sızıntısı ile çürüyordu. Bu belaya çare olarak dik kütüklerin başlarına, kütük başlarından geniş yassı taşlar konuluyordu. Yapılar ve onları dik tutan direkler taştan sütun olarak yapılıncaya, tepelere konan taşlar sütun başlıkları oldu. Faydalının, yararının, süse ve tezyinata dönmesinin güzel bir örneğidir.

Klasik çağda üç türlü estetik görüş vardı. 1) Dorik, 2) İyon, 3) Korint üslupları. Ağaç kütüğüne en yakın olan Dorik üsluptu. Bu kalın ve kabaydı. Bu sütun ve üzerindeki yapılar, doğrudan doğruya tabanın üzerine dikilen tepesi dört köşe başlıklı kalın ve irikiyim bir güzellik anlayışıdır. Ama İyon gustosunda İzmirli Homer'in İlyada'sının, İyon düşünürleri Thales ve Herakle-

itos'un düşünce gerçekliği ve zerafetini görmemek olanaksızdır.

Efes'te Artemis Tapınağı deniz kıyısındaydı. Sağında ve solunda iki liman vardı ki, tapınağın yankısı suya düşüyordu. Sanki büyülü bir sur, denizin kenarında bu dünyaya ait olmayan bir müzikle uzun uzun ötmüş ve yavaş yavaş limanın durgun sularından koca bir periler sarayı yükselmiştir. İyon üslubu İyonya'da icat edildi. Ve Artemis Tapınağı İyon üslubunun prototipiydi. İyon üslubunun anayurdu İzmir'dir. Her İyon sütunun dört köşeli başlığında, deniz kabuğuna benzeyen kıvrıntılar arasında yumurtalar ve oklar vardı. Deniz kabuğunun nedeni tapınağın denizden faydalandığına işarettir. İyon sütunları bir flütün uzun ötüşü gibi pürüzsüz, sade ve dengelidir. İyonlar Hititlerden esinlenerek sütunları doğrudan doğruya tabana oturtmadılar. Yüksekçe bir kaide üzerine oturtular. Tapınağın kimi sütunları İstanbul'da Ayasofya'ya konmuştur. Korent üslubu Helenistan'ın icadıdır ve kökeni Korenttir. Ama Mişel Angelo'nun dediği gibi, "*La dove C'e piulavoro, c'e poco arte*" ("nerede çok iş varsa orada az sanat vardır").

Korent sanatı yozlaşan, dekadansa giden bir sanat duygusudur. Çünkü kıvrımlar dört köşede de vardır. Sonra yumurta ve oklardan başka bir sürü akantos (yaban enginarı) yaprağı kalabalığıyla adeta rokokolaşır. Nerede İyon'un sade ve ciddi gülümsemesi, nerede o zoraki hah hah hahların kalabalık gülüşü ve incelikle zenginlik taslayan kalabalığı.

Efes'te bir de İsa Bey Camii vardır. Asimetrik (Simetrik olmayan) denilen modern dünyanın ilk eseridir. Kapı ortada değildir. Her yanının uzunluğu ve yüksekliği bir değildir. Her penceresi ayrı üsluptandır. Sanki, dört yüzyıl önce yaşayan bir Picasso, binlerce yıldan beri uygulanan simetriden bıkmış ve korkunç bir cesaretle mimariye özgürlük ve başkalık getirmiştir.

Mimariyi Anadolu anlayışın örneği diye aldık. Arte-

mis Tapınağı Atina'daki Partenon'dan dört kez daha büyüktür. Partenon Dorik üslubundandır. Bugün Efes çoktan ölmüş bir harabedir. Ama belki gene de yaşayan birçok şehirden daha canlıdır. Viran olmuş kentin, kendine göre bir hayatı vardır. Yarı yıkılmış tiyatrosuna insan dalınca mermer koltuklarda oturanları gönül gözü ile görebiliyor. Sessiz sessiz bakıyorlar. Bir kuşun "cık" etmesiyle bir görültü kopuyor, kalabalık seyirciler Sen Pol'a, "Büyüktür Tanrıçamız Artemis!" diye bağıyorlar. İnsan çoktan ölmüş şehirlilerin mermer yollarından o uzun İyon Peplos ve Kitionlarıyla yürüdüklerini kolayca gözönüne getirebiliyor. Mermer Arkadiyana caddesi geceleri dev meşalelerle yanardı. Kleopatra işte bu caddede Mark Antuvan'la ileri geri gezindi. Mark Antuvan Bakkos kıyafetinde olduğu için Efes'liler kadın erkek, Bakkant'lar gibi giyindilerdi ya da soyundular. Ve mermer caddeye kırmızı şaraplar döküyorlardı. Bu caddenin üzerinde Kartaca Fatih Şipyo Afrikanus ile dostu anlı şanlı Terent, ikisi de (titrek ihtiyarlar) yürürler, deniz kenarına giderlerdi. Orada şeytan minareleri toplarlardı ki, çocukluk masumiyetini hatırlasınlar. Helenistik Agora pazaryeri Roma'nın Agora'sından büyüktür. Çoktan ölmüş olan sahipleri, kim bilir mallarını satmak için nasıl bağırlardı burada. Erkek için jimnasyumlar vardı. Ama önemlisi kadınlar için de okullar vardı. Onun için yalnız Anadolu'daydı ki, yüksek kültürlü kadınlar yetişiyordu. Başka ülkelerde özellikle Atina'da kadınlar evlere hapsedilirdi.

Büyük hamamlarda kadın erkek, birlikte yıkanırlandı. Bir Latin şairinin dediği gibi, "Fuit Ephesus" "Efes" idi.

İzmir'in kuzeyinde Bergama kenti vardı, yani Pergamon. Pergamon hisar demektir, yani duvarla kapalı yer. Hatta Türkçe kapamak anlamında olan berketmek sözü aynı köktendir. Efes kadar önemli olmamakla birlikte, Pergamon'un da insanoğluna unutulmaz hizmetleri oldu. Kâğıt ve kitabın icadından söz edelim. Berga-

ma Kütüphanesi zenginlik bakımından İskenderiye Kitaplığını geçmek üzereydi. İskenderiye Bergama'yı kısılandı. Onun için papirüsün ihracını yasak etti. Papirüsler iki ucu iki değneğe yapışık bir top bez gibi bir tomar-
dı. Bir değnek açılırken öteki değnek sarılırdı. Çünkü bir satır yirmi metre ve daha uzun boydaydı. Üç yüz sayfalık bir kitap günümüzde cepte kolayca taşınır ama üç yüz sayfalık yazıyı taşımak için güderi kovalar taşıyan altı kişi gerekiyordu. Güderi kovalara çünkü tomarlar dikine konması gerekti. Tomarlar uzunlamasına konsaydı tomarlar yamyassı olurdu. Hem de yazıların listesi yoktu. Kodeks yoktu. Küçük bir sözlük için birkaç oda dolusu papirüs gerekti. Hele bir ansiklopedi için on beş kilometrelik bir meydan gerekiyordu. Bir harften başka bir harfe taksiyle gitmek gerekti. Papirüs olmayınca Bergama, Bergama kâğıdını (parşömen) icat etti. Bu asıl cilt, kitap, yaprak ve sayfanın icadıydı. Parşömen hayvan derilerinden yapraklı. Bu icat Gutenberg'in bas-
kı makinasını icadı kadar önemlidir. Bergama'nın 250 bin küsur ciltlik kitaplığını Mark Antuvan Kleopatra'ya hediye etti. Onlar da İskenderiye Kütüphanesi yanınca yandı, kül oldu. Ve insanoğulları birçok yapıtlarını yitirdi. Sonra bir de şu var: İskenderiye'de kitaplık toplum için değil, sayısı sınırlı bilginler içindi. Okumak yazmak bilmeyen bir toplumda kitap neye yarar? Toplum için ağızdan söylenen söz vardı. Onun için her şehrin kütüphane yerine tiyatrosu ve agorası vardı ama Bergama kitaplığı daha büyük bir kütleye hitap ediyordu. Bunun için parşömen olarak her metnin on, on beş kopyası vardı ve kopyalar boyuna çoğaltılıyordu.

Urbanizm Anadolu'da iki türlüydü. İ.Ö. beşinci yüzyılda Milet'te fonksiyonel, yani faydalı ya da rasyo-
nel Urbanizmi icat ettilerdi. Milet'in yarısı ve Priene şehrinin bütünü bu akli Urbanizmle kurulmuştu. Yani sokaklar dikine kesişiyor ve ev blokları eşit. Tıpkı binlerce yıl sonra New York Urbanizmi. Ama Bergama bunu çirkin buldu. Ve Monumantal yani Anıtsal Urbanizmi

icat etti. Pergamon Akropolisi Atina'yı fersah fersah geçti güzellikte.

Anadolu'nun fensel eğitimi dolayısıyla tıp, Anadolu'da doğdu. Ve orada gelişti. Hipokratıs (İstanköy) adalı bir Anadoluludur. Ama modern tıbbı Pergamon'lu Galen icat etti. Martin Aurel verem olarak Bergama Akslepiyonunda tedavi edildi. Şehirde günde 100 bin kişiyi alacak üç tiyatro vardı. Üç de büyük Cimnaz Zeus Altarı, Hellenistik çağın baş yapıtı sayılırdı. Ama yedi sayısı dolmuştu, sekizinci harika da olamazdı.

Foça İ.Ö. altıncı yüzyılda dünyanın en büyük denizci kentiydi. Persler Anadolu'yu işgal ettikleri zaman savunamayacaklarını gördüler ama, yurtsever oldukları için Anadolu'dan ayrılmak istemediler. Perslerin filoları olmadığını düşünerek Sakız adasından Denussa adasını satın almaya kalkıştılar. Sakız adayı satmayınca Foça'ya dönmemeye yemin ettiler. Şehir halkı kıyıda bomboş bıraktıkları anayurtlarını görünce, çoğu ağlamaya koyuldu. Onları yeminlerinden affettiler. Çoğu geri döndü. Dönmeyenler gidip Marsilya'yı kurdular. Foça ve limanı belki Akdeniz'in aşırılıkla Akdeniz olduğu yerdir.

Buruncuk'taki Larissa, İ.Ö. üçüncü bin yılda kurulmuş şehirdir ve Hititler'den çok öncedir. Sığacık, yani Teos dünyanın ilk lirik şiirini yazan ozan Anakreon'un kentidir.

Değirmendere (Kolofon) ilk çağın en büyük ressamı olan Apelles'in ve büyük düşünür Ksenofanes'in kentidir.

DÜNYANIN İLK TURİSTİ: BODRURLU HERODOT

Değil yalnız Anadolu'nun, tekmil dünyanın ilk ve en büyük turisti, Halikarnas'lı (Bodrum'lu) Herodot'tur. Onun seyahatnamesinde koyduğu, "Historia" yani (araştırma-inceleme) sözü, bugün hemen bütün dünya dillerinde "Tarih" anlamında kullanılmaktadır.

O durmaksızın geziyordu. Bugün Anadolu'nun enine boyuna işleyen otobüsler, trenler, vapurlar ve uçaklar olduğu halde, yine Anadolu'yu gezmek kolay iş değildir. Gezen de azdır. Bir de Herodot'un zamanındaki, yani günümüzden 2400 küsur yıl önceki durum düşünölsün. O çağda Anadolu'yu, Herodot gibi çıldırısıya sevinerek gezebilmek için, insanda aşk derecesine varmış bir öğrenme ve görme özleyişi olması gerekir. Elverir ki, yeni bir yeri görebilsin ve orada yeni şeyler öğrenebilsin; Herodot'un karşılaşmaya razı olmayacağı sıkıntılar, tehlikeler ve zorluklar yoktu.

O zaman Anadolu'da krallıklar o kadar sık ve küçüktü ki, onlar günümüzde de varolsalar, insan bir krallığın topraklarında uyumak üzere uzanınca, ayaklarına pasaport alması gerekirdi. Herodot, Karadeniz kıyılarıyla birlikte tekmil Anadolu'yu, Doğu Akdeniz kıyılarını, Yunanistan'ı, Mısır'ı, Arabistan'ı, Sicilya'yı gezmiş; sözün kısası, o zamanın bilinen dünyasının en ücra köşelerine kadar varmıştı.

Gezileri sırasında Herodot krallarla, imparatorlarla, kâhin ve din adamlarıyla, köylülerle, yün taşıyan Anadolu'lu kadınlarla, dağ patikalarında eşeklerini sü-

ren sürücülerle, çam ormanlarının gölgesinde ağaç biçen tahtacılarla konuşmuştu. Yaşlandığında, her âşık gibi, parası tükenerek, pek fukara kalmıştı. İşte o zaman, kalemi eline alıp, günün dünyasına değgin, belleğinde, aklında kalan binbir hoş anıyı; kardeşleri olan insanoğullarına müjdelemeyi kafasına koymuştu. Hindistan'da, koyun yününden çok daha beyaz ve yumuşak yün ağaçlarından (pamuk), İllirya'lı kızların nasıl evlendirildiklerinden (Güzel kızlar çarşı meydanında açık artırma ile satılıyor bu satıştan elde edilen para, çirkin kadın ve kızları alan erkeklere veriliyordu); göl kıyısı insanların, çocuklarının göle düşmemeleri için ne gibi çarelere başvurduklarından, Mısır'da sivrisineklere karşı nasıl cibinlik yapıldığından, İran krallarının gezi sırasında yalnız kaynamış su içtiklerinden, Andromakid hanedanının nasıl pire tuttuğundan, Lidya Kralı Kandavlis'in karısını çırılçıplak gösterdiği için taht ve tacından nasıl mahrum kaldığından, Lidya'da en çok kocası olan kadınların nasıl saygı gördüklerinden, İskitlerin kısraklarını nasıl sağdıklarından söz etti. Kitabı, eski çağdan pek ilginç bir röportaj oldu.

Sırası gelmişken şunu söyleyelim: Herodot Anadolu'nun Bodrum kentindendir. Kitabı 1941-1943 yıllarında Ömer Rıza Doğrul tarafından dilimize çevrilmişti. Tarık Dursun K. da, bu kitaptan kısa bir özet yapıp, bastırmıştır. Ama Herodot'u aslına tam uygun olarak, Azra Erhat çevirmektedir. Dileğimiz, kısa zamanda bu kitabı basılmış görmektir.

Herodot, dünyayı da, hayatı da hayran kalınacak kadar güzel bulmuştu. Onun kadar hayret etmiş, hayran kalmış insan azdır. Bununla beraber, her duyduğuna inanan, eleştiri, inceleme ve kıyaslama yapmayan bir insan değildi. Hatta, Homer'in "Dünyanın etrafı okyanusla çevrilidir. Ondan sonra toprak yoktur," şeklindeki iddiası için, "Ben buna gülerim." diyordu. O zaman çok kutsal olan Delfi kâhinlerinin rüşvet aldıklarını söy-

leme cesaretini gösteriyordu. Bunu söylemek, günümüzde başbakana küfretmek ya da hükümetin manevi kişiliğine uluorta hakaret etmekten daha büyük suçtu!

YİNE HERODOT

Herodot, İsa'dan Önce beşinci yüzyılda, İran yönetimindeki Karya'nın başkenti Halikarnas'ta (bugünün güneşli kenti Bodrum) doğmuştur. Babasının adı Lyxes, amcasının adı da Panyassis idi. Bu iki ad da Karya dilindendir. Demek ki; Herodot'un anadili Karya'dır. Karya'lılar da, eski Minoen Girit uygarlığını kuran Girit'li, Lidya'lı ve Girit'e gitmiş olan Anadolu'luların soy sopundandırlar. O çağda Hellence, bilginlerin kullandığı dildi. Herodot, Halikarnas'ın kuzeyine düşen İyonca lehçesinde yazdı. Doğum ve ölüm yılları, değişik tarihçilerce başka başka verilir. Bu yılları saptayan belgeler yokolduğunda, kendisinin İ.Ö. V. yüzyılda doğup öldüğü söylenebilir. Kitabında değindiği son olay, İ.Ö. 431 yılında olduğuna göre, herhalde o tarihten birkaç yıl sonra ölmüştür.

Sonra, hangi tarihte nereye seyahat ettiği belli değildir? Hemen hemen tüm İran'ı gezmiş; Mısır'a gidip ta Asuvan'a varmış, Lidya'ya uğramış, Babilon'da taban tepmiş; Susa-Elam dememiş, Frigya'yı dolaşmış; Çanakkale ile Bizans'ı geçmiş; Trakya ile Makedonya'ya uğramış, hem denizden, hem karadan İskit ellerini, Tuna boyunca dolaşmış, sonra Karadeniz'e kıvrılmış, ta Don havzasına dek. Herhalde Marko Polo'yu bile tatar-ağası gibi yaya bırakırdı. Bu can, Halikarnas'lı insan, adamakıllı yaşlanıp, cepte para pul kalmayınca şapa oturmadı; oturup kitabını yazdı.

Herodot, "Historia" dediği kitabını yazarken ereği

neydi? İran ve Hellenistan arasındaki savaş!.. Yapıtının açılış sözlerinde; "Araştırmalarımın sonucunu veriyorum burada. Öyle ki; insanların başarılarının –ister Hellenlerin olsun, ister yabancılarının olsun– anısı unutulmasın dünyada. Niçin ve nasıl savaştılar? İşte, burada konum bu..."

Sonra bir kırlangıç hafifliğiyle, Troya savaşının nedenleri hakkında, iki yanın ileri sürdüklerine de değinivererek, "Asıl amacım, Hellenistan'a yapılan saldırıdır" der ve oradan, "Birçok insandan, küçük ve büyük kentlerden söz edeceğim –çünkü büyükler küçükleştiler, küçükler büyüdüler– ne olacak, günün geçmesiyle insan da kaybolup gider" der ve "Krezüs doğuştan Lidya'lıydı" diye, o büyük anlatışına girer. Ama gene de "Historia" denilen kitabına aykırı düşmemekle birlikte, onun tam bir başlangıcı sayılmaz. Çünkü "Historia" iki kısma ayrılır: Bir bölümü, 480-479 Pers-Hellen savaşını düzenli bir halde anlatır. Ta Marathon savaşına dek (6. kitaptan 9. kitaba kadar). İkinci bölüm de, Pers imparatorluğunun örgütlenmesini, gelişmesini, o imparatorluğun coğrafyasıyla sosyal yapısını anlatır. Ne var ki, bu iki konuyu öyle bir ustalıkla birleştirmiştir ki; insan iki konuyu birden okumakta olduğunun farkına varmaz.

Bayan Perihan Güler'in çevirisinde okunacağı gibi, Herodot bu işe pek dramatik ve gözcü bir tarzda, öyle bir başlar ki, insan, "Şu Herodot 20. yüzyılda yaşasaydı, mutlaka dünyanın en büyük sanaryocusu olurdu" diye düşünür. İnsanın, "Yaşasın şu Anadolu'lu Herodot, bu filmler dünyasında, dramatik bir gösterinin nasıl olması gerektiği konusunda dünyanın en anlı şanlı empresaryolarına ders verebilir" diye bağırası gelir.

Herodot, I. kitabında, ordu diye tüm Asya'yı kuyruğuna takan Şehinşahi, Cihan, ulu mu ulu, görkemli Kserkses (Xerxes-Serhas) ordusuna bir geçit töreni yaptırır; hepsini gözünüzün önüne getirir. Kserkses'in kibrine karşılık, tepeleri gökleri delen dağlar sanki uflanmış leblebi kırıntısıdır! Bununla birlikte insana kan

kusturan bir yırtıcılığı vardır. Derken ordunun öncüleri gelir toztoprak bulutları içinde. Onların arkasında savaşacak ordunun yarısı sökün eder yeri göğü titreterek. "Ordu" denilen, bir sürü ulustan ibarettir. Ondandır bir boşluk gelir; çünkü hiç kimse, "Şehinşah" denilen ululuğun yanında olmaz! Bu boşluk, iki gök gürültüsünün anısının arasındadır; önde gidenlerin ve arkadan gelenlerin anısı... Sonra, 10.000 seçkin atlı ve bin seçkin kargıcı, on kutsal at... Atların takımları mücevherlerle örtülüdür pırıl pırıl. Ondandır sekiz atla çekilen Kserkses'in arabası gelir. Bu atları, cafcacılı seyisler yedekte çeker. Arabada Kserkses durmaktadır. Yanında soylular soylusundan biri. İşte böyle ki Kserkses hazretleri Lidya başkenti Sardis'ten sökün eyler. Arkasında, seçmelerin en seçmesi bin kargı taşıyıcı savaşçı, on bin seçkin atlı ve on bin seçkin piyade. Sonra gene bir boşluk; onun arkasından da uluslar kalabalığı...

Herodot, bu orduların ve deniz filolarının hangi uluslardan ve soy soptan olduklarını ayrıntılarıyla bildirir. Bunu yaparken Pers saldırısının ne olduğunu ve bu tarihten 20 yıl önce, saldırıyı hazırlayan durumları birbirine sıkı fıkı örölmüş halde bildirir. Pers imparatorluğunun bölgelerini, coğrafyadaki sıralarıyla teker teker değil ama, her bir ulusun Persler tarafından fethedilmeleri sırasına göre; yani bir Sirus, sonra Kambiz ve Dara'yı anlatır ve Pers imparatorluğunun nasıl geliştiğine değgin derli toplu bilgi verir. Bu bütünü anlatışında Lidya'yı bir yana bırakır. Çünkü Lidya "Historia"sının —bu söz tarihten çok "araştırmalar" demektir— başında anlatmıştı. Lidya Anadolu demektir, Lidyalılar (Anadolulu uluslar-soylar karışımındaki ve hamurundaki katkıları bulunanlar Anadolulu sayılırlar) Anadolulular demektir. Herodot'un yazdığı "Historia" ise —Anadolu ve Ortadoğu kazılarında önceki— ilk Anadolu tarihidir. Zaten Herodot eski Anadolu'nun Pelaj uygarlığından söz eder. Bu "Pelaj" denilenlerden söz eden de, yalnız Herodot'tur.

Batı inceleyicileri Herodot'un Mısır bölümünü fazla uzattığı için eleştirirler; artistik bakımdan bunu, örneğin resimdeki bir perspektif kusuru sayarlar. Aynı plandaki bir deve ile bir serçe kuşunu aynı göstermek gibi... Herodot'un yapıtı dünyanın ilk düzyazısıdır (prozu'dur). Dramatik gücünden başka, tarihçiliği de vardır. Herodot'un tarihçiliği ise, kitabının artistik perspektifine göre, Mısır'ı devenin yanında serçe kuşu gibi miniminileştirmesine engel olmuştur doğal olarak. Aynı zamanda batı, Herodot'u, Karya kraliçesi Birinci Artemisia'ya verdiği örtem dolasıyla eleştirir. Artemisia, dünyanın birinci kadın amiraliydi. Ve Salamis deniz savaşında Atina filosunu, hiçbir kayıp vermeden yarıp geçen tek deniz komutanıydı. Savaştan önce, Salamis dar geçidinde değil, açık denizde savaşılmasını Kserkses'e önermişti. Kserkses dinlemedi. Savaştan sonra Kserkses'in, "Bugün kadınlarımız erkek gibi, erkeklerimiz kadın gibi savaştilar" dediğini Herodot yazar. Batılılar Herodot'u, Halikarnas'lı olduğu için, Halikarnas'lı Artemisia'ya önem vermekle eleştirirler. Oysa Herodot, Dante Alighieri'nin Floransa kentinden sürüldüğü gibi Halikarnas'tan kovulmuştu. Ancak, idam edilmemişti. Nitekim, Halikarnas'a dönemedi; Sicilya'ya gitti ve orada öldü. (Dante'nin sürgünde öldüğü gibi.)

Herodot'un bir özelliği de, tarihi bir öykü, bir masal gibi anlatmasıdır ki bu niteliği, komşu yurttaşı Homer'in anlatış tarzına pek benzer. Bu söyleyişlerde doğrudan doğruya anlatıştan başka, diyaloga da, yani birden çok kişilerin konuşmalarına da yer verir. Bunu da büyük bir ustalıkla becerir. Herodot, Tarihi'nin ilk bölümünde, Gige'sin Lidya tahtına nasıl, Kandavlis'in karısını çıplak görerek konduğunu da anlatır. Masal söylemenin baş ustası Herodot oradan, Solon'la Krezüs'ün insansal hoşgörüsüyle taşan yarenliğine geçer. Böyle bir karşılaşmanın maddeten –kronolojikman– imkânsız olduğu anlaşılmıştır ama, bu masal ne de olsa dinlenmeye değer. Sonra, Kurus'un tutsağı olan Krezüs'ün acı tatlı

(acısı daha baskın) öyküsü gelir. Adrestus'un trajik masalı gelir ardından. Herodot'un Mısır'da duyduğu Rampsinitus ile kurnaz hırsız masalı, Şehrazat'ın bin bir gece masalının bahçesinden terütaze koparılmış bir çiçektir sanki. Bunu Sipselüs'ün doğuşu komedyası ko-
valar. Ama bu inci dizisi gibi öyküleri uzatıp durmak ne gerek? Bunları tam dizi halinde Bayan Perihan Güler'in çevirisinde hep okuyacaksınız.

Herodot şuydu, buydu dendi, adamın çok yönlü kişiliğine şu ya da bu yazar tarafından ileri sürülen görüşlere parmak basıldı. Yukarıdan beri anlatılanlardan; çok yönlülüğü, masalcılığı, öykücülüğü anlaşılmıştır. Ama o, değil yalnız Anadolu'nun yorulmaz bir gezicisi bütün dünyanın ilk büyük turisti idi. Onu "Tarih Babası" olarak bilenler, bu "turist" iddiasını belki bir skandal sayarlar. Ama Herodot'un gezilerini anlatan kitabına koyduğu "Historia" sözünün, yani inceleme ve araştırma adının "tarih" anlamına alınmasında "tarih babası"nın hiç suçu yoktur? Bugün Anadolu'nun enine boyuna gidip gelen otobüsler, trenler, vapurlar, uçaklar olduğu halde, gene de Anadolu'da seyahatten yakınılır durur. Ama düşünölsün ki, iki bin dört yüz yıl önce bu araçların hiçbiri de yoktu. O çağda Anadolu'da Herodot gibi çıldırasıya sevinerek seyahat edebilmek için insanda, aşk derecesine varmış bir görme ve öğrenme merakı olması gerek. Elverir ki yeni yerler görsün, yeni kişiler tanınsın; Herodot'un karşılaşmaya razı olmayacağı sıkıntı ve zorluk yoktu!

Atina'da "Pniks" denilen platformun üzerinden Herodot Atinalılarla konuşurken, dinleyicilerinin arasında on dört on beş yaşındaki Tusidit de vardı. Çocukluktan henüz çıkmış olan genç, Herodot'u dinlerken, yanağına zarplı bir tokat yemiş gibi fena şarsıldı ve oracıkta, o günden sonra artık tarih yazacağına andıçtı. Peloponez savaşlarının tarihini yazdı. Belki de kritik tarihçilikte Herodot'u aştığı yerleri vardı. Ama Herodot, yazdıklarında, hiçbir zaman anlattıklarının doğru olduğunu söyle-

mez. "Böyle mi, değil mi bilmem; bana böyle anlattılar" der. Örneğin, İzmir yakınındaki "Hitit Baba" Hitit kabartması için "Mısır Firavun kabartması" der. Bu yanlıştır. Ama Herodot'un bu yanlışı, İ.Ö. V. yüzyıldâ Anadolu'da Hitit'lerin çoktan unutulmuş olduğu gerçeğini saptar. Oysa Tusidit, tarihinin ta başında, "Hellenlerden önce tarihte önemli bir olay olmamıştı" anlamına gelen sözler yazar. Herhalde Tusidit zamanında Herodot'un "Historia"sının tümü bilinmiyordu ki, Babilon'dan söz edilmemektedir. Objektif tarih bu mu?

Herodot, yolculukları sırasında krallarla, kâhinlerle, papazlarla, köylülerle, yük taşıyan Anadolu'lu kadınlarla, dağ patikalarında eşeklerini süren mekkârecilerle konuşurdu. Yaşlandığında parası da tükenince, her âşık gibi, günün dünyasında gördüklerini kardeşleri insanlara müjdelemek için kaleme sarıldı. Yolculuklarında gözleri yumulu, kulakları tıkalı gezmemişti. Hindistan'da koyun yününden de beyaz bir yün yapan ağaçlardan (yani pamuk bitkisinden) söz etti. Yanlıştı söylediği. Ama yanlışığından, İ.Ö. 400 yıllarında Anadolu'da pamuğun bilinmediği ortaya çıkar; İllirya'da, yani Arnavutluk'ta kızların nasıl evlendiklerini anlattı. Güzel kızlar çarşıda evlenmek şartıyla ve açık arttırma usulüyle satıldıktan sonra, elde edilen bu paralarla, çirkin kızlar açık eksiltme suretiyle elden çıkarılıyordu. Yani, bir çirkin kız, onu en az para ile kabul edene veriliyordu. İran krallarının gezileri sırasında yalnız kaynamış su içtiklerini, Andromakid hanedanının nasıl pire tuttuklarına dek anlatır. Dahâ neler de neler anlatır bu koca Herodot!..

Ama bir yandan Andromakid hanedanının pire tutuşunu anlatırken, ne yaptığının hiç de farkında olmadan, kardeşleri insanoğullarına bir insanın verebileceği müjdelerin en büyüğünü verir. Kısaca şöyle anlatır:

Lidyalılarla, Medler beş yıldan beri birbirleriyle savaşıyorlardı. Savaşın altıncı yılında, günün birinde gene savaşa tutuşmuş bulunurlarken, gün birdenbire ge-

ce oldu. Günün gece olacağını, Miletos'lu Thales İyon-
yalılara önceden bildirmişti. Ama Lidyalılarla Medler,
günün gece oluverdiğini görünce korktular, savaşı bı-
raktılar ve birbirleriyle barışmayı  zlediler. Barışta aracı
olanlar Kilikyalı Siyennesis ile Babilonlu Labinet s idi.
Ama barışın, karşılıklı aile bireylerinin evlenmeleriyle
sağlamlaştırılması düşünülerek, Lidya kralının kızıyla
Med kralının oğlu –hemen savaş alanında– evlendirildi.
Bu da yeter sayılmadı: Düşmanlar arasında kardeşliğin
daha da pekiştirilmesi için, savaşın başta gelenleri, kol-
larını keşkin bir nesneyle kanayıncaya dek kesip biribir-
lerinin kanlarını emerek "kankardeşi" oldular. Anado-
lu'da ve Yakındoğu'da ulusların soy ve kan karışımı, bir
yerden başka bir yere gidip gelmelerle öylesine ta-
mamlanıyordu ki; kol kanatıp kan emmek pek gereksiz
oluyordu!..

Bu olayda asıl önemli olan, Thales'in, İ. . 28 Ma-
yıs 585 tarihinde güneşin tutulacağını sifatah olarak fen
yoluyla hesap edip, dünyaya m jdelemesiydi. Herodot,
"Savaşılırken birdenbire gün geceye, karanlık geceye
d n verdi" diyor. Oysa gerçekte, milyonlarca yıldan be-
ri taş ve mağara çağında süregelen karanlık; düşünür
insanın doğuşuyla güpegündüz oluvermişti. Rodin'in
"Düşünen Adam" (Le Penseur) heykeli, İ. . 585 yılının
28 Mayıs günü, Pigmalyon'un heykeli gibi canlandı.
İyonya'nın Milet kentinde, Sokrat'tan önceki bu d ş -
n rler kendilerini "filozof" değil, "Fuşilogos" (Fusis: do-
đa, logos: bilgin), yani "Naturel Scentists" sayıyorlardı.
Dünyada ilk kez fen, bunlarla başladı. Ama, Peloponez
savaşlarının    emperyalistinin (yani Sparta, Atina ve
Pers imparatorluklarının)  atışması arasında, Milet'teki
bu uyanış söndü. Sonra Platon'un metafizik ve mistik
felsefesi dünyaya egemen oldu. Avrupa ve Hristiyan-
lık, o felsefeden etkilenerек, hemen hemen 1000 yıl
süresince, skolastik bataklığına gömüldü. Fen adamlar-
ının cayır cayır yakıldığı oldu.

Yirminci yüzyılda ulusların başlattıkları fen  ağı,

Avrupa'ya egemen oldu. Şimdi fen adamları kendilerini, "Demokritos'un Çocukları" sayıyorlar. Çünkü aya metafizik ve mistik felsefeyle gidilemezdi. Demokritos Abdera'lıydı ama, Abdera Milet'lilerin kurdukları bir kentti.

Herodot, günümüz dünyasının nasıl başladığına ışık tutan ilk yazardır. İnsanlar karışımı olan Anadolu tarihi de, "Herodot Tarihi" ile başlar. Bir düşünür için Anadolu'nun asıl anlamına, Herodot'un yazılarıyla varılır.

1973

KARYA'DAN İKİ SÖYLENCE

SELENE İLE ENDİMİYON VE SALMAKİS İLE HERMAFRODİT

Dünyanın neresinde olursa olsun, insan bir yere gitti miydi, o yere gider. Bu da söz mü sanki? Bunu bilmeyecek ne var? Ama Anadolu'da bir yere gidildi miydi, aynı yerde en azından üç dört âleme birden, gider. Bir âlem, düşünce ve felsefe âlemidir. Bir âlem, tarihsel âlemdir. Sonra bir yerin efsaneler âlemi vardır. Bunlardan başka bir de, bir yerin doğal güzelliği âlemi vardır.

Bütün bu âlemler başka yerlerde de vardır. Ama, dünyanın hiçbir yerinde, Anadolu topraklarındaki kadar zengin değildir. Bir yerin ayrı ayrı âlemlerini anlatmak için, günlerce konuşmak gerek.

Güneybatı Anadolu'nun, Karya'nın efsanelerinden konuşacağım. Anadolu efsanelerinin bir özelliği de, bütün başka yerlerin efsanelerinden çok daha derin ve insancıl olmalarıdır.

Haydi, Karya'ya bir efsaneyle girip, ordan yine bir efsaneyle çıkalım. Oranın efsaneleri, ora dağlarının yaban çiçekleri gibidir.

Söke'den ayrılıp, koca Menderes ovasının sonuna gelince, gözümüzün önünde Beşparmak dağları yükselir göğe. Onun beş sivri doruğu beş sivri parmak uzatır göğe. Eskiden "Latmos dağ zinciri" denirdi ona. O efsaneler ülkesinin eşiği, Karya diyarının önsözüdür sanki. Çünkü, Beşparmaklar, Karya'nın kuzey sınırıdır. Lat-

mos dağının en yüksek tepesinde genç ve güzel bir çoban uyumaktadır. Ay tanrıçası Artemis (Selene) bir gece onu görür, sever ve tanrılardan uyanmamasını, dünyaya durdukça böyle uyumasını yalvarır. Onun sürüsüne bakmakta ve çobanlık etmektedir. Her gece ay, bulut perdelerini aralar, onu görünce gökten uçup gelir, yanaşır yanaşır, gelir ışık dudaklarıyla Endimiyon'un –çobanın adı Endimiyon'dur– dudaklarına dokunur. Işığın sevgiyi öpüşüdür bu... Çobanın uzun kirpikleri titrer, aralanır, gözlerinden giren ay ışığı gönlünü hoş eder. Artık bir başka sefere kadar o sevginin rüyası ve gülümsemesidir bu...

İşte böyle, uyku, düş, ay ışığı ve sevgiyle Karya'ya gireriz. Bırakırız Endimiyon'u Beşparmaklar'daki uykusunda. Bu Anadolu çobanının uykusu, her ulustan şairlere şiirler söyletmiştir.

Şimdi gözler Bafa gölüne açılır. Masmavi gölde küçük küçük peri adacıkları vardır. Onlar, yüzer gibi hafiftirler. Ordan Milas'a, oradan da Roma imparatorlarının ve Büyük İskender'in izlediği yollardan Bodrum'a varırız. Orada tepeden deniz ve milyonlarca millik mavi Arşipel (Ege Denizi) görünür. Bodrum'da yanyana beyaz eylerin kıyıladığı iki liman vardır? Bu iki hilalin bitiştikleri yerde Sen Jan haçlılarının kalesi yükselir. Haçlılar bu kaleyi hemen hemen yüz yılda yapmışlardır. Yüz yılda yaptıklarını bir dakika bile savunamadan, Rodos'un alındığını öğrenince, pılıpırtılarını toplayıp defolmuşlardır. Oysa, duvarlar onca yüksektir ki; insan onu bir torba leblebiyle bile savunabilirdi. Kale denilen bu dağ gibi taş yığını; bu duvarları yapmak için, dünyanın en büyük yedi sanat yapıtından biri olan Halikarnas Mausoleumu'nu yıkmışlar, sanat yapıtlarını duvar taşı diye kullanmışlardır.

Bodrum, ışığın alabildiğine ışık; mavinin de alabildiğine mavi olduğu yerdir. Bodrum, Karya'nın başkentiydi.

Karya'ya bir efsaneyle girdik; Karya'nın başkenti-
ni, gene bir efsaneyle bırakalım:

Bodrum'da, Bardakçı denilen bir yer vardır. Orası
klasik çağdan çağımıza dek, bütün dünya edebiyatında
yer almış ufakık, güzel bir koydur. Yurdumuzda olduğu
halde, hemen hemen kimsenin haberi yoktur:

Eskiden, oranın adı Salmakis idi. Sözümona, Tan-
rılarının Habercisi Tanrı Hermes ile Sevgi ve Güzellik
Tanrıçası Afrodit'in sevişmelerinden nur topu gibi bir
oğlan doğmuş. Hermes ile Afrodit'in adlarından ötürü
bu çocuk "Hermafrodit" diye adlanmış.

Hermafrodit, 15 yaşına varınca yerinde durama-
mış; başını alıp güzel yeryüzünü dolaşmaya çıkmış. Bu
arada Bodrum'da Bardakçı'ya uğramış. Bardakçı'da,
gökten düşme cennet parçası gibi küçük mavi bir göl-
cük varmış. Oranın tek su perisinin işi gücü, gölün su-
larında çırılçıplak çırpınmak, upuzun saçlarını taramak,
türküsünü mavi meltemlere salıvermek, dağ çiçekleri
toplamakmış. Peri kızının, gölün cam yüzünden başka
aynaşı yokmuş...

Günün birinde Hermafrodit, işte bu gölün kıyısın-
da görünmüş. Peri kızı Salmakis, delikanlıya çıldırası-
ya tutulmuş. Ona,

– Sen tanrı mısın bilmem. Anan seni doğurmakla,
sütninen seni emzirmekle çok mutlu olmuşlardır. Ama,
gelin olarak sana varan kız yok mu, o, hepsinden kat
kat çok mutlu olmuştur. Gel, birbirimize varışalım. Bir
geline varmış bulunuyorsan, gene gel, sana kavuşu-
şum, çalınma bir tat olsun. Çalınma tat daha tatlı olur,
 demiş...

Mahcup bir delikanlı olan Hermafrodit, Salmakis'i,

– Git ordan, diye iteklemiş.

Kız, içi acıyla biçilerek, gidip bir çalının ardına giz-
lenmiş. Delikanlı göle girmek üzere soyunmuş. Onun
apak gövdesini göre peri kızı, kabzasından sıyrılan
parlak bir yalınkılıç gibi giysisinden boşanarak suya at-

lamış, kollarıyla bacaklarıyla delikanlıyı sarmış. Bir yandan da tanrılara,

– İkimizi birbirimize kavuşturun, diye yalvarmış.

Duası kabul olmuş; kızla erkeğin gövdesi tek bir gövde olmuş. Öyle ki; o tek gövde ne dişi, ne erkek; aynı zamanda hem erkek, hem dişi olmuş. Batıdaki Hermafrodit sözü bu öyküdendir. Hermafrodit "hünsa" demektir.

Eski insanların inandıklarına göre, Salmakis gölünün –şimdiki koyun– suyuna girenler hünsa olurlarmış...

Şimdi Bardakçı'da gazinolar var. Oranın suyu da pek güzeldir...

EGE DALGIÇLARI

Daha geceydi ama, tanyerinden esen sabah yeli şafağı müjdeliyordu. Dalgıçlar sokağa çıkınca beyaz badanalı fukara evceğizlerine, tek tük portakal ve başka ağaçlar barındıran avlularına son defa dönüp baktılar, ondan sonra ağır adımlarla limana vardılar.

Evlerde bıraktıkları kadınlarının kimisi pencereden denizlere, kimisi de uyumakta olan çocuklarının yüzlerine üzünçle bakıyorlardı. Altı ay bekleyeceklerdi. Bu aylar pek ağır geçirdi. Ama eve dönen erkeğin kabaralı kunduralarının kaldırım taşlarında drang drang edişinin müziğine doyum olmuyordu. Sabretmekten başka yapılacak bir şey yoktu.

Birdenbire bulutlar doğunun ışığıyla kıpkızıl yandı. Limanda gök gürültüsü gibi bir "Heyamola" (Eyyam ola) nidası koptu. Onda öyle bir meydan okuyuş vardı ki, gerek pencerelerden denize, gerekse uyuyan çocukların yüzlerine bakarak gözleri dolan kadınlar gururla kaşlarını çattılar. Sanki, acıya "Sen bizi yenemezsin?" diyorlardı.

Denizciler hemen avuçlarına tükürüp küreklere yapıştılar. Yüzlerce salmastra gıcırıyor, yüzlerce çıplak ayak küreklerin fısıltısına farslar üzerinde tempo tutuyordu. Kayıkların çeşitli baltaşa kemanbaş pruvaları limanın cam sathında beşiklenen yıldız yankılarını yol yol ustura gibi biçip geçiyordu. Denizciler göklerde kutup yıldızını ne kadar kolay bulurlarsa, evlerinin de sö-

nük kırmızı ışıklarını öylece buluyorlardı. Gözler, bir an o ışıklara takıla kaldı. İşte o kadar... Deniz kuşları idiler. Denizde ya da havada yuvalayamazlardı ya. Şöyle bir karadaki yuvalarına bakıyorlar, sonra uzun bakışlarına gene enginlerde yaylım veriyorlardı.

Dağ yamaçlarının bütün o körpe ot ve çiçek kokularını püfür püfür yelpazeleyen serin bir kıyı rüzgârı, denizin yüzünde mavi mavi ürpertiler yürüttü. Yelkenler şişti.

Rüzgâr güzel esiyordu. Denizciler birbirlerine "Yolculuğumuz hayırlı olsun" dediler ve kürekleri ıskarmozlardan çıkardılar. Sağanağın birisi dinmeden ardısıra daha canlısı yetişiyordu. Şafakleyin denizlerden bembeyaz doğan Bodrum kenti uzak mavilerde eriyordu.

Ertesi gün Kriyo burnu açıklarında on kayığın on demiri, tepe takla düşen kuyruklu yıldızlar gibi boncuk boncuk gümüş habbeler saçarak koca bir sığın yirmi kulaç derinliğindeki tepesine funda edildi. Sığın yerlisi olmayan yabancı balıklar, dört bir taraftaki iki yüz kulaçlık mor derinliklere kaçtılar. Sığın tepesi, renklerle kıpıyordu. Kayıkların tabanları da sanki renk hareketine uyarak hoş bir tarzda çıtırdıyordu (Denizciler kulaklarını farslara koyarak üzerinde bulundukları denizin kaç kulaç olduğunu çıtırtının şiddetinden anlarlar). Deniz yosunları mavilerde açık yeşil tütsüler gibi yüze telenip süzülüyorlardı. Sonra da denizin alt akıntılarına uyarak nazlı nazlı şimdi sağa, şimdi sola bel kırıyorlardı. Sığın aşağısı zelzelelerin dağ devirici kudretiyle dağ üzerine yıkılmış dağlardan ibaretti.

Set set çıkıntıların altlarında esneyen korkunç mağaraların ağızlarından zindan diplerin o koca yerli balıkları iri iri dana gözleriyle etrafa bakıyorlar, renk renk geniş kanatlarını yavaş yavaş sallıyorlar ve geniş getiriyorlarmış gibi galsamalarını açıp açıp kapıyorlardı. Aşağıdan yukarıya bakılınca, denizin yüzü yemyeşil bir sallanış, bir gidiş gelişti.

Bu yeşil yüzey birdenbire bir cam şangırtısıyla kırılıp tuzla buz oldu. Kapkara bir heyula denize düşmüş, dibe doğru iniyordu. Dalgıç Ali'ydi bu; mevsimin ilk dalışını yapıyordu. Maden miğferin önündeki camdan onun kapkara gözleri görünüyordu. Başının bir yanından –kendisi devasa bir şampanya şişesiymiş gibi– duman ve bulut halinde irili ufaklı inci taneleri şeklinde habbeler fışkırıyordu.

Bu habbeler denizin yüzünde bir ipek fışılıtlısıyla sönerken küpeşteden bellerine kadar sarkan tayfa köpürmekte olan sulara ellerini uzatarak, "Yaşa! Ha görelim seni Ali! Avın bereketli olsun!" diye bağıryorlardı. Tıraşsız suratları ve yırtık pırtık üstbaşlarıyla korkunç korsanlara benziyorlardı. Yanlarında birer geniş pala eksikti. Bunların her biri, birkaç mancor (Pek büyük) fırtınayla ve derinlerin zindan dipleriyle yapılan ölüm kılım savaşının ölüm artıkları idiler. Ali'nin miğferinden çıkan marpuç (dalgıca hava götüren lastik) yukarıya doğru başını kaldıran bir yılan gibi helezonlanıyordu. İpince işaret ipi ise simsiyah ve dümdüz bir amud olarak yukarıda kayıktaki kılavuz kaptanın avcuna ulaşıyordu.

Ali yüzmeyele uçma arasında sığı kolaçan ediyordu. Balıklar şahane dolanışlarıyla gelip gelip Ali'nin forma (dalgıç elbisesi) dışında kalan beyaz ellerine kediler gibi yaltaklanıp çatıyorlardı. Ali onların burunlarını yumrukladıkça, balıklar kayaların arasındaki kumlu diplerde eşekler gibi eşinip debeleniyorlardı. Ali sığın tepesini arayıp taradı. İlaç için olsun bir sünger bulamadı.

Kanatlarını parıldata parıldata yüksekteki bir çiçekten daha aşağıdaki bir çiçeğe inen kara bir kelebek gibi, bir sedden daha derindeki bir sedde indi. Dalgıç gemisinde kılavuz ipini tutan Ethem Reis rota çevirerek hava veren denizcilere, "Otuz kulaca indi. Ona göre hava verin" diye ünledi.

Bakkal çakkal ve başka esnaf, dükkânlarını açınca ilk satışlarını veresiye vermezler, mutlaka az çok sif-

tahlık bir para isterler. İlk dalan dalgıcın da eli boş dönmesi bir uğursuzluk sayılır. Gelgelelim, 35-40 kulaçta sığı fırdolayı dolaşmış olan Ali, avuca sığacak boyda olsun bir sünger bulamamıştı. O Ali ki, bir tondan fazla su taşıyan, bir metre kutrunda süngerleri çocuk oyuncacı gibi yüze taşırdı. Şimdi bir şeycik bulamıyordu.

Yukarıda Ethem Reisin hep ciddi duran yüzü büsbütün ciddileşti. Hava çarkını çevirenlere, "Kırk atmosferlik hava verin" diye emretti. Fakat, Ali kırk kulaçta da bir şey bulamadı. Kulakları ziller çalıyor, çınliyordu. İçinden, "Amma da hamlaşmışım" dedi. Fakat bunun zararı yoktu. İki üç dalıştan sonra kendine gelir, tamamen dibin adamı olurdu.

Gümüş habbeler göndere göndere kırk beş kulaça indi. İyi ki güneş vardı. Yoksa, dibi güçlkle seçebilirdi.

Yukarıya baktı. Güneş yeşilimtrak bir ay on beşi gibiydi. Denizin dibinde de bir mehtap ışığı ve âlemi vardı.

Yukarıda dalgıç kayığında Ethem Reis, "Deli mi oldu bu adam! Artık bu kadar para canlı, sünger canlı değiliz yahu!" diye bağırdı; elindeki kılavuz ipini sinirli sinirli oynatarak Ali'ye, "Çık yüze, çık artık!. Çık! Çık! diyorum sana!" işaretini veriyordu.

Birdenbire kaşlarını fena halde çattı ve hava verenlere küfürler savurmaya başladı. "Elli kulaç.. Hızlı çevirin rotayı. Allah belanızı vermesin. Anasını sattığım adamı! Elliye indi. Hiç siftah dalışta bu kadar inilir mi? Güvertede olsaydı alimallah gırtlığına yapışardım. Çık emrini de dinlemiyor!" diye bar bar bağııyordu.

Ali, elli kulaçta da bir şey bulamadı. Miğferin içinde o leş gibi kokan makina havasıyla derin bir "Of" çekti. Yapılacak bir iş yoktu. Elleri boş olarak yukarıya çıkacaktı.

Yukarıya fırlamak üzere elbisesinin içine hava toplarken bulunduğu yerden üç dört kulaç daha derin-

de, melat çeşidinden bir sünger gördü. (Bu çeşit sünger dünyanın her tarafında Akdeniz ipeği diye satılır.) İçinden, "Ne olacak, dört beş kulaçlık bir şey. Hemen dalar alıveririm. Haydi yallah!" dedi.

Elbisesinin içine toplamış olduğu havayı bulut bulut boşaltarak aşağıya inmek üzere ağırlaştı. Ve deniz uçurumunun kenarından kendini kapıp koyuverdi. Denizin milyonlarca tonu olanca ağırlığıyla üzerine abanıyordu. Anasından emdiği süt burnundan, ilikleri de gözlerinden fışkırıyor gibi oldu. Süngerin üzerine geldi. Bu derinlikte en ufak bir hareket, bir düşman tümeninin bütün ateşine göğüs germek kadar tehlikeliydi. Ne var ki, insan iki elle kavrayıp bütün gücüyle asılmadan o sünger sökemezdi.

Yukarıda Ethem Reisin gözleri faltaşları gibi açılmıştı, tüyleri diken diken olmuştu. O da eski bir denizci ve dalgıçtı. Derinde nelerin olup bitmekte olduğunu biliyordu.

"Dibe gitti.. Gitti.. Gittiii!.. Adamın dinlediği yok!" diye tepiniyor, hava makinasındakilere, "Ne duruyorsunuz? Elli kulaç, yüz kulaç, bin kulaç verin. Ne kadar atmosferiniz varsa dibe yollayın!" diye haykırıyor, bir taraftan da kılavuz ipini koparırcasına "Çık! Gel! Gel!" işaretini veriyordu.

Ali sünger kopardı. Fakat, biraz daha derinde bir başka sünger görür gibi oldu. İçinden, "Acaba, sahiden gördüm mü? Yoksa bana mı öyle geliyor? Dur hele, dikkatle bakayım," diyor ve gördüğü şeye doğru yeşil karanlıkları yara yara adım adım iniyordu.

Dip boşluğunda ona yalvaran, onu çağıran, şimdi koyu ve yeşil, şimdi yumuşak bir güzellik vardı. Deniz tıpkı güvey girdiği gece duvak ardından ona yeşil gözleriyle gülümseyen karısı Çakır kız gibiydi, fakat elleri simsiyahtı ve gözlerini okşuyor, ona dindirici bir karanlığın rahatını veriyordu. Bu büyüleyici ve uyutucu şey sanki çocukluktan hatırlanan bir ninniydi. Ona "Gel yavrum, gel! Gel! Koynumda uyu!" diye yalvarıyor,

Ali'nin yüregini parçalarcasına kendine çekip çağırıyordu. Ali yavaş yavaş o yeşil bakışın içine dalıyordu. Ali, "Al beni!" diye bağırdı. Baş fırl fırl dönüyordu. Fakat, neydi o işaretler? Bir an kılavuz ipini salıvermesi geldi. Fakat, sanki o ip bir yürekten gelip yüreğine bağlanan bir tel, bir duygu, bir çağırıştı. Ali ondan kopamıyordu.

Yukarıda, Ethem Reisin alnından boncuk boncuk fışkıran terler güverteye serpiliyordu. Ethem Reis biliyordu: Onunla engin arasında korkunç bir savaştır başlamıştı. Dalgıcı ya o, ya da deniz koparıp alacaktı. Bu sessiz savaşta Ethem'in duyguyla tirtir titreyen eli, tamamen hareket haline gelmiş, yürek biçen bir çıgıktı.

Ali biraz daha ilerledi: İçinde titreyen ipten kendisine bir üzüntü bir sıkıntı peyda oldu. Ethem'in işaretleri ninniye yenmeye başladı. Ali azar azar gerilemeye koyuldu. Uçurumun kenarında ürken ve gerileyen bir adam gibi yükseliyordu.

Ethem Reis yalnız kaşları değil, yüzünün bütün kırışıklıkları da çatık bir adamdı.

Fakat şimdi, bütün çapraz kırışıklıkları yavaş yavaş gülüşe yayılmaya koyuldu. Herkesin suskunluğunu bozmaktan korktuğu Ethem Reis, elde ip, birdenbire yerinden fırladı. "Geliyor! Geliyor! Delikanlıyı denizden kopardık!" diye bağırdı. Denize yumruğunu sıktı ve ona tükürdü.

"Sana dalgıç vermem ben!" dedi. Sonra, yüzü hiç gülmeyen adam yanlarını tuta tuta, katıla katıla güldü, güldü, bitap olarak güverteye düştü..

MÜZİK VE YAŞAMA SEVİNCİ

Cepte para kıtlaşır, çarşı pazarda pahalılık alıp başını giderken, insan yaşama sevincinden ve müzikten mi söz eder, denecek. Yaşama sevinçli olursa, insanda mıymıntı bir tevekkül yerine, cesur bir davranış olur. Cesur davranış olursa, o cesur davranış karşısında –haddine mi düşmüş– zorunlu hevesler gemi azıya alıp, ferahfahur, alabildiğine yükselemez. Yürekler acısı tevekkül de, davranıcı cesaret de, duyguya ait işlerdir. Duygu ise, doğrudan doğruya müziğe bağlıdır.

Hindistan'da yabancılar karşılaştınca birbirlerine kim olduklarını sormazlarmış. "Siz nasıl türkü söylersiniz?" diye sorarlarmış. Çünkü müzik, bir insanın nereli olduğunu, ruh durumunu ve kişisel özelliklerini herhalde nüfus cüzdanından daha iyi bildirir.

Menemen'den sonra, Aliağa yakınında, deniz kıyısında eski Kime kentinin öreni vardır. O kentte İsa'dan Önce VI. yüzyılda yaşamış olan bilge Antistenes, "Bir halkın müziği değişince, o ülkenin yasaları da değişir" demiş. Sanırım Montesquieu, "Bir ülkenin türkülerini yakanlar, yasalarını hazırlayanlardan daha önemlidir" demişti.

Atatürk bu hususları bildiği için vaktiyle alaturka müziği yasak ettirmişti. Fakat birçok ses ve saz sanatçısı ekmeğinden olacağı için, sonradan bu yasağı kaldırdı.

Alaturka denilen ve Türklerle hiçbir ilişkisi olma-

yan bu müziğin aslı Bizans müziğidir. O müziğe İran'dan, Arabistan'dan eklemeler yapılmıştır. Sözlerinin çoğu divan edebiyatının Türkçesidir. Fakat sözler tamamıyla günümüz Türkçesi bile olsa, bu müzik Türk müziği olamaz; yani Türk gönlünden olamaz. Söz edebiyata aittir. Tamamıyla kendi dili vardır. Söz, müziğin verdiği anlamı veremez.

Şair, "O nağmeye müheyyicim ki, yoktur imkân-ı terennüm" dediği zaman, müziği kasteder. Oysa, alaturka denilen müzik o kadar basit şeyleri anlatır ki; yineleyip geveleyip durduğu şey, en basit, en ilkel kederlerdir. Onları da, ortaçağın arttan saplanan kazık işken-cesine uğramışmış gibi uzun uzun "ay"lar, "aman aman, yandım aman!"lar haykırarak ya da bazen ulur gibi titreterek, sessizliğin ırzına geçer.

Onu dinledikçe insan, "sükûtun altın" olduğuna daha bir inanır. İşte, Türk olmayan bu müziğin yarattığı ruhsal durum, mistik bir tevekküldür, bir boyun eğmedir, bir ezilme, bir hayattan vazgeçme, bir ölmedir. Belki, üç bin yıl önce müziğin varmış olduğu noktayı göstermek bakımından bu müziğin müzede yeri vardır; işte o kadar.

Asıl Türk müziği, halk müziğidir. Ve özellikle halk müziğinin davranıcı, atılıcı örnekleridir. Alın size Ege'nin zeybek havalarını. Onlarda hiç yakınmaya, ağlamaya, zırlamaya raslar mısınız? Zaten insan, başkalarının yakınmasından hoşlanmaz. İnsan, yakınan insanı duyarken "ha, ha!" diye dinliyormuş gibi baş sallar, ama içinden, "şu herif kederinden, yakınmasından vazgeçse de, kulağım dinlense!" der.

İnsan tam tersine, davranışı sever. Sözelimi Köroğlu türkülerini alınız. Gözünü budaktan sakınmayan, meydan okuyucu, boşanıcı bir "hey hey!"le başlar ve bütün bir gururla, kendisinin bir Köroğlu olduğunu göklere, dağlara, bulutlara ilan eder. Yani türküsünü yaşama sevinciyle aşar, taşar ve bittabi girişiminde başarılı olur. San ki onun şikâyet edeceği acıları yok muydu? O

türküleri, bu canlılığı dolayısıyla âdeta Türkler lehinde bir propaganda aracı olmuştur. Hem de bir propaganda örgütü sayesinde değil. Birçok batılı şair, onun hakkını da şiirler yazmışlardır.

Örneğin, yüz yıl önceki Amerika nerede, biz neredeydik? Öyle olduğu halde, Amerikan şairi Longfello, Köroğlu hakkında yüzden çok dizeli bir şiir yazmıştır. Köroğlu tek başınadır, kıratına binmiştir. Onu bir atlılar ordusu kovalamaktadır. Köroğlu dörtnala, şimşek gibi gürleyip gitmektedir. Birdenbire karşısına geniş ve derin bir kapuz (kanyonumsu uçurumlu vadi) çıkar. Orada Köroğlu'nun, kırata cesaret vermek için, atın boynuna eğilip tatlı bir söyleyişi, atının yelesini okşayışı bir şahaserdir. At dört ayağını havada toplar ve uçurumun öteki yakasına geçer. İngilizcede Köroğlu sözüne uyak oluşturacak sözcük olmadığı için, uçurumun arka yakasında donakalan atlılar, hayranlık ve şaşkınlık içinde, "Allah, hu!" diye tekbir getirirler.

Alaturkayı seven birisiyle tartışırken, o bana, "Türklerde bir kederlenme isteği vardır" dedi ve örnek olarak, eski bir şairin; "Ey Tanrım bana bundan özge bir keder ver ki; daha güzel ağılayayım!" yollu bir dizesini söyledi. Galiba Tanrı bu duayı kabul etti ki; balkabağının bile kilosu altmış kuruşa fırladı. Dört kiloluk orta boy bir balkabağı iki buçuk lira. İnsanın, değerli olsun diye omuzlarının üstünde kafa yerine balkabağı taşıyası geliyor!

Bu yazıyı, Büyük Millet Meclisinden çıkan bir yasa dolayısıyla yazdım. Bu yasaya göre, olağanüstü müzik yeteneği olan Türk çocukları, iyi yetişsinler diye yabancı ülkelere yollanacak. Bu haklı, yerinde bir karardır... Fakat yetişecek bu çocuklar yurda dönünce ne yapacaklar? Oralarda nice Türkler yetişiyor, sözgelimi ekonomi uzmanları gibi. Bunlar, alaturkacı bir çevrede ve toplumda örneğin "Karanfilim", "Şebboyum", "Manolyam" gibi ses ve saz sanatçıları tarafından ezilecekler... Yaşama sevinçleri, yaratıcılıkları kalmayacak, sö-

nüp ölecekler. Değil sanat alanında, ilk bakışta pratik görünen fen dalında bile bu böyle değil mi? Ekonomistlerin, kentçilik uzmanlarının ve başka dallarda uzmanlık edinmiş olanların başına gelenleri görmüyor muyuz? Bunlar ancak uzmanı oldukları dalı bırakıp, dalkavuklukta uzmanlaşırlarsa dört kilosu iki buçuk lira olan balkabaklarından arabalar dolusu satın alabilirler. Her gün, bütün dünyaya parmak ısırtacak kadar ilerlediğimiz yolundaki haberleri duyuyoruz. Buna karşın, en geri kalmış ülkelerin en gerisi kadar az kitap okuyan, az gazete basıp okuyan, hemen hemen hiç gerçek müzik dinlemeyen bir ülkedeyiz. Bu ülke de yurdumuz Türkiye olduğu için, insanın alaturkamsı bir "ah!" çekesi geliyor.

1956

ÇIPLAK RESİM VE HEYKELİN BEŞ BİN YILLIK TARİHİ VARDIR

İstanbul Güzel Sanatlar Akademisinde çıplak resim için model bulunamıyormuş. Bu nedenle, Bedri Rahmi Eyuboğlu; Yeditepe'de yayımlanan bir yazısında Paris'te akademinin çıplak modelinin hasta olması üzerine, başka bir model aramak için nasıl Monmart'a gönderildiğini anlatıyor. Plajlarda bikinilerin moda olduğu bir zamanda resim için çıplak model bulunamaması biraz garip oluyor. Çıplak insan vücudu ayıp ve edep dışı değildir.

İnsan vücudu Tanrı'nın yarattığı güzellik başeseridir. Doğum işi de, yaradılışın hayran kalınacak bir mucizesidir. Çıplak vücudu ayıp ve edep dışı, doğum işini de pis sayacak olursak o zaman yaradılışı da müstehcen ve pis saymamız gerekir... Ayrıca bu; yaradılışı ahaksızlıkla suçlamak demektir.

Çirkinlik ve pislik vardır. Değil bir insan vücudu, sözelimi eldivenle örtülü bile olsa bir insan eli çirkin olabilir. Bazı insanlar dolu ağızla sövüp sayarken; geçmişte ve gelecekte doğum işinin nedenini teşkil eden hareketi yapacaklarını söylerler.

Böylece o hareketi bir yaratma değil, bir berbat etme, kirletme ve mundar etme sayarlar. Çirkinlik ve pislikte; öfke, cana kastedip kıyma, harabetme vardır. Oysa yaratmada bunların tam tersi; sevgi, hayranlık ve

merhamet vardır. Güzel sanatlarda sanat kaygısıyla yapılan bir insan resminde; insana karşı sevgi, saygı, hayranlık vardır. Hayatın geçici olduğu düşüncesiyle bugün var yarın yok olan insanoğluna acıma, merhamet vardır. Bu nedenle; böyle bir sanat eseri en temiz bir duadır, gönülden taşan şükrandır.

Çıplak resimler, İsa'dan ÜÇ BİN YIL ÖNCE Mısır'da tapınakların duvarlarında yapılıyordu. Ondan sonra da her zaman yapılageldi.

Müslümanlıkta insan resmi yapmanın peygamber tarafından iyi görülmemesi bir çirkinlik, bir iğrençlik meselesi değil; putlar yeni yıkıldığı için resimleri görerek yine puta tapınılmasını önlemek içindir.

Yoksa Allahın adlarından biri "Musavvir", yani tasvir eden, ressamdır. Tanrı nitelikleriyle nitelenmeye çalışılacağına göre, tasvir etmek yani yukarıda anlatıldığı gibi resim yapmak sevaptır.

Ercüment Ekrem'in yeni evliyası, telefonda bir kadının sesi duymasıyla aptestinden olur. Bu durumda suç kadının sesinde değil, kadının sesini duyunca aptestini bozandadır.

Beyefendinin aptesti bozulacak diye; ayaklarının altına cenneti alan insanoğlunun anasını yalnız bir gözünü açıkta bırakarak tepeden tırnağa kalın ve siyah örtülerle örtmek en hafif deyiimi ile çirkindir, ayıptır.

Akademi sözü her türlü okula verilebilirse de, bu nitelik asıl güzel sanatlara hastır. Çıplak insan vücudu resmi; plastik sanatların "Elif-be"sidir. Hatta çıplak insan vücudu resmine akademi de denir. Bu nedenle güzel sanatlarla uğraşılın her yerde, her kentte dişi, erkek, kadın, çocuk, delikanlı, yaşlı modeller bulunur.

Roma'nın göbeğinde "Piyazza D' Espagna" denilen bir meydan vardır. O meydandan, yüzlerce merdivenle bir tepede bulunan "Santa Mariya Macore" kilise-

sine çıkılır. O merdivenler her gün ak sakallı yaşlısından beş yaşındaki çocuğuna kadar öbek öbek ailelerle doludur. Bu insanlar Roma ile Napoli arasındaki "Çiyçiyariya" denilen çevreden gelirler. Dedesinden torununa kadar buraya gelen herkesin amacı çıplak modellik etmektir. Yirmi yaşında bir kız oğlan kız Çiyçoçarra en küçük utanç duymadan çıplak modellik eder. Utanmaz, çünkü beş yaşından beri modelliğe alışmıştır. Diğer yandan o kıza yapılacak en küçük bir sarkıntılık, kız tarafından pek sivri ve keskin kama ile karşılanabilir.

Kraliçe Viktoria'nın ölümünden bir sonraydı... İngiltere ve Londra'nın en çok örtülülük ve ağırbaşlılık tasladığı zamanlardı. Bu zamanlarda sahte namus ve edep çok revaçtaydı. Londra'da müzikhollerin birine Paris'ten Gabi Delis gelmişti. Bu kadın zengin olarak öldü. Bütün parasını yurdu olan Marsilya kentinin yoksullarına vasiyet etti. Kadının sahnede yapacağı numara şuydu: Sahnede bir yatak odası ve yanında perdeli bir soyunma dairesi vardı. Gabi Delis, soyunacak ve yatağa yatacaktı. O sıralarda Avrupa'nın her yerinde bu türden numaralar yapılıyordu.

Ancak bu numaralar Londra'da yapılırken güvenlik tedbirleri alınıyordu. Anlaşıldığına göre, bu soyunma işi sahneye konmadan önce kalabalık bir sansür kurulu önünde tekrar tekrar prova edilmişti. Bu kurul mutlaka soyunma odasında ışığın ne zaman söndürüleceğini saniyesi saniyesine tayin etmiş ve hatta zavallı kadının tamamen giyinmiş olarak neredeyse ayakkabılarını bile çıkartmadan yatağa girmesini kararlaştırmıştı. Sözümona; seyircinin şehvetini kamçılacak ayrıntıların hepsi de sahte bir utanç perdesiyle örtülmüştü. Kadın, sahnede numarasını yaparken seyirciler arasından, "Burası tımarhane değil... Biz deli değiliz... O halde sahnede neden bizlere karşı bunca tedbir alınmış? Bize ettikleri muameleye bakınız. Bunlar bize karşı yapılan bir hakarettir" yollu yakınmalar yükseldi, gürültüler

koptu. Tüm seyirciler Gabi Delis'ten özür dileyerek, tiyatrodan çıkıp gittiler.

Bir başka gün, "Biyanka Stella" adında bir dansöz seyretmiştim. Kendisi gerçekten sanatkâr bir kadındı. Uzun boylu, ince yapılı, insancıl yüzlü bir sanatkârdı. Gabi Delis gibi sahneye tam giyinmiş olarak çıktı. Sonra dans ederek yavaş yavaş soyundu. Giysilerini kat kat çıkarıyordu. Sonunda şeffaf bir şömizi kaldı. Kadın dans ederek yatağına gömüldü. Fakat orada kalmadı. Yataktan kalktı. Bu kez şömizi de yoktu üstünde. Vücudunu örten yalnız küçük bir gümüş üçgen vardı. Bu sanatçı kadın bütün vekarıyla bir alev dili gibi dans etti. Ben dönüp seyircileri gözden geçirdim. Hoyrat yapılı birkaç suratın gözlerinde hayvansal parıltı, sövme sayma kabilinden bir kirletme isteği gördüm. Stella; bu adamlar için boşuna dans etmişti. Bu sanatçının dans-tan; çıplaklığın isteği değil fakat korkuyu ilham ettiği anlaşılıyordu. Vücudu; ateşte ağarırcasına kızmış bir demir çubuğa benziyordu. Sanki onun üzerine düşecek her pislik yanıp kül olmaya mahkûmdu.

Klasik devirde Anadolu ve Helenistan'da çıplaklık ayıp sayılmazdı. Hatta aradan binlerce yıl geçtiği halde heykellerin çoğunun çıplak yapılmasının nedeni bu klasik devrin etkisidir. O devirde çıplaklığı ayıp saymak ayıptı. Hristiyanlığın ilk zamanlarında sanata "Sen Pol" hâkimdi. Sen Pol, kadını şeytanın ta kendisi sayardı. Hatta evlenmeyi bile yasak edecekti nerdeyse... Ancak evlenmeyi yasak etmesi halinde dünyaya Hristiyan glemeyeceğini düşünerek, "Ehven-i şer" kabilinden tek kadınla evlenmeye izin verdi.

Bu nedenle de; Bizans sanatında çıplak insan vücuduna raslanmaz. Meğer ki; Hazreti Havva'nın çıplak olarak cennetten kovulduğunun resmi olâ... Hem dé ne Havva?.. Solucan ölüsü izlenimini veren bir çıplaklık. Bu sıralarda doğuda, yani Çin, Hint, Mısır ve İran'da çıplak resim yapılıyordu.

Rönesans devrinde klasik kültür hâkim olduğu için çıplak resim aldı yürüdü. Ressam "Botiçelli"nin Venüs'ü o devirdeki çıplak resimlerin en güzelidir. Bu yazıda çıplak resmin bir tarihçesi yapılmayacaktır. Ancak geçen yüzyılda "Renuar"ın yaptığı tablonun önemli olduğunu söylemek gerekir. O devirde şimdi adını unuttuğum bir sanatçı intihara kalkışır. Tam canına kıyacağı zaman Renuar'ın o tablosunu görür. Onda öylesine hayat aşkı ve yaşama sevinci görür ki; intihardan vazgeçer. Bu olay, bir sanat eserinin insana göre insan gönlünde yaptığı etkiyi anlatma yönünden güzel bir örnektir.

Milo Venüs'ü eski tarihin ve günümüzün en güzel insan vücudu sayılır. Fakat Knidos Afrodit'i bulununca Milo'nunki ikinci oldu. Anadolu'nun en güneybatı burunda, yani Datça yarımadasının ucunda İsa'dan 6 yüzyıl önce Knidos kenti vardı. Bugün bile kentin yıkıkları vardır oralarda... Şimdi in cin top oynar. Knidos kenti, Afrodit tapınağı için ünlü heykeltıraş "Praksitel"e göre bir Afrodit heykeli ısmarlar. İşte o Knit Afrodit'i, dünyanın en güzel kadın vücudu sayılır. Hâlâ da öyledir. "Milo Venüs"ü çok güzel bir insan vücudu sayılmakla beraber biraz analığa ve olgünlüğe eğilimli kabul edilir. Knidos Afrodit'i ise kadın güzelliğinin en başarılı ifadesi olarak ün yapmıştır.

Knidos Afrodit'ini görmek için eski çağların anlı şanlı insanları hep Anadolu'ya akın ediyorlardı. Heykelin bulunduğu yere Roma'nın dört imparatoru da uğradı. Hem de geçer ayak değil. Yalnız Knidos Afrodit'ini görmek için. Tarihçi Lüsien'in o Afrodit'i tanımlaması ünlüdür. Bizans imparatoru Theodosyus bu Knidos Afrodit'ini İstanbul'a aldırdı. Ve onu "Lausos" sarayına diktirdi. Saray yanınca heykel de kül oldu. Ne var ki; o Afrodit'in iyi kötü birkaç kopyası vardı. O kopyalardan biri Vatikan Müzesindedir. Vatikan'daki Afrodit Knidos Afrodit'inin bir fotoğrafıdır. Ne var ki, papalık bu çıplak

heykeli ayıp saydığı için, Milo Venüs'ünden mülhem olarak Knidos Afrodit'ine tenekeden bir örtü taktırarak sergiledi.

Zaten o zamanlar tüm eski heykellerin (yontuların) önlerine birer incir yaprağı konurdu. Örtülü Knidos Afrodit'inin sağ eli de aslındaki gibi değildir. Lüsiyen'in yazdığına göre; sağ eli bükük değildir. Çırçıplak olan sevgi tanrıçası açık avuçla önünü örter. Bu nedenle de örtüye gerek yoktur. Örtü tamamen çıkarılmış ve sol el ile bir testinin üzerine konulmuştur. Testinin üzerindeki helozoni tezyinat çok önemlidir. Bu helozonlar, yani aşağıdan yukarıya doğru giden düzenli kıvrımlar eski Anadolu'nun icadıdır. Bugün bir iz olarak arkeologlara büyük hizmetler etmektedir. Nerede görülürse görülünler; onlar aracılığıyla Anadolu testilerinin ülkeler ve yüzyıllar aşarak nerelere vardığı anlaşılmaktadır. Belki de heykeltıraş Praksiteles, o süsleri koyarak Afrodit'in, yani Asterte'nin kaynağına (menşesine) işaret etmek istemiştir.

Knidos Afrodit'i; canlı bir insanın tıpa tıp kopyasıydı. Canlı aslı "Frine" idi. Frine, bir Afrodit rahibesiydi. Tarihçi "Athenaus"un yazdığına göre Frine bir insan öldürmüştü. Bu cinayet nedeniyle mahkemeye, yani "Aeropagus" kurulunun önüne getirildi. Kadını; avukat (Nâtika perdâz) Heperides savunuyordu. Birçoklarının sandığı gibi avukat Heperides, kadının giysilerini büsbütün yırtıp heyete onu çırçıplak göstermedi. Sadece göğsünü örten örtüyü yırttı ve "Afrodit'in bu rahibesini ölüme mahkûm etmeyin!.." dedi.

Öteki Afrodit rahibeleri hemen hemen cam gibi şeffaf "Kiklas", yani bir çeşit harmaniye giyerlerdi. Frine ise öteki rahibelerin aksine Dorik "Kiton" denilen kalın örtüyle örtünürdü. Dorik sözcüğü; Beşparmak dağlarının güneyinden başlayarak Antalya'da biten havalıye ve bir de Helenistan'ın Mora yarımadasına ait olanlar için kullanılır.

Frine, genel hamamların yüzme havuzlarına hiç uğramazdı. Ne var ki; günlerden bir gün olağandışı bir durum oldu. Atina'nın yakınındaki kıyıda, "Eleusis" panayırı kutlanırken, Yunanistan'ın her yanından gelen yirmi otuz bin kişinin önünde Frine, plaja doğru ilerledi. Denizin kenarında örtüsünü çıkardı. Kuşağını çözdü. Tüm saçlarını salıverdi ve denize girdi. Kalabalığın arasında heykeltıraş Praksiteles de vardı. Knidos Afrodit'i için Frine'yi model edindi. Anadolulu ressam Apelles de oradaydı. O da; Frine'den, en büyük eseri "Afrodit Anadiyomen" tablosunu resmetti.

RESİM VE MÜZİK

Tüm insanlığı içten gelen esrarengiz bir itişle toptan yoketmeye yönelmiş gibi görünen bu atom çağında; sanatçı, çevresindeki yıkıntıların en yoksul bir köşesinde, patlamak üzere bulunan bir volkanın gölgesine çömelmiş, önüne paslı sadaka tenekesini koymuş bir dilenci gibidir.

Demokrasilerde ve liberal yönetimlerde bile sanatçıya takdir ve iltifat gözüyle değil, "Hoşgörü" gözüyle bakılır. Eğer, bir eğlence sefahatlar prodüktörü ya da bir devlet dairesine çıkıp resmi klişelerin beylik "cart curtçusu" olmazsa; yararsız ve asalak bir sığıntı sayılır.

Sanatçının, sefalet içinde yüzen durumunun düzelmesi için ortaya düşünceler atmadan önce, onun hayattaki "İdeal mevkiini" gözden geçirelim.

Çocukların eğitim ve öğretim görerek hazırlandıkları dünya olgunlaşmadıkça öğretimin de olgunlaşamayacağı gibi sanatçının yaşadığı toplum, hayatın amacı konusundaki kanısını değiştirmedikçe sanatçı kendine yaraşır düzeye gelemez. Birçokları iyi niyetli bir dünya sosyalizmini siyasal amaç olarak kabul etmişlerdir. Öyle bir dünya ki; orada herkes yeryüzünün tüm nimetlerinden yararlanır. Ve besin maddeleri, su hava gibi bedava olur. Ancak böyle bir dünya insanoğlunun ruhsal hayatına hizmet etmez. Sadece maddi ihtiyaçlarını sağlar.

Bu hayal, bu ütopya arzu edilir. Bu amaca ulaşın-

caya kadar dünya dost ve düşmanın gayretleriyle yok olmazsa o zaman da insan otlakta besiyeye çekilmiş semiz bir ineğe benzetilebilir.

Yörüğün birine, "Sultan ne yapar?" diye sormuşlar. O da, "Sabahtan akşama kadar pekmez içer" demiş. Karaborsa da milyonlar kazanarak maddi refahını sağlayanların neye döndüklerini görüyoruz.

İnsanoğlunun mutluluğu, sahip olduğu ilerleme yeteneği oranında artar. İnsanoğlu; kendinden öteye ve ileriye aşmak, insancıl olmayan olayları da duyarak ve anlayarak duygu ve mantığını geliştirmek, enginleştirmek yeteneğine sahiptir. Böylece insan aklı, kendisini yöneten yasaları anlamakla kalmaz aynı zamanda bu yasaların sınırlarını aşar. Her ne kadar; maddi rahat ve refah istenilen bir şeyse de eninde sonunda insanoğlunu tokluk usancının soysuzluğuna, ruhsal had ve sınırlarına ait olan yokluğa sürükler.

İnsan aklını ve insan kararlarını, insanların bulunmadığı uzaklıklara yayıcı yaratılıştaki bazı insan tipleri vardır.

Bunlar bilim adamları ve yaratıcı sanatçılardır.

Fen ve bilim alanları, bilim adamları tarafından genişletilmiştir. Yazarlar, dünya tarihinde hiçbir zaman insanın ruhsal olanaklarını araştırmak konusuyla bugünkü kadar uğraşmamışlardır.

Bir başka konu olmasa bile sadece bu nokta sanatçının insanoğlunun saygısını istemekteki hakkını kabul ettirmeye yeterlidir. Bu yolda siyasetten kaçmak, el çekmek, soyutlanmak, yalnızlık köşesine çekilmek yoktur. İnsanoğulları; dibe çökmez bir denizaltıda tutuklu gibidir.

İçlerinde uyum yeteneğinden yoksun bulunanların acı kaderlerinden, ancak tüm başkalaşım enerjilerini ruhsal bir "Davis" cihazı yapımına harcayacaktır ve böylece güç, tehlikeli bir kurtuluşu gerçekleştirebilirler. Picasso'nun "Guernika"sı, Prost'un yapıtları insanoğul-

larının gurbet yolculuğunda çevresindeki karanlıkları yenmek, karanlık yerleri aydınlatmak için yaktıkları bir kamp ateşidir. Ressam ve besteci, bir Freud'un ve Einstein'ın yeteneklerinden yoksundur. Fakat onun hayal gücü ve sezgi kudreti onu Promete ile omuz öpüş-türür.

Sanatçı, dünyayı yoketmek isteyenlerin karşısına çıkan, onu kurtarmaya çalışan insandır. Fakat gerçek ressama, gerçek besteciye; ortasında çürüyüp mahvolmakta oldukları sefaleti yokedecek ne veriyoruz ki? Sanatçıyı bastırıp yoketmek çok kolaydır. Onların nitelikleri arasında demir gibi dürüstlük ve cesaret bulunabileceği gibi, iktidardakilere hemencecik uyma çevikliği de vardır. Darağacına yürümekten çok daha büyük bir kolaylıkla güle hopleya, sayım suyum yoktur diye teslim olurlar. Onların durumlarını iyileştirmek için ne yapılmalıdır?

Onlar, her savunmasız azınlık gibi birleşmeli, birbirlerine yardım etmeyi öğrenmeli, durumlarını kamuoyuna açıklamalı ve yeteneklerine her zamankinden çok inanmalı, inandırmalıdır.

Şimdiye dek durumları kötüydü, fakat bundan sonra artık her dayanma gücünü aşacağını anlamalılar.

Geçmişte hareketli bir sanat hayatımız ve kültürümüz vardı. Günümüzdeki belirtileri; o kök kültürün bol bol açar çiçekleri sayılabilir. Sözelimi, Süleymaniye Camii'ni, o camiden çıkan iki kişinin ötekine enfiye kutusunu sunuşundaki davranışından... Parmağındaki yüzükten... Enfiye kutusunun şeklinden ve üzerindeki me-nevişlerden... Enfiye ikram ederken söylenen bir divan edebiyatı dizesinden... Gelinlik bir kızın saçlarını tarayışından ve başındaki hotozdan... Kuran'ı Kerim'in kenarındaki süslemelerden... Bahçedeki çiçek tarhlarından... Çini ve kilimlerdeki desenlerden... Ud, tambur ve tef çalışından ayırt etmek mümkün değildir. Fakat bu atom çağında, başımıza kavuğumuzu sararak, sırtımı-

za cübbemizi geçirerek ve Tünel meydanındaki bir dostta divan edebiyatından okuyarak enfiye ikram edemeyiz.

Bir eser, insanlara yararlı olduğu sürece onunla övünülür. Soyutlaşmanın sonu, yerinde çürüyüp ölmektir. İnsanlaşmak, öteki insanları öykünmek değildir. Taşıt araçları insanları yüzyüze getirince, ayda yaşamadığımızı göre; bizim de genel insancıl kavrayışlarla anlayışlı olmamız gerekti. Yasaları aldık... Yaşama biçimlerini de... Sözelimi; otomobil, buzdolabı, apartmanlarda termosifonlu banyoları da aldık, şofbenli banyoları da. Zengin olup pahalı ışıkları salonlarına takan ve ördek gibi modern banyolara dalıp çıkan o "bezleşmiş" refah sahibi de kendisini en ileri, en uygar insan saymaya başladı. İşte bu, öykünmenin en büyüğü oldu. Çünkü uygarlık, elektrik ampulünü satın alıp da asalak olarak tavana takmak değil, fakat ondan daha güzel ampul yaratmak ve icat etmek susayışıdır. O ampul, banyo ve otomobil belirli bir yaratıcılığın kökünden açmış çiçeklerdir. O kök duygu, o asıl duygu bizde yokken, o duygunun çiçeklerini koparıp almak ve bostan korkuluğu diye tarlanın kenarında saplı duran kuru kütüğe çelenk diye takmak öykünme olur. O kök duyguyu yaratanlar; sanatçılar ve bilim adamlarıdır. Biz ise onlara değer vermeyip, yok ediyoruz. Bu yazıda "İnsancıl" deyince, böyle öykünenleri söylemiyoruz. Amaç bir resme, gerçek bir müziğe ya da "İliada"ya, "Saman" değildir diye yüksekte bakan iyi tımar olmuş ampullü banyolu bir eşeğin görüşünü insan yönüne çevirmektir.

Türk sanat kollarında en çok ihmal edilen ve hatta küçümsenen resim ve müzik dallarıdır. Resmin bizde bir kökü vardır. Kilimlerde, çinilerde mimarlık ile el ele vererek gelişmiş kolektif ve dekoratif bir sanatımız vardır. Devlet bir resim akademisi açmıştır. Şimdi bile eski canlı kökten fışkıran şahlar arasında, günümüz dünyasının ünlü fırçalarından sayılabilecek olanlar vardır. Bunların çoğu ise; derebeyliği zamanındaki sanatçılar-

dan daha acınacak bir durumdadırlar. Kaderleri, haksız eleştiri, alay, küçümsenme, yoksulluktur.

Eski zamanlarda bazı derebeyleri sanatçıları korurlardı. Müziğe gelince, gerçek müzisyenler devlet konservatuvarından maaş almasalar yokolacaklar sanırım. Belki de "Müzik kaç para eder?" denecek. Mevlana Celalettin-i Rumi, müziği şöyle tanımlıyor:

"Ateşest in bagi nayı nist bad.

Her kim in âteş nidared ist bad."

"Neyden çıkan hava, soluk ya da ses, hava değildir, yani hava civa değildir, boş bir şey değildir.

Fakat ateştir. O ateşle yanmayan her kimse, hava insan, boş insandır."

Mevlana'dan iki yüzyıl sonra; "Shakespeare" Venedik Taciri'nde şöyle söyler:

"The man that has no music in himself.

Nor is not moved with concord of sweet sound.

Is fit treasons, stratagems and spoils."

"Kendinde, yani gönlünde müzik olmayan ya da tatlı seslere uzak kalan insan ancak ihanetlerin, dalaverelerin ve talanların adamıdır."

Shakespeare, bir başka yerde şöyle der:

"Tükür şu düdüğün ağzına ve üfle. Seni cennetlere götürsün."

Geçen yüzyıllarda mimaride pek güzel gelişmişiz. Bizans ve Arap mimarisini alıp hazmetmiş, bizim olan bir mimari yaratarak insanoğlunun mimarideki düzeyini yükseltmişiz. Müzikteyse; Bizans müziğini hemen hemen olduğu gibi kabul etmişiz. Ona pek az ekler yapmışız. Şimdi iki müziğimiz vardır. Birisi köylülerin pek canlı, fakat tek sesli müziği, biri de hiç de bizim olmayan ve adı bile İtalyancadan alınarak alaturka olan bir müzik. Köylü müziğinde; yaşam sevinci ve vakur bir

meydan okuma vardır. Ötekinde ise, hayattan korkan, bunu bir meziyet ve incelik sayan miskinlik vardır. Hep ah vah, elaman ve figandan ibaret tekdüze yakınmadır. Ancak İtri'nin nâtı gibi parçalar bunun dışındadır.

Konservatuvar müziği sahnede iltifat görmemekte ve hele radyoya pek ender olarak sığıntı gibi kabul edilmektedir. Belki eldeki yerli müzik unsurlarıyla kompozisyonlar yapılacaktır. Belki de yapılmıştır. Sözelimi bir Yunus Emre oratoryosunun kompoze edilmiş olduğunu çok duyduk. Fakat yıllardır kürdilihicazkârlar ile çevreye acıracak bir hava estirilip durulurken o "Oratoryo"nun bir parçasını olsun radyolarımızdan dinlemek nâsip olmamıştır.

1955

TÜRK MÜZİĞİNİN BATI MÜZİĞİNE ETKİSİ

Gün geçtikçe batı uygarlığının, yalnızca Avrupa'nın tekelinde olmadığı dünyaca anlaşılmaktadır. O uygarlık, doğulu ve batılı çeşitli kaynaklardan gelen etkilerin ürünüdür. Türkler ta Viyana'lara giderken yolda saz semaisi ve ah vahlar çekerek yürümüyorlardı ya! Zaten Türk olmayan ve adı bile İtalyanca "Turka Alla"dan gelen müzik, asıl olarak Gregoryen ve Bizans müziğidir. Müziğin pek eski dönemlerde yapmış olduğu aşamaları belirtmesi dolayısıyla –sözgelimi balıkların yavaş yavaş memeli hayvanlara dönüşmesi gibi–, bu Bizans müziğinin bir değeri vardı. O neşesizliği, bedbinliği, o mor hareli süzgün gözlerini yapmacık bir duyarlılıkla okuyuşuyla bayıltı bayıltı hiç de Türk olmayan o müziğe karşılık, sütbesüt Türk buluşu olan bir Türk müziği vardır. O da mehterdir. Mehterde öyle incecik (bu söz öylesine uygunsuz biçimde kullanıldı ki, insan onu ağzına, tiksine tiksine alıyor. Başkalarınca çiğnenmiş pis sakız gibi) duyarlık taslamaları, ince yürek titreyişleri, mahmur mahmur göz süzüşleri, o kapkara bedbinliği ve miskin bir tevekkülle hep hayattan yakınışı yoktur. Onda gürleyen, gümbürdeyen tok sözlü ve tok özlü davulların sesiyle dünyaya meydan okuyan, koca zilleriyle çın çın çınlayan, küçük çingiraklarıyla cıvılcıvılcıvıldayan çıldırtıcı bir yaşama sevinci vardır. O yaşama sevinci ki; her gelişme ve ilerlemenin aslını oluşturur. Savaşa hazırlanan bir general, muzaffer olacağından emin olmaz ya da sonuç hakkında kötümser

olursa, savaşta çokluk yenildiği herkesçe bilinen bir gerçektir.

Yazının başında batı uygarlığının, salt batının malı olmadığı yazılmıştı. Batı müziği, batı kültürünün en önemli şubesidir. Hatta, "bir ulusun türküsünü yapan müzikçi, o ulusun yasalarını yapıcılardan çok daha önemli bir iş görmüş olur" denir.

Bernard Shaw, "Benim tüm öğrenimim müzikten ibarettir" der ve okulunu can sıkıcı bir hapishane sayar. Halis muhlis Türk müziği olan Türk mehter müziğinden batı çok esinlenmiş ve büyük yararlar sağlamıştır. Bu gerçek batılılarca da teslim olunmaya başlamış ve hatta bu konuda yazılar da yazılmıştır.

On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıl Türk müziği etkisi altında kalan kompozitörler ve eserler pek çoktur. Batı müziğinin gelişmesine hizmet etmiş olan kompozitörlerle parçaların başlıcalarının adlarını aşağıda sayacağız:

Beethoven'in Dokuzuncu Senfonisi: "Bu koca müzik dahisinin yaratında, ondan yüz yıl kadar önce ta Viyana'lara kadar gürleyen mehterin davullarının, çingildayan zil çingiraklarının ve sembollerinin etkisi apaçıktır." Bu görüşü, batılı bir müzikçi ileri sürüyor.

Bir başka batılı müzikçi:

"O çağın birçok müzikçisi, bu savaşçı askeri müziğin çekiciliğine tutuldu. Değil başkaları, hatta Beethoven, Mozart ve Haydn bile müziklerine bu müziğin çınlayışını katmak zorunda kaldılar," diyor.

Türk müziği, Türkiye'de yeni oluşturulan Yeniçeri-lerle başladı. Bu kuruluş, dünyada ne varsa hepsine yenilik kattı. Askeri sınıfları –okçuluk, piyade, süvari gibi– ayrı ayrı giysilerle birbirinden ayırdettikten başka, rütbeleri de ayrı serpuş (şapka) ve giysilerle birbirinden ayırdı. Bu arada, askeri bandoyu icat etti. Yeniçeri bandosu, değişik boyda zurnalar, nakkareler, ziller, çingiraklar, nısıfyeler ve davulla köslerden oluşurdu.

Davullara ıngıraklar takılı idi. Öyleki, davulcunun her tokmak vuruşunda bir gümleyle birlikte, bir an-gırtı da oluyordu. Bu ölçülü ve uyaklı (kafiyeli) top ateşi gürleyişine ıngıraklı hilaller tutan başka Yeniçeriler, el-lerindeki hilalleri sallayarak nöbet vururlardı.

Bu bandonun ta başında yürüyen bando şefi, tem-poyu bir bastonla değil, uzun bir kunderin üzerine bağ-lanmış kubbemsi maden parçalarının kıyılarına iliştilir-miş zilleri sallayarak tutardı.

Almanya'da "Janitschrenmuzik" denilen ve başka yerlerde de bazen Yeniçeri algısı, bazen de Türk mü-zîgi denilen bandonun asıl aletleri bunlardı.

1700 yılında İstanbul'da alınan Türk müziğı, sesi-ni Avrupa'da duyuramazdı. Fakat bu müzik, İstanbul'da alınmakla kalmayıp, Rusya ve Polonya yoluyla Avru-pa'ya geldi. İşte o zaman, yani 1760'ta Viyana'da bulu-nan Şövalye Gluck, bu müziğı memnurlukla kabul etti ve operalarına renk vermek için bunu kullandı. Aradan çok geçmeden, Türk müziğı teknil Avrupa'yı büyü-le-mişti.

Bütün askeri bandolar başlangıçta bu müziğı oldu-ğ u gibi aldılar. Mozart bunu piyano sonatlarına soktu ve bu parçaların son hareketlerine "Turka alla rando" adını taktı. Son keman "Saraydan Kız Kaçırma" opera-sında tamamıyla Yeniçeri müziğinden esinlendi. Unu-tulmamalıdır ki; bu yapıt, Mozart'ın yazdığı ilk operadır. Bu yapıt, Almanya'dan çok Türkiye'ye yollanan bir se-lamdır.

Ondan sonra Haydn "Janitschrenmuzik"i ele ala-rak, sözgelimi 100. senfonisinde ikinci hareketle çoğun-lukla kullandığı andanteye karşılık, Türk müziğinin can-lı "Allegretto"sunu (Neşeli demektir) verip veriştirdi. Bu parçalarda bol bol zil ve davul kullandı.

Beethoven "Atina Harabelerinde" piyesinde en bü-yük yeri Türk müziğine ayırdı. Bu upuzun müzik parça-

sının bugün en çok tanınan ve çalınan kısmı "Türk Marşı"dır.

O dönemde bu müzik ustaları, esinlendikleri bu müziğe apaçık Türk müziği diyorlardı. Bugün bu deyim unutuldu. Fakat Türk müziğinin batı müziğine etkisi, her zamankinden fazladır.

Ne var ki; bu gerçek Türk müziği Türkler tarafından unutulmuş ve Türk gönüllerinden de etkisi hemen hemen tümüyle silinmiş bulunuyor. Bunun üzerine gel-sin alaturka "Ah! Vay! Elaman!" Ne günlere kaldık! Örneğin, kürdilihicazkâr faslından "Ey canım, zülfü sune-min perakendei zar ve mezar oldu" gibi derin şiirler!..

HAFTANIN YEDİ GÜNÜ VE BUNLARIN GERÇEK YÖNÜ

Haftayı, aya tapan Sümerliler icat etti. Haftanın her bir gününe, başlıca yedi tanrılarının her birinin adı verildi. Tanrı da Sümer takvimlerine uyarak evreni yedi günde yarattı.

Ondan sonra yedi sayısı kutsal oldu. Yedi kat gök, yedi kat yer, dünyanın yedi harikası, ilkçağın yedi bilgisi gibi...

Daha sonra kutsallık haftanın bir gününe indi. Frenklerde pazar günü, Araplarda cuma, Yahudilerde cumartesi kutsal sayılırdı. Batıda haftanın yedi günü adlarını bir tanrıdan alır. Latin dillerinde olduğu gibi Anglosakson dillerinde de, "Dimanch", Sunday güneş günüdür. "Lundi", yani Monday ay günüdür. "Vendredi", yani Friday sevgi tanrıçasının günüdür. Çünkü sevgi tanrıçasının Latince adı "Venüs" ya da "Venera"dir. Anglosaksonlarda ise "Frøya" yani Friday'dir. Saturday (Satürn'ün günü) cumartesi.

Derler ki; zaman her yerde birdir. Bir saat her yerde bir saattir. Bir gün, hanyada da Konya'da da bir gündür. Halt etmişler!.. Kimi saat kanatlanır bir saniyede geçer. Kimi kez de romatizmaya uğrar, dizleri tutulur ve ancak bir günde geçer. Bunu bilmeyen mi var?

Haftanın her gününün ayrı özellikleri vardır. Sözgelimi pazartesi'nin akıllı olsaydı, haftanın ilk günü, önderi olmakla kim bilir ne kadar böbürlenirdi. Kendisini,

aydınlanan tanyeri ışığına, şanlı bir gemi pruvasına, heybetli dumanlar savuran lokomotif, parlayan otobüs farlarına benzetirdi.

Bir de gelin pazartesi neye benzediğini insanlara sorun. İnsanlar için, "Haydi gene iş başına" demektir. Gene iş başına, gene angaryaya bağlanıyor demektir. Tam altı gün dolap beygiri gibi gene iş görülmesine başlanacaktır.

Denecek ki: "Ama o gün, yani pazartesi günü görev başına gidiliyor ve görev kutsaldır..." Amenna, görev kutsaldır. Görevin kutsal olduğunu bilmeyen mi var?

Pazartesi günleri görevlerine gidenlerin yüzlerinden belli, bu görevin kutsallığı... Pazartesi sabahı vapurda, otobüste bir sırtış görürseniz, mutlaka ücretini, aylığını o gün almaya gidenin yüzüne aittir bu sırtış.

Ama ne de olsa pazartesinin hakkıdır gururlanmak. Ne de olsa haftanın birinci günüdür. "Brehminlerin" tanrısı gibi hep gençtir.

Allah cezasını versin, ya salı gününe ne demeli? Pazartesinin bir taklidi bir tekrarıdır o.. Pazartesi kimi kez can sıkıcı olmaz mı diyeceksiniz? Olabilir tabii..

Ama pazartesi yavan da olsa, o yavanlığı katmerleştiren salıya ne demeli? Defol oradan mı demeli? Gül karanfil değil ki, katmerlisi hoş olsun meretin.. Cesur pazartesinin arkasından uyuz köpek gibi gelen salı, gerçekten şomdur.

Pazartesi yavan sayılıyorsa kabahat bizdedir. Çünkü pazar gününün kır gezisi dolayısıyla her türlü zorunluluğundan uzak olarak yaşamak umudu gönlümüzde dağ çiçekleri gibi açmıştır. Pazartesi günü o çiçek koparılıp dolaba konurken içimizden bir protesto, bir şahlanma duyarız. Oysa salı günü kamçıyı arkamızdan yemiş dolap işine yatışmışızdır.

Olsa olsa salı akşamı bir yavanlığın sonu, çarşambanın muştucusu olarak hoş gelebilir.

Çarşambayla zaman gene uyanıp canlanır, yürür. Çarşamba adının ötüşü bile çınlayışlıdır. Üç direkli şanlı bir gemi gibi üç tane "A"sı vardır. Kuyruğu da enikonu gümbürtülüdür.

Perşembe gelince, çarşambanın hareketi biraz dner. Eller kavuşturulup dizlerin üzerine bırakılır. Perşembe dinlenme günüdür. Hem haftanın çoğu geçmiştir, azı kalmıştır.

Eh, ne yapalım? İnsanoğlu, zamanın geçtiğini ister. Oysa zaman kazık gibi yerinde saplıdır. Eğer bir geçme varsa, o da insanın geçmesidir. Ne de olsa perşembe arlı, namuslu, dürüst bir gündür.

Gelelim cumaya.. Diriliği dolayısıyla çarşambaya benzer. Çünkü cumartesi ve pazara ait niyetlerin ve umutların dayandığı gündür. Yalnız dikkat etmek gerek. Karabaş güzelleştirmesine uyarak cumanın aynını şaklatmamalı.. Zira güzel gün leş gibi itrifil ve zencefil kokutulmuş olur. Sevinci beklemenin sevinci kendinden tatlıysa, cumartesi ve pazarın umuduyla süslenen cuma en sevinçli ve tatlı bir gündür. İnsan, pazar günü için bir kır gezisi, bir deniz kıyısı safasını tasarlar da; kır gezisini de, deniz kıyısı safasını da fitil fitil burnundan çıkartan bir aksilik oluverir. Onun için cumanın umutlarına sıkı sıkıya sarılmalı. Çünkü dilberin hayali, dilberin kendisinden güzeldir.

Eh, hayırlısıyla cumartesiye, pazara geldik... Bu iki gün haftanın öteki günlerine benzemez. Bu çifte günler ayrı ayrı huyda insanlara göre özellik gösterir. İnsanlar bu iki günde ne yaparlarsa o olurlar. Çocukları için cumartesinin belden aşağısı çalışma, belden yukarısı dinlenme günüdür. Bir bölümü çalışma, bir bölümü eğlence. Yani altı kaval, üstü şişhane..

Başı kığına uymaz hani...

Pazara gelince.. Kaç çeşit insan varsa, o kadar çeşittedir. Kimisine göre haftanın işine ket veren bir durak, bir kazık. Kimisine göre de haftanın bütünü de-

mehtir pazar. Çünkü bunlar haftayı pazarın bir hazırlığı sayarlar. Çocuklar için bir cennettir.

Gele gele geldik pazartesiye.. "Ama pazartesi zaten anlatılmıştı..." diyeceksiniz. Evet anlatılmıştı!. Ancak ne var ki; onun özelliği dönüp dolaşıp gene başa gelmesidir. Kabahat bende değil, pazarteside... Ben getirmesem de o geliyor gene. Asıl garibi, yeni bir gün olmak iddiasıyla geliyor. Oysa her kez aynı haltın soyundan meret.

Şimdi yapılacak bir iş varsa, yazının başından başlayarak yeniden okumaktır. Bir şey tekrar tekrar okunur mu?

Eh ama okuyan ve okutan biz değiliz, canımıza okuyan odur. Pazartesi, salı, çarşamba, perşembe, cuma, cumartesi, pazar. Buyurun gene geldik.

\

TARİHTE VE MİTOLOJİDE TOHUMDAN BUĞDAYA ARPADAN BİRAYA

Biranın İsa'dan 6 bin yıl önce Güney Mezopotamya'da (Sümer'de), firavunların Mısır'ında, bir de İsa'dan 4 bin yıl önce Girit'in "Minoen" uygarlığında hoş ve besleyici bir içki olarak içildiği bilinmektedir.

İnsan mağaralarda yaşar, avladığı etlerle beslenir ve geçinirken bile, beslenmesi yalnız av etlerine dayanmazdı. Çocukları dolayısıyla erkeklerle birlikte ava çıkamayan kadınlar, mağaraların çevresinden pek uzaklaşmazlardı. Bunlar toprak yüzündeki kimi bitkiler ve ağaç yemişleri ve patates, soğan gibi toprak altı ürünleri ile geçinirlerdi.

Dünyanın son buz çağında yeryüzünün en sıcak kuşağı Avrupa'nın güneyinde başlar, Asya'nın güneyinde biterdi. Antalya'daki Karain mağaralarında bir "Neanderthal" insanın dişi, tarih öncesi insan kemikleri kalıntıları ve o insanların yemiş oldukları mamut fillerinin kemikleri bulunmuştur. O çağın insanı, mamut gibi güçlü ve büyük bir hayvanı kolaylıkla öldüremezdi. Birçok erkekler birleşerek, filin dört yanını sarar, fırsat buldukça ileri fırlar kargısını filin ötesine berisine saplar, hayvanı yaralardı. Fil yürüdükçe avcılar haftalarca peşini bırakmaz; hayvanın yaraları işler, yürüyecek, ayakta duracak hali kalmayınca avcılar başına üşüşürler, öldürüp etlerini parçalar ve mağaralarına taşırlardı. Soğuk

lkelerde etler uzun süre dayanır; mağara insanlarını beslerdi. Sıcak ülkelerde ise etler kurutulsa bile dayanmaz, kokardı. Ne var ki, iklimin sıcaklığında, toprak ürünleri bereketli olurdu. Dolayısıyla sıcak bölgelerde tarım gelişti.

Tarım da asıl tahıllara, küçük kuzu taneli arpa, buğday, avdar ve darı gibi toprak ürünlerine dayanırdı. Artık insanoğullarının varlığı ve geleceği hep tahıla bağlıydı. İnsanoğullarının açlığa karşı on binlerce yıl süren ölüm kalım savaşlarında soylarını ölümden kurtaracak başlıca gıda bulunmuştu. Tahıllar, özellikle arpa ve buğdaydan yapılan ekmek çok büyük önem taşıyordu. Ekmek, insanoğullarının geleceğini sağlama bağlamış oluyordu. Türk köylüsünün dediği gibi, "Ağacın kökü toprak, insanın kökü ekmek"ti. Ekmeği kim buldu? Bu, insanoğlunun baştan sona yarattığı uygarlıkların tümünden, yıldızlara glerden ve evrenin sonsuzluklarına fırlayışlardan çok daha önemli bir keşifti. Kimdi o dahi ki, cıpcılız ve çelimsiz bir ottan, tüm insan soyunun –belki de snsuz geleceklere dek– açlığı altetmesini sağlamıştı! Onun adı da, sanı da geçmişin karanlıklarında kaybolup gitti. Ne var ki; insanoğlunun bir özelliği de, geçmişin karanlıklarında kaybolan dahi-leri içten doğan bir saygıyla tanrılaştırmaktır.

İnsanoğlunun, av etiyile yaşamaya çabaladığı o eski "Paleolitik" taş çağında, duyduklarını, düşündüklerini daha sonraki kuşaklara bildiren yazı daha yoktu. İnsanoğullarının duydukları, düşündükleri bu yüzden, sonraki kuşaklara ancak sözlerle aktarılırdı. Böyle sözlü anlatılmaya alışılanlara "efsane", bu efsanelerin (mitlerin) tümüne birden de "mitoloji" dehiyordu. Bir olayın başka başka insanlara etkisi çeşitli olur; kimisi korkar, kimisi hayran kalır, kimisi de övünür. Böylece, kuşaktan kuşağa anlatılanlar masal olur.

Bu masallar, tarihin olmadığı çağlarda, yaşayabilmek için değme işkencelere katlanmış, mağaralarda gözlerinin önünde çocuklarının yaban hayvanlarınca

paramparça edilerek yenildiklerini görmüş insanların kimi sevinçli, kimi de zehirzemberek acılı anılarını anlatmaktadır. Onlarda, pars diş ve pençeleriyle parçalanan yavrusunu gören ananın yürek biçen çığlığı duyulur. O çok eski zamanlarda çocuk beslemek için biberon ve mama yoktu. Süt ana memesinden gelecekti. Durup dururken, gök yarılıp, gökten patır patır ekmek de hiç dökülmemişti. Ekmek yapmak için her şeyden önce tahıl gerekiyordu. O bulundu. Düşünölsün bir kez: günün birinde bir adamın önüne, ilk olarak bir parça ekmek kondu! İşte o gün, insanoğlunun hayatında büyük bir aşama gerçekleşmişti. Bundan çok geçmeden, yanık bir ananın dudaklarına, ateş gibi yanan havada, arpa suyundan elde edilen ve bugün adına bira denilen bir tabak tahıl şerbeti sunuldu! Ana memelerine şarıl şarıl süt indi. İşte, kim bilir o gün, o ana ne kadar mutlu olmuştur... İnsanoğulları tahılı, tahıl yoluyla ekmeği ve tahıl şerbetini (birayı) bulan o meçhul insana karşı gönöl borcu duydular; her kim ise, onu ululaştırdılar, tanrılaştırdılar.

Tarıma kadınlar öneyak olmuşlardır. Erkekler haftalarca av peşindeyken kadınlar (çocuklar dolayısıyla) mağaralar çevresinde ve besi için toprağa bağılı kalıyorlardı. Bir de, erkekler değıl, yalnız kadınlar dünyaya yeni yeni insan yavruları getiriyorlardı. İşte bu yüzden, tarih öncesi Mısır'ında; Sümer'de ve Ege'de tahılı, ekmeğı ve tahıldan yapılan içkileri yansıtan kişinin tanrı değıl, tanrıça olduğı sanılırdı. Eski Mısır'da o kişiye Tanrıça İsis denirdi. Tanrıça İsis'in kocası Tanrı Osiris idi; başka bir deyimle Nil nehriydi. Her yıl toprak ananın üzerine Nil nehri akardı. Nil'in sularıyla toprak ana uyanır, köpürürcesine göverir; insanoğullarını yaşatacak tahıllarla öteki besinleri yaratırdı.

Çok eski Sümer'de ise bu tanrıça, "Büyük Anatanrıça Ninhursag" diye anılırdı. Kimi yol ona "toprak" anlamına gelen "Ki" diye tapılırdı. Ayrıca, "Nisba" diye tapılan bir tahıl tanrıçası da vardı. Ama en önemlisi, bun-

lardan başka, "Siduri" diye adlandırılan bir tanrıça daha vardı ki, tahıl suyundan mayalanma yoluyla yapılan bir içkinin piri ve ulu temsilcisiydi. "Siduri" ile, sifatah olarak bira tanrıçasıyla karşılaşır. Daha sonraları onun, bira-
nın yanısıra şarabı da temsil ettiği görülür. Yani bira, şaraptan çok daha önce biliniyor ve onun da bir tanrıça olduğuna inanılıyordu.

Bu Sümer'li tanrıça, ilkin biranın, sonra da şarabın bulucusu olduğu için, Sümer efsanelerinde adı çok geçer. Bu efsanelerde anlatıldığına göre Tanrıça Siduri Sümer'de değil, "Deniz kıyısında, güneşin bahçesinde" yaşarmış. Orası Basra Körfezinde, deniz kıyısında bir yer mi? Olamaz. Çünkü "Deniz kıyısında güneşin bahçesi" değil Basra körfezi. Oraları cehennem gibi yanar. Ora deniz kıyıları da ahım şahım yerler değildir; kuru, kumluk ve kuraktır. Sonra, bu yer oralarda ise, neden açık seçik anlatılmasın? "Deniz kıyısında, güneşin bahçesi" denmekle, uzak, rüzgârların püfür püfür estiği bir yerin anlatılmak istendiği besbelli. Bu yerin Homer'in Olimposları gibi daracık yerler olmadığı da anlaşılıyor.

Hititlerin (Eti) komşusu olan Hurri'lerin dilinde "Siduri" adı "Genç Kadın" anlamına gelirmiş. Bu, Sümer'in Gençlik ve Güzellik Tanrıçası İştar'ın bir adıdır da. İştar adı giderek "Astorthe", sonra da "Astarte"ye döndü. Bu kadarla da kalmadı; daha sonra Astarte, Aşk ve Güzellik Tanrıçası "Afrodit" oldu. Afrodit'e de Latinler "Venüs" dediler. Homer'in Olimpos tanrılarının kökleri hep Sümer'den Anadolu'ya, Anadolu'dan da Yunanistan'a taşınmadır.

Eski Sümer'de kazı yapmış arkeologlar ve eski Sümer uygarlığını incelemiş olan bilginler İştar ile Batı Anadolu'nun yukarıda adı geçen tanrıçası Afrodit arasında büyük bir ilgi görüyorlar. Bundan ötürü, deniz kıyısında denen güneş bahçesinin Ege çevresi olduğu sanılmaktadır.

İştar, İran dilinde "Settare", İngilizcede "Star", Al-
mancada "Stern" olup, "yıldız" anlamında kullanıldı. Si-

turi sözü de belki yıldız, belki de yıldız kökünden türetilmiş başka bir sözdür. Tanrıçaların çoğu ay tanrıçası; ay da büyük bir yıldız sayılırdı. İhtar, Astorthe, Astarte, Siduri ya da Situri, aynı tanrıçanın adının başka başka dillerde farklı şekilde söylenmesinden ileri gelebilir. Ondan başka, bu adlar, Sümer'in çivi –yani "kuni form"– yazısıyla, çamur tabletler üzerine yazılırdı. O yazılarda sesli harfler yoktu, hatta o yazıların birçok işaretleri harf bile sayılmazdı. Bu dili bilenler, sesli harfler olmasa da, tablette işaretleri görünce, nasıl okunacağını hemen bilirdi. Ama çoktan ölmüş dillerin sözlerinin nasıl okunacağını kestirmek hayli güçtür. Örneğin "İstr" diye yazılan sözün İhtar mı, Şatır mı, Ahtar mı, İştur mu, Şitur mu, Sidur mu okunacağı kolay kolay bilinemez. Tam sesli alfabe kullanıldığı zamanlarda bile sözgelişi Cicero'nun Sisero mu, Kikero mu olduğu pek kestirilemez...

Siduri adı birçok Sümer metinlerinde geçer. Ama ona değgin önemli bilgilere, çok eski Sümer'in Gılgamış epik şiirinde rastlanır. Gılgamış destanının önsözünde onun kim olduğu şöyle anlatılır:

"Ey Gılgamış, Kullab'ın (Burası Üruk kentinin bir yanındır) yüce hakanı; sana ölümsüz olsun övgümüz! Her şeyin bilginidir ol ulu kişi! Bileniydi her şeyin o bahadır kişi. Bilirdi o yeryüzünün uzak yakın tüm ülkelerini. Görücüsüydü o tüm ırakların, çözücüsüydü o tüm gizlerin. Değme gurbetlerde yorgun, değme uğraşlarda argın düştü. Bizlere koca tufanın öyküsünü anlattı. Az gitti, uz gitti, uzak yerlerden, uzun yolculuklardan döndü. Gılgamış görüp geçirdiklerini katı bir taşın üzerine oyup, işte meydana bıraktı.

Gılgamış'ı yaratan tanrılar gövdesini aksaksız ve eksiksiz eylediler. Şamaş (Güneş Tanrı) onu güzel kıldı. Kasırgalar, Boralar Tanrısı Adad ona yılmaz bir gözüpeklik bahşetti. Ulu Tanrılar Kurultayı, daha üstünü hiç bulunmaz yakışıklılık yakıştırdılar ona. 'Onun iki bölümü tanrı, bir bölümü de insan olsun!' diye buyurdular."

Her ne kadar Gilgamiş efsanesinde tanrıların oynadıkları rol büyükse de, efsane dinsel değil, Homer'in Odyseia'sı gibi, gurbet ellerde bir yolculuğun, o yolculukta başagelenlerin öyküsüdür. Masal başlarken Gilgamiş tanrı dölü bir çocuk değil, yetişkin bir insandır. Kişiliğinin bir yanı tanrısal olduğu için, her gün görülgelen olağan yaşantıya gönlü yatışmaz. Anlı şanlı eylemlerdir özlemi. Ama sevgide olsun, savaşta olsun, kendisiyle boy ölçüşebilen birine rastgelemediği için acı bir yalnızlığın içinde geçirir günlerini. Bir gün, doğal insan Enkidu ile karşılaşır. Doğal insan Enkidu, yaban hayvanlar arasında doğup büyümüşdür. Ulu ormanların ceylanı kadar çevik, yaban boğası kadar güçlü, bu hayvanlar kadar masumdur. Ama toprağı işlemesini hiç bilmezdi Enkidu. Ormanda yaban hayvanlarına tuzak kuran bir avcı, günün birinde Enkidu ile karşılaşır; ödü kopar, korkudan dizlerinin bağı çözülür. Babasına gider, gördüğünü anlatır. Babası, o gördüğü yaban insanıyla ancak, Üruk kentinde yaşayan Gilgamiş'in başa çıkabileceğini salık verir. Tuzakçı Üruk'e gider; Gilgamiş'a başvurur. Gilgamiş, tuzakçının yanına Tanrıça İştar'ın tapınağından bir rahibeyi katar. Rahibe, Tad çocuğı bir yosmadır. Tuzakçı ile yosma gidip girerler koyu ormana. Tuzakçı, Tad kızı rahibeye der ki:

"Bak, yaban adamı yaklaşıyor işte! Durma, memelerini aç! Utanma, çabuk ol, yaban adamının sevgisini hoş karşıla. Dişiliğinin becerikliliğini göster. Dişiliğinin çekiciliğı, onun tüm sevgisini çeksin. Seni yaban insanı çıplak görsün, gövdeni alsın. Ondan sonra, dağlarda yaşayışlarını paylaşmış olan yaban yaratıkları onu horlarlar, ondan kaçarlar."

Yosma, kendisine söylenenleri yaptı; Enkidu'yu aldı, ona soyundu. Enkidu'nun atılışını hoş karşıladı. Yaban insanının sevgisini kışkırttı. Birlikte yattılar, Enkidu dağda sığındığı inini unuttu. Aradan zaman geçip, Tanrıça İştar'ın yosmasına doyunca, dağdaki yaban dostla-

rını özleyip, onlara döndü. Ama onlar artık Enkidu'yu istemiyorlardı. Fırlayıp yanından kaçtılar. Yalnız kaldı Enkidu. Kendisine denk arkadaş aradı.

Yosma ona şöyle dedi:

"Şimdi Enkidu, sen tanrı gibi, ermiş bir insansın. Neden yaban yaratıkları gibi yeniden yabanlaşmak istersin? Gel, birlikte sağlam duvarlı Ürük kentine, Kutlu İştar'ın tapınağına varalım. Ürük'te Gılgamış yaşar, boğa gücündedir. Sözü, Ürük'te herkese boyun eğdiren kesin buyruktur..."

Enkidu yosmanın söylediklerinden hoşlanır, Ürük yolunu tutarlar. Gılgamış, gece düşünde Enkidu'nun geleceğini görür ve bir kadın sevgisinin çekiciliğine tutulmuş gibi onu beklemeye koyulur. Enkidu'yu karşılamak üzere çalgılı çengili, alabildiğine açık bir şölen düzenler, Enkidu gelince onu şölene buyur eder. Bu kez de, dağların yaban ama masum insanı Enkidu, Gılgamış'ın şölene katılmasını uygun görmez. Dev yapılı iki bahadır bu yüzden birbirlerine girip, ortalığı altüst ederler. Sonunda Enkidu yenilir ama bu iki güçlü kişi küsüşmezler. Birbirlerine denk olduklarını görünce sarılışırlar. İçten gelen bir bağlantı olur bu. Böylece yoldaşlıkları başlar.

Gılgamış masalının birinci bölümünün bir parçası, kıyasıya kısaltılarak, efsanenin örneği olarak yukarıda verildi. Gılgamış epiği ile Homer'in İlyada ve Odysseia epikleri ilkçağın ölümsüz anıtlarıdır. Sümer ve Babilon epiğiyle Homer'in yazdığı Ege epiklerinin karşılaştırılması, Sümer'le Yakındoğu tarım –yani tahıl ve ekmek– uygarlığının ne zaman, nerede ve nasıl başlayıp yayıldığı hakkında bir fikir verebilir. Bu soruların cevaplarını aramaya geçmeden, Gılgamış masalına devam edelim:

Enkidu Ürük'te bir türlü mutlu olamıyordu. Kent eğlenceleriyle kadınlı çalgılı şölenler yıpratıyordu onu. O sıralarda Gılgamış, ülkeyi kötülüklerden kurtarmak için, uzaklardaki katran ağaçları ormanına giderek, ulu

katran ağaçlarının bekçisi, ağzından alev saçan dev Humbaba'yı öldürmeyi kafasına koyar. Enkidu, yabanlı-
ğı sırasında, dostları olan yaban yaratıklarıyla birlikte,
ulu katranlar ülkesine varmıştı. Gilgamiş'a, bu yolculu-
ğun ölümle sona erebileceğini anlattı. Gilgamiş, Enki-
du'nun korkusunu gülünç buldu. "Yeryüzünde ansız
sansız uzun ömür yaşamaktansa, dünyada şanlı bir ad
bırakarak kısa yaşamak yeğdir" dedi. Gilgamiş, kendisi
ve Enkidu için, güçlü bileklere yaraşır pusatlar ısmarla-
dı. Gilgamiş, Humbaba'ya karşı savaşta kendisine yar-
dım etsin diye anası Ninsun'a başvurdu. Gilgamiş'la
Enkidu, elele tutuşarak, Tanrıça Ninsun'un sarayı Egel-
mah'a vardılar. Gilgamiş, "Beni dinle ana. Uzun bir yol-
culuğa çıkacağım. Humbaba'nın ülkesine. Yaban yol-
lardan geçecek, beklenmedik düşmanlarla savaşaca-
ğım. Yola düzülüp ormana ulaşınca ve Şamaş'ın (Gü-
neş Tanrısı) insanların başına sardığı kötülüğü yok-
edinceye dek sen yalvar Şamaş'a; beni korusun," dedi.

Tanrıça Ninsun, odasına gitti. Kendisine yakışan
bir giysi giydi. Takındığı mücevherlerle kendisini yala-
bıkladı; başına da tacını koydu. Etekleri tabanı süpüren
Ninsun yukarı çıktı, çıktı, ta Egelmah sarayının tavanı-
nın tepesinde kurulu duran Güneş Tanrısı Şamaş'ın
mihrabının önünde durdu. Güzel kokulu günneği (bu-
huru) ateşe koydu. Tütsü göklere yükselirken, ellerini
Şamaş'a kaldırdı.

"Ey Şamaş, neden oğluma atılgan bir yürek ver-
din? Neden, söyle? Ona taşkınlık verdin? Şimdi, Hum-
baba'nın ülkesine uzun bir yolculuğa çıkacak; yabansı
yollarda beklenmedik düşmanlarla savaşacak. İşte
bundan ötürü; yola çıkışından, Humbaba'yı öldürüp dö-
nüşüne; yani senin kargıdığın (lanetlediğin) kötülüğü
yokedinceye dek Gilgamiş'ı unutma! Gelinin, can sev-
gilin Şafak Tanrıçası Ay'a söyle ki, gün sönüp kara ka-
ranlık bastırınca Gilgamiş'ı unutmasın, onu korusun!.."

Ninsun yakarısını bitirince tütsüyü söndürdü. Enki-
du'ya döndü:

"Güçlü Enkidu, sen gövdemin yavrusu değilsin ama, evlatlığımsın. Şu kadınlarımın, tapanlarımın, papazlarımın önünde seni çocuğum saydığımı andiçerim," dedi ve Enkidu'nun گردانına kutsal muskasını taktı: "Oğlumu sana emanet ediyorum; onu sağ salim bana getir," diye ekledi.

Şimdi Gilgamiş destanı ile Homer'in anlattıkları arasında göze batan birkaç benzerliği belirtelim:

1- Kahraman Gilgamiş'in anası Tanrıça Ninsun'un Tanrı Şamaş'a yalvarışı, Gilgamiş destanının başındadır;

Kahraman Akhilleus'un anası Thetis'in Tanrı Zeus'a yalvarışı İlyada destanının başındadır.

2- Kahraman Gilgamiş'in anası tanrıça; babası ise tanrı değil, ölümlü insan Lugulbanda'dır;

Kahraman Akhilleus'un anası tanrıça; babası tanrı değil, ölümlü insan Peleus'tur.

3- Tanrıça Ninsun, Tanrı Şamaş'a yalvarmak için Egelmah sarayının tepesine çıkar;

Tanrıça Thetis, Tanrı Zeus'a yalvarmak için Olimpos dağının tepesine çıkar.

Burada dikkate değer bir nokta vardır: Egelmah sarayı aslında bir ziggurat, yani insan yapısı bir dağdır. Çünkü Sümer'ler Mezopotamya'ya göç edip yerleşmeden önce gök tanrılarına tapıyorlardı. Yeryüzünün göğe en yakın yerleri de, dağ tepeleridir. Sümer'de değil dağ, tepe bile olmadığı için Sümer'ler tanrılarına, kat kat toprak yığarak dağ yapıyorlardı. Bu insan yapısı dağlar da ormanla örtülü doğal dağlara benzesinler diye üstüste kondurulan taraçalara ağaç dikiyorlardı. (Babil'in asma bahçeleri gibi.) Tanrılar tapınağı en üst katta idi. Ona "Egelmah Sarayı" deniyor. İzmir'in Sipi-los (Yamanlar) tepelerinin birinde (Manisa-Turgutlu arasında) taştan oyulmuş "Pelops'un Tahtı" vardır. Zaten Olimpos tanrıları, altlarına yastık alarak sivri taşlara oturmuyorlar; Tanrı Hafaistos'un altından yaptığı, "gel!"

denince kendiliğinden gelen koltuklar üzerinde oturuyor, görkemli saraylarda yaşıyorlardı.

Yukarıda Gılgamış epiğıyle Homer'in İlyada'sının kimi benzerliklerine işaret edildi. Bunlar "benzerlik"ten çok "tıpkılık"ı andırıyor. Bu iki eşitliği bir rastlantı saymak güçtür. Yazı ve şiir hakkında az buçuk duygu ve bilgisi olan kimse bile, bu iki epiğin yüzdeki benzerliğinden derin; bir iç, bir ruh birliğinin farkına varır. Acaba Anadolu'lu Sümer Gılgamış efsanesini biliyor muydu? Ondan etkilenmiş miydi? Bu iki epiğin aralarında başkalıklar yok değil, vardır. Nasıl olmasın ki, Gılgamış'la Homer arasında 2 bin, hiç olmazsa 1500 yıl zaman farkı vardı. Sonra Gılgamış destanı da, İlyada ile Odyseia yazılmadan çok önce saz şairleri tarafından söylenmişti. Ama Gılgamış efsanesi, söylendikten çok sonra yazıldı. İlkçağda bellibaşlı dillere çevrilmiş olan bu efsaneyi Anadolu'nun, dolayısıyla Homer'i duymamış olması mümkün değildir. Gılgamış'a ait çamurdan yapılmış tabletler, birçok yerde bulunmuştur. Ninova'da yapılan arkeolojik kazılarda, İsa'dan önce 700 yılında Asur Banipal'ın buyruğuyla kurulan kitaplıkta –yeni tablet koleksiyonunda– Sümer dilinden Semitik Akad diline çevrilmiş Gılgamış epiğı ve birçok Sümer ağıtları, ilahileri ile şiirleri bulunmuştur. Gılgamış efsanesindeki Nuh Tufanı öyküsü de bunların arasındaydı. Ninova'da bulunan onbinlerce tabletle, insan soyunun çok yüksek değerli bir literatürü ve kültürü, gömülü bulundukları topraktan çıkarılmıştır.

Sonra Hitit başkenti Boğazköy'de, imparatorluk arşivlerinde Gılgamış efsanesinin, Semitik Akad dilinden Hititçe'ye çevrilmiş metinleri ele geçirilmiştir. Hititlerin komşusu olan Hurri'ler de aynı epiğı Hurrice'ye çevirmişlerdi. Anadolu'da Sultantepe kazılarında da aynı epiğin tabletleri bulundu. Filistin'de Ksan (Kenan) diline çevrilmiş tabletler topraktan çıkarılmıştır. İlkçağ dünyasını bu kadar etkilemiş ve ilgilendirmiş olan bir epiğin Batı Anadolu'ya varmamış olması düşünülemez.

Hele bir ucu İzmir'de, öteki ucu Uzakdoğu'ya varan Anadolu'nun Kral Yolundan İsa'dan Önce 2500 yılına ait Birinci Troya'ya. Uzakdoğu'dan Lapis Lazuli (Lacivert taş) taşındığı düşünülürse, ilkçağ kültür merkezlerinin tümüne etki ve angısı varan Gılgamış'ın Girit ve Mikene'ye varmamış olması kabul edilemez. Homer –ya da Homerik epikleri yazanlar– Ege uygarlığının malı bir sanatçı ya da sanatçılardı. İlyada olsun Odysseia olsun Minos Girit'inden söz ederken âdeta aşka gelir; başka yerlerden söz ederken gözleri gönül sevgisi ve ateşiyle parlamaz.

Doğu Anadolu'da Asur'lu tacirlerin "karum"ları vardı. Bu tacirler Asur'dan kumaş ve başka dokumalar getiriyorlardı. Anadolu'dan Mezopotamya'ya da maden taşıyorlardı. Kapadokya'lı "kara eşek" kervanıyla... Bu Asur tacirleri Anadolu'lularla evleniyorlardı. "Karum"lar birer ticaret odası sayılıyorlardı. Bu ticaret odaları Asur kralları Erişum, Sargon I. Pusur Asur zamanında (İ.Ö. 1950-1850 yılları arasında) kuruluydu. Bu Asur'lular Anadolu'ya geldiklerinde bir kültür boşluğuna değil, bir Anadolu eski uygarlığına karışıyorlardı. Yargıçları arasında kadınlar da vardı. Evleri taş temeller üstüne ahşaptandı. Evin bir odasında, raflar üzerinde, düzenli olarak tabletler istif edilirdi. Ölülerini ilk katın tabanına gömüyorlardı. Bu mezarlardan boynuz şeklinde "riton" tipi içki kapları bulundu. Bunların boyları gözönünde tutularak, kuvvetli içkiler için değil, bira gibi hafif içkilere ait oldukları anlaşıyor.

Sümer'in Ege'li, İzmir'li Homer'e etkisine gelince: Bütün Olimpos tanrı ve tanrıçalarının yalnız adları değiştirilerek Sümer'den alınmış oldukları, genel olarak kabul edilen bir gerçektir.

Kaneş –Kayseri dolaylarındadır– Asur mezarlarından çıkarılan çıplak yer tanrıçaları putlarından başka elinde orak tutan Anadolu'lu bir tanrı heykeli bulunmuştur. Tarımı (yani tahıl ve ekmeği) temsil eden ilkçağ tanrılarına ait en eski ve tek örnektir bu. Böyle bir tanrı-

nın Kaneş gibi dağlık bir bölgede bulunmuş olması şaşırtıcıdır. Asıl tarım uygarlıkları Çin'de Sarı Irmak, Hindistan'da Indus Irmağı, Sümer'de Dicle ve Fırat, Mısır'da Nil vadilerinde gelişmişti. Ama insanoğlunun tarıma koyulması herhalde büyük bir orman yangını gibi Asya, Afrika ile Güney Avrupa'ya belki iki, üç yıl içinde hızla yayılmıştır. Ama Amerika ile Avustralya kıtalarına yayılamamıştır. Demek ki kuzeydoğu Asya'dan, Bering Boğazından Alaska'ya geçen Asya'lılar, öyle Pitekantrop gibi daha tamamıyla insan olmamış yaratıklar olarak değil, ama gelişmesini tamamlamış insanlar olarak geçmişlerdi. Ne var ki, eski dünyalılar gibi tarımı, tahıl ekmeyi bilmiyor; hâlâ av etleriyle besleniyorlardı.

Tohum ekmeyi Meksika'lı Maya'lar ve Aztek'ler biliyorlardı ama, sivri bir kazıkla toprakta delik açıp, tohumu buraya gömüyorlardı. Sürekli kuraklıklarda besisizlikten, açlıktan ya da hastalıktan bu uygarlıklar sönmüş gittiler. Yani toprağı işlemeleri, eski dünyada, erkekleri ava gitmiş olan kadınların beceriksiz tarımlarına benziyordu. Eski dünyalılar; tanrıçaları hem yaratıkların, hem de bitkilerin de tanrıçaları olduklarından, ayrı bir tarım tanrı ya da tanrıçasını gereksinmiyorlardı.

Yazımızın başlarında Mısır Tanrıçası İsis'ten söz edilmişti. Mısır'ın dinsel yaşantısının önemli yanı, yeryüzü ve doğa tanrıçasına maledilen bira yapıcılığıydı. Üçüncü Ramses (İ.Ö. 1200) tapınağının duvarlarına oyduğu yazılarda tanrılara 466.303 testi bira adanmış olmakla övünür. İsis yalnız bira yapıcı değildir, daha birçok işler görür. Yalnız Sümer'lerdedir ki, Nisiba adlı tahıl ve Siduri adlı bira tanrıçası vardır. Gilgameş'in yolculuğunda, Enkidu'nun ölümünün acısı Gilgameş'in yüreğini burkar. Gilgameş, sonsuz hayatı, ölümsüz yaşantıyı bulmak için yola çıkmıştır. Bunun için Utnapiştim'e varmalıdır. Utnapiştim, tufandan kurtulan Nuh peygamberdir. Utnapiştim, Babil dilinden bir sözdür; Sümerce'si "Ziyusudra"dır. Tanrılar, ölümlüler arasında

yalnız ona ölümsüzlük vermişlerdir. Gılgamış, nasıl ölümsüz olacağını öğrenmek için ona doğru yolculuğuna çıkmıştır.

Güneş Tanrısı Şamaş Gılgamış'a, "Senin aradığın sonsuz hayatı hiçbir zaman bulamayacaksın" der. Gılgamış, "Bu uzun yolculukta buraya dek ulaştıktan sonra, şimdi uzanıp, uyanmamak üzere toprağın beni örtmesini mi bekleyeyim? Gözlerim güneşi görsün kamaşınca dek. Ölümlerden farksız isem de, güneşin ışığını göreyim..." diye yalvarır.

İçkinin anası, içkiyi yapan Tanrıça Siduri, "deniz kıyısında, güneşin bahçesinde" otururdu. Tanrıların verdiği altın kupa ve fiçilerin yanında dururdu.

Gılgamış'ın üstübaşı paramparçadır, yüzü yorgun, bakışı umutsuzdur. Tanrıça Siduri onu bir serseri sanarak korkar; kapıyı sürgülemeye uğraşır ama beceremez. Gılgamış şöyle der: "Kapını sürgüleme, ben göklerin boğasını öldüren, ulu katran ağaçları ormanında Humbaba'yı alteden Gılgamış'ım..." Gılgamış ile Siduri arasında kısa bir konuşma geçer. Gılgamış, Enkidu'yu, can arkadaşını kaybettiğini ve Utnapiştim'e gitmekte olduğunu anlatır. Siduri; "Özlediğin hayatı hiç bulamayacaksın. Tanrılar insanı yaratırken, onun kaderine ölüm yazdılar. Ölümsüz yaşantıyı kendilerine ayırdılar. Onun için Gılgamış, karnını gece gündüz güzel gıdalarla doldur, danset, esen ve güleç ol, giysilerin hem temiz hem serin olsun, sularda yıkan, elini tutan küçük çocuğu sev. Koynuna aldığın karını da mutlu kıl. Çünkü hep bunlar da insanın kaderidir" der.

Gılgamış, genç ve güzel Siduri'ye der ki: "Sevdiğim Enkidu toz toprak olunca nasıl rahat edebilirim? Ben de toz toprak olacağım. Genç kadın, Utnapiştim'e giden yol nerededir? Okyanusu aşarım mümkünse, değilse çölü aşarım."

Bira yapıcı der ki:

"Okyanus aşılmaz. Taa eskiden beri Okyanusu

geçen olmadı. Onu yalnız sabahtan akşama Şamaş (güneş) aşar. Unutma, ölümün suları derindir. Ölümün sularına varınca ne yapacaksın? Ama orman kıyısında Utnapiştım'ın kayıkçısı var; o sal yapar..."

Sümer'de kesin olarak bira tanrıçası olan Siduri, adını ve şeklini değiştire değiştire batıya doğru izlenince Girit'te Ariadne –yani arpanın çok temiz ve bereketli anası– oluyor. Ariadne "Arpa Anası" demektir. Ama Siduri yalnız Ariadne olarak kalmıyor; tek iken ikiye bölünerek Rhea, sonradan da Demeter oluyor. Mitolojide her şey mümkündür? Tanrılar bölünür, dişisi erkek olur? Bir tanrının oğlu, durup dururken o tanrının babası olur. Bu uydurmaları ayıklıya ayıklıya altlarındaki gerçeği bulmak gerek. Şimdilik, Siduri'nin Girit'te dallanıp budaklanmasını bir kenara bırakalım. Tanrıça Siduri Batı Anadolu'da Homer'in Odysseia'sında Tanrıça Circe oluyor. Circe (Kirke) olunca Siduri'nin ahlakı bozulmuştur. Siduri tatlı, güzel, cana yakın genç kadinken, hain, kavgacı, uğursuz büyücü oluyor. Çünkü Homer, kavgacı, hain İştâr'ı Siduri'ye yapıştırarak Circe'yi yaratmıştır.

Gilgamiş epiğinde Gilgamiş'in İştâr'la karşılaşması şöyle anlatılır: Gilgamiş, ulu katran ağaçları ormanında Humbaba'yı altetmiş, kahraman olmuştur. Onu İştâr görür, ona "Gel, gel de erkekliğinin tadına varayım. Sen kocam ol ben de senin gelinin olayım" der, ona neler armağan edeceğini sayıp döker. Gilgamiş'in cevabı şudur:

"Ey şanlı İştâr... Senin sevdiklerin, senin yaman bir ateş olduğunu anlamışlardır. Sen, içindeki garnizonun üzerine yıkılıp onu ezen bir kulesin. Sen saçaktan başa düşen taşsın. Hangisidir, sevgilin ki, senin ihanetine uğramamıştır?

Elvan elvan mavi kuzgun kuşunu sevdin, onun kolunu kanadını kırdın. Sen küheylanı sevdin, ama ona kamçıyla mahmuzu layık gördün. Çobanı sevdin, büyü-

leyip kurda döndürdün; onu kendi köpekleri parçaladı. Babanın bahçıvanı İşşillanu'yu sevdin, sonra ona bir vurup, kör köstebeğe benzettin."

Gilgamiş, kısaltılarak verilen bu cevaplarla, İştar'ın önerisini kabul etmez.

Şimdi Homer'in Odysseia'sının onuncu kitabında –Odysseus da Gilgamiş gibi bir kahramandır– Odysseus ile Circe'nin karşılaşmasına gelelim: Önce, Circe'nin de Siduri gibi, güneş tanrısının kızı olduğunu söyleyelim. Odysseus'un arkadaşları Circe tarafından bir şölene buyur edilirler, yiyip içtikten sonra kimisi domuza, kimisi de kurda kuşa çevrilirler. Tıpkı İştar'ın kimi sevgililerini hayvanlara çevirdiği gibi...

Odysseus deniz kıyısında uzanmış dururken, tayfasının hayvanlara çevrildiğini, Circe'nin yanında neler olup bittiğini gözlemesi için yolladığı bir tayfasından öğrenir. Bu kez kendisi Circe'ye gitmeye karar verir. Tanrıların Habercisi Hermes Odysseus'a, Circe'nin büyüsünü bozacak bir ot verir. Odysseus gider ama, Hermes'in verdiği ot, Circe'nin sunduğu içkinin büyüsünü bozar. Circe de, tıpkı İştar'ın Gilgamiş'a yaptığı gibi içki içmeyi, soyunup yatmalarını önerir: "Sevgi ve uykuda karşılaşır, kaynaşırsak, birbirimize içten güvenle kaynaşır, rahat ederiz" der. Odysseus, arkadaşlarını hayvana çeviren büyünün bozulması, çözülmesi için tanrılar adına ricada bulunur. Circe, bu dileği kabul edeceğini söyler ve gerçekten hayvan olmuş tayfalar yeniden insan olurlar. Circe bile, onların sevincinden duygulanır. İşte burda Circe'nin İştar'lığı biter ve Siduri'liği başlar.

Odysseus ve arkadaşları bir yıl süreyle Circe tarafından konuk edilir, yedirilip içirilir. Bu noktada Circe aynı Siduri gibi bir hayat felsefesi açıklar; yani: "Karnını güzel gıdalarla doldur, ye, iç!" der. Odysseus artık Circe'den ayrılacaktır. Gilgamiş Siduri'den ayrılacağı zaman Utnapiştim'e varmak için ölüm denizini aşmak üzere Siduri'den yardım istediği gibi, Odysseus da İtha-

ke'ye varabilmek için, okyanusu aşması ve Hades'te (Ölümden sonraki yeraltı dünyasında) kâhin Tiresiyas'ı görmek hususunda Circe'nin yardımını diler. Circe Hades'e hangi yollardan gideceğini anlatır: "Stiks Irmağı ile Kositos Irmağı kavşağında bir kaya vardır, orda toprağa bir çukur kaz. Deliğe önce bira dök, sonra şarap, sonra su dök, onun üzerine de un serp. Bu şeyler, ölümlere adaktır" der.

Girit'te anatanrıçalar birkaç tane idi. Rhea, Ye, Here... Baba tanrılara tapılmaya başlanınca, Here tanrıçalar tanrıçalığından çıkarılıp, tanrılar tanrısı Zeus'un karısı oldu. Dikkat edilirse, bu başka başka tanrıçaların adlarında, Türkçe "yer" sözüne benzerlik görülür. Hatta İngilizcede yer anlamına gelen "earth" sözcüğünün sonundaki "th" eki atılırsa, "ear" kalır. Bu tanrıçaların hepsi yeryüzü tanrıçalarıdır. Bu bakımdan tahılın da analarıdır. Bu tanrıçaların hepsi de işaret olarak labrisi, yani çift ağızlı baltayı taşırlar. Bunlara Girit'te daha çok "Ağaç tanrısı" diye tapılırdı. Pek doğal olarak, ottan put yapılamazdı ama, ağaçtan yapılabilirdi. Ağaçtan yapılmalrı, bunların tarım tanrısı olmalarını engellemezdi.

İsa'dan Önce 2000 yılında Misen kentinin kapısında, kenti koruyan anatanrıça, bir taş sütun olarak temsil edilir. Onun iki yanında iki aslan durur. Tahta ya da taş sütunlar, insanları koruyan ve barındıkları yapıların depremlerle üzerlerine yıkılmamalarını sağlayan direklerdir. Ağaç direği ya da taş sütun, sütun kılığına girmiş anatanrıçadır. Girit'te düpedüz tek sütun olarak temsil edilen tanrıça, zamanla, ayaklarından beline kadar sütun kalmış; üst yanı da, memelerini iki eliyle sıkıp insanlara süt, yani gıda fışkırtan yer anası olur. Çünkü ağaç kütüğünün üstünde, ağacın dallı budaklı yaprakları, çiçekleri ve yemişleri vardır? Efes Artemis'i, örneğin, beline dek dar bir sütunu andırır, sonra da insanlara gıda veren, meme ya da hurma salkımı, yaratıklar, yiyecekler sunar.

Zaman geçtikçe tanrılar ve tanrıçalar arasında iş-bölümü başlar. Sözelilişi, her şeyi öldüren ve yetiştiren anatanrıaların kimisi şu için tanrısı ve piri, başkası ise başka işi üşüne alır.

Girit'te ilk tahıl ve bira tanrıçası, Demeter'dir. Girit'lidir; çünkü anası Girit'li Rhea'dır. Belki de Rhea aynı zamanda Demeter'dir. Adı "Dan Mater"dir. "Dan" tanrı, "Mater" de ana anlamına gelir. Anatanrıadır ama, sonraları kesin olarak arpa, buğday ve bira tanrıçasıdır. Yani Ege, Girit ve Anadolu'nun Siduri'sidir. Siduri önce-leri yalnız bira tanrıçası iken, sonra görevine bir de şarap tanrıalığı eklenmiştir. Homer'in yapıtlarında Dionisos (Baküs) ikinci derecede bir tanrıdır. Sonradan önem kazanmıştır.

Bira, şaraptan çok kullanılırdı. Çünkü ekmek, insanların yaşaması için elzem bir gıda idi. İnsan şarapsız yaşayabilirdi ama, ekmeksiz yaşayamazdı. Ekmek yapmasını bilen insanlar, bira yapmasını da biliyorlar, öğreniyorlardı. şarap içilmeye başlanınca, kadınların egemen (hâkim) oldukları "Matriyarkal" toplumlar, erkeklerin egemen oldukları "Patriyarkal" toplumlara dönüşmüştü. Onun için olacak ki, geç zamanlarda şarap Tanrısı Dionisos (Lidya ve Latin dilinde Bakkhos) tanrı sayıldı. Anadolu'da ayrıca "Sabazios" denilen bira, arpa ve buğday tanrısı vardı. "Kaplıca" denilen buğdaydan Anadolu, Girit ve Yunanistan'da bira yapılıyordu.

Demeter'e gelince, Ölüler Ülkesi Hades'e kaçırılan kızı Persepone'yi ararken, kendisinin tanrıça olduğunu gizliyordu. Kızının peşinden yollara düşmüştü. Bir gün Kral Celenus ve karısının evinde konuk kalıyordu. Demeter'e, büyük bir çanak dolusu naneli bira verdiler. Kralın oğlu Abas, Demeter'e, "Ama acılıkla içiyorsun" dedi. Demeter eliyle havada bir işaret yaptı; Abas hemen bir kertenkele oldu. Demeter'in Latince adı "Ceres" (Serez) tahıl demektir. Serez'in büyük yortusuna da "Serelia" (yani "Tahıllar Yortusu") denilirdi. Yortuda Demeter'le Persepone'yi temsil eden iki genç ve güzel

kadının başlarına buğday ve arpa saplarından yapılma iki çelenk geçirilirdi. Demeter sağ elinde buğday ve arpa başakları, sol elinde de bir meşale taşırdı.

Bu yazılardan, bira tanrıçalarının topu topu beş altı tane oldukları görülmüştür. Bunun nedeni, biranın ekmele büyük bağı olmasındandır. Daha önce işaret edildiği üzere; bütün yeryüzü, toprak ürünleri ve tahıl tanrıçaları, ekmek, dolayısıyla "Bira Tanrıçası" sayılabilirler. Çünkü, bira ekmele başlamıştır.

Tarım ise, insanoğlu tarihinde, hemen avcılık ve et yiyiciliğin ardından başlamıştır. Böylece biranın yapıldığı ya da ekmeğin pişirildiği tarih, İsa'dan Önce 8000 gibi pek eski zamanlara rastlar. Sümer ve Mısır'ın en eski kayıtlarında, İsa'dan Önce 6000-5000 tarihlerinde çok çeşitli biraların yapıldığı ve bira yapımının çok önemli bir endüstri olduğu bildirilmektedir.

Bira o zamanlar şöyle yapılıyormuş:

Çimlenmiş arpa, buğday ya da başka bir tahıl, taş arasında eziliyormuş. Ezilmiş tahıla su katılarak, hamur haline getiriliyor; hamur somun şekline sokuluyormuş. Somun hafif ateşte pişirildikten sonra, küçük parçalara ufalanarak suya batırılıyor, sonra bu karışım, hafif bir ateşin etkisinde bırakılıyormuş. Tahammür olayı kıvama varınca, ince dokunmuş bir süzgeçten, bastırarak geçiriyorlarmış. Böylece bira ya da içki, ezilmiş tahıldan ayrılıyormuş.

Görüldüğü gibi, biranın bu ilkel elde ediliş eylemi, ekmek yapımından hiç farklı değildi ve zaten pek eski zamanlarda bu iki iş birlikte yapılıyordu. Yani çoğunlukla, ekmeğin yapıldığı yerde bira da yapılırdı. Maltlanmış ya da maltlanmamış, çoğunlukla arpa, o bulunamazsa başka tahıl ya da kolalı tahammür etmiş alkollü içkiler pek antik zamanlarda kullanılırdı. Bu konuda, İsa'dan Önce 6000 yılına ait bir Babilon tableti bulunmuştur kazılarda. O tablette, Siduri'yi kutlama töreninde, tanrıçaya adanan biranın nasıl yapıldığı anlatılıyor. İsa'dan Önce 3500 yılına ait, Babilon'da bulunan bir

başka tabletle ise, o tarihlerde orada 16 çeşit biranın içildiği; bira yapımının her gün gelişen bir endüstri olduğu anlatılmaktadır.

Tam bu sıralarda Çin'de de, mısırdan "Kin" denilen bir bira yapılıyordu. Babilon'lular ya da Sümer'ler, çömlekçi çarkını ve ondan da araba tekerliğini icat etmişlerdir? İki türlü toprak kap yapılıyordu: Bunlardan biri inceydi ve bunlar, her yanı katılaşacak şekilde pişiriliyorlardı. Ama bunlar, inceliklerinden ötürü deve ya da başka hayvanların sırtlarında taşınmaya dayanıklı olmuyorlardı. İkinci tür kaplar, kalın yapıyorlardı. Bunlar taşınmaya dayanıyorlardı ama, içleri tam pişmediği için yumuşak kalıyordu. Bira kalın kaplarda içiliyordu. Ancak, bunların bir sakıncası vardı: İçlerine konulan bira, az buçuk topraklı oluyordu. Toprak kaplar sırlanınca, bu sakınca ortadan kalktı.

Çoğu evlerin yemek ve ekmek pişirilen fırınlarında kadınlar, bira yapılacak ve içilecek kapları da pişiriyorlardı. İsa'dan Önce 2200 yılına doğru Babilon'lular kaplıca buğdayından bira yapmaya koyuldular. Bu buğdaya bal da katılıyordu. Tanrıların içkisi sayılan nektarın da, içine bal katılmış bira olduğunu bildiren bilginler vardır.

Turşucu otundan ancak İsa'dan Önce 600 yıllarında söz ediliyorsa da, imparatorluk Mısır'ında turşucu otunun kullanıldığı biliniyor. Firavunlar Mısır'ında turşucu otu ile kaplıca buğdayından elde edilenle birlikte dört çeşit bira yapılıyordu. Bu dönemde bira, her gün içilen –ve onsuz edilemeyen– doğal bir besi sayılıyordu. Gördükleri işler dolayısıyla imparator tarafından ödüllendirilen her köylü ve emekçiye, günde dört somun ekmek ve iki testi dolusu bira verilirdi. Analar, okuldaki oğullarına her gün bira götürürlerdi. Böylece bira, binlerce yıl boyunca, besi bakımından insan soyunun mayası olmuştur. Bunun dinsel bir anlamı da vardı. Çünkü Tanrıça İsis, hem anatanrıça, hem tahıl

ve hem de ekmek tanrıçası idi. Bu tür tanrıçalar, aynı zamanda biranın tanrıçası sayılıyordu.

İmparatorluk Mısır'ının birası, pişmemiş ekmekten yapılırdı. Kabaca ezilmiş çimlenen tahıl yuğuruluyordu. Bu hamur ufak ufak parçalanarak büyük bir kaba konup, üzerine bolca su dökülüyordu. Bu kap, bir gün açıkta bırakılıyordu ki tahammüre (fermantasyona) başlasın. Tahammür, havadan gelen maya ile oluyordu. Sonra bu bulamaç, bir bez süzgeçten bastırılarak süzülüyordu. Süzülen hafifçe ısıricı içki –bulut parçası gibi– köpür köpür kabarıp taşıyordu. İşte, bira idi bu.

Bira köpürdükçe Mezopotamya'lılar, Mısır'lılar ve Ege'liler, birbirlerine gülerek, "Yaşasın Siduri, İsis, Serrez!" diyorlardı: "Bak, bak; coşkun sevgi ve sevincini nasıl bu buğday suyuna geçirdi!" "Baktık ki, doğanın aşkı gönülde tavsıyor; içelim, içelim ki, doğa aşkı içimizde coşsun! Kabarıp taşsın!." Sümer'ler, "Yaşa Siduri!"; Mısır'lılar, "Yaşa anamız babamız İsis!", Ege'liler ise, "Uyandır içimizde bütün varlığın sevgisini ey Cerialia!" diye bağıyorlardı.

Tevekkeli değil mi ki Mevlana;

"Ansisi aşk-est kandri mey futad

Ateşi aşk-est kandri mey futad"

Yani:

"Aşk coşkusudur içkide köpüren,

Aşk ateşidir içkide köpüren"

dememiş.

Mısır'da bira kimi yol hurma ile ve balla tatlandırılıyor ve çeşitli otlarla ısıricılıklandırılıyordu. Ama köylülere ve emekçilere verilen bira, çoğu kez süzülmeden, tahıl tortularıyla veriliyordu. Tuhaftır ki; bitkisel ilaçların babası, Bergama'lı Hekim Gailen (Hekim Kalinos) hastalara, kaplıcadan yapılan biraları yasaklıyor ama öteki çeşit biraları bazı hastalarına, ilaçla karıştırarak tavsiye ediyordu. Yine çok eski çağlardan bu yana arpa kökü, arpa suyu ilaç olarak kullanılıyor, bu yüzden de kutsal sayılıyordu.

Böylece bira, yeryüzünün coğrafya koşullarına göre, tahıl yetiştiren her bölgesine yayıldı. Bir yandan doğuya, Çin'e dek yayılırken, öte yakada Sümer'den başlayarak Suriye, Filistin, Mısır ve Roma'ya yayıldı. Doğal olarak her ülkede başka ad takındı ve çeşitlendi. Almanlar ona "Piyor" dediler. Ama arpa ve baldan yaptıkları bir çeşit güçlü biraya "Alo" dediler ki bu, İngilizlerin "Ale"ı olacak. İlkçağda ve sonraları bira ve ekmek yapımı, eş eylemlerdi.

Türk köylüsünün "Ağacın kökü toprak, insanın kökü ekmek" sözü doğrudur...

7'NİN UĞURLULUĞU VE 13'ÜN ŞOMLUĞU...

Başlangıçta Anadolu'nun tanrıları yoktu. Fakat, bir tek ölümsüz, değişmez ve her yerde hazır ve nazır bir tanrıçası vardı. Bu tanrıçanın çeşitli nitelikleri ve bu niteliklere göre adları vardı. O eski devirlerde Asya'da, Afrika'da ve Avrupa'da olduğu gibi Anadolu'da da, toplumlar matriyarkal idi. Yani, kadınların erkeklere ege-men oldukları bir toplum... O devirlerde erkeklerin babalığı anlaşılmamıştı. Bir insan, bir çekici tutup da, çat diye bir taşla çarpsa, o gürültüye çekicinin sebep olduğu kolayca anlaşılır. Fakat, çekicinin taşla çat edişi, çekicinin taşla çalınışından dokuz ay sonra duyulursa, çekicinin gürültüye sebep olduğu güç anlaşılır. Çocuk dokuz ay sonra doğduğu için erkeğin dokuz ay önceki etkisini anlamak ilkel insanlar için güçtü. Ay tanrıçası ve kadınlar çocuk doğurmak için değil, fakat zevkler için çiftleşirlerdi.

Erkek, anatanrıçadan korkar, ona tapar ve ona itaat ederdi. Anatanrıça piramit şeklindeki kül kümesiyle temsil edilirdi. Çünkü ocakta ateş kül ile öyle muhafaza edilirdi. Ona sonraları, omfalos dendi. Ve anatanrıça piramit kültüründe bir taş ile temsil edildi. Bu taş Anadolu'dan sonraları Delfos'a taşındı. Ve oradaki Apollon tapınak ve kâhinlerinin merkezi oldu. Böylece ocağın ateşi insanoğlunun ilk sosyal merkezi oldu. Analık da insanoğlunun ilk korkunç sırrı oldu.

Anatanrıça hakkında üç ayrı mit (efsane) vardır.

En eskisi Pelazj efsanesidir. Sonra, Orfik efsane, sonuncu olarak da (öncekilerden gelme) Olimposlu efsane gelir.

Pelazj efsanesi şöyledir:

Büyük tanrıça kargaşalık ve kaostan çırılçıplak sıyrılıp doğar. Varlıkta ayaklarını dayayacak bir şey bulamaz. Onun için denizi gökten ayırır ve yapayalnız olarak dans eder. Kuzeyden güneye doğru dalgadan dalgaya hoplayarak rakeden bir varlık olduğunu duyduğu kuzey rüzgârını tutmak üzere döner, kollarını açıp avuçlarıyla rüzgârı okşayıp sıvazlar. Rüzgâr koca yılan Ofiyon olur. Tanrıça daha ve daha hızlı dans ederken yılan apak gövdesine sarılır. Ve tanrıça ile çiftleşir. Boreas (bizim poyraz dediğimiz) rüzgârı doğurtucudur. Pelazj inancına göre, rüzgârın doğurtuculuğu dolayısıyla kısraklar artlarını poyraza döndürünce hemen taylarlar.

Ondan sonra tanrıça bir kumruya döner. Ve bembeyaz evren yumurtasını yumurtlar. (Daha sonra Suriye ve Filistin'de Anatanrıça Kibele Havva olur ve Ofiyon yılanı da ona elmayı veyahut buğdayı veren yılan olur.) Tanrıçanın emri üzerine Ofiyon yumurtanın etrafına yedi dolanımıyla sarılır. Yumurta ikiye ayrılır ve içinden dünyada ne varsa güneş, ay, gezegenler, dağlar, dereler, ovalar, ağaçlar ve canlı yaratıklar çıkar.

Ondan sonra tanrıça yedi gezegenin yönetimine biri dişi, biri erkek olarak yedi tane dev (yani Titan ve Titaness) tayin eder. Bunlar şöyledir: 1) Güneşe Tea ile Hipperiya (bu sonradan Olimposlu Apollon olur.); 2) Ay yıldızına Febe ile Atlas; 3) Mars yıldızına Diyone ile Kriyos; 4) Merkür yıldızına Metis ile Kozus; 5) Jüpiter yıldızına Temis ile Ürimedon; 6) Venüs (Zühre) yıldızına Tetis ile Okeanus; 7) Satürn yıldızına Rea ile Kronos.

İlk yarattığı insan ise Pelazgostur. (Bu adların bazısının Latince, başkalarının Grekçe olduğuna bakılarak karışık oldukları sanılır. Bu adlar en sahih adlardır.

Sonraki efsaneciler dağ taş ve yer adlarını tanrılara, tanrı adlarını da dağa taşla vererek her şeyi karmakarı-şık etmişlerdir.)

Yukarıdaki inanç İsa'dan Önce 3500'den 2000 yılına kadar Anadolu'da en yaygın olan inançtı. Anadolu'da Titanların yani devlerin kültü kalktıktan sonra resmi takvimde yedi günlük hafta bir süre anılmaz oldu. Onların yerine on iki burcun adları kullanılmaya başlandı. Hesiyod, Apollodorus, Pausaniyas birbirine uymayan listeler vermektedirler.

Hafta ve hafta günlerinin adları Hititlerden önce Anadolu'ya Babil ve Sümerlerden gelmedir. Oralarda yedi gezegeni yönetenlerin adları şöyleydi: 1) Şamaş, 2) Sin, 3) Nergal, 4) Bel, 5) Beltis ve 6) Ninib. Bunların arasında yalnız Sevgi Tanrıçası Beltis dişidir. İzmirli Tantalos'un kızı Niyobe'nin efsanesindeki dişili erkekli çiftlere bakılırsa, haftaya ait efsane Anadolu'ya varınca her erkek Titan'a katmayı uygun görmüşlerdir.

[Burada Niyobe efsanesini kısaca hatırlatmak aktardıklarımızın daha kolay anlaşılmasına yardım eder. Tebe kralı Enfiyon ile evlenen Niyobe'nin yedi erkek yedi kız çocuğu vardır. Onlarla o kadar avunuyordu ki; yalnız iki çocuğu olan (yani Artemis ile Apollon) Lëto'yu hor görüyordu. Tebe kâhinleri kızacak olan Leto'nun şerrinden kurtulmak için 14 çocuğun hemen başlarına defne yapraklarından çelenkler dolamalarını ve günlük tütsüyü yakmalarını tavsiye ederler. Tütsü havada telenirken Niyobe sırtında mükellef bir Frikyâ giysisi ve bir sürü hizmetçisiyle sükün eder. Kısacası, ne idüğü belirsiz Leto'nun erkeğimsi kızı yani Artemis'le kız kılık-lı oğlu yani Apollon neden kendisine tercih edildiğini sorar. Bunun üzerine 14 çocuğu Artemis ile Leto tarafından öldürölür. Homer, Niyobe'nin kızlarını on iki; Hesiyod yirmi; Herodot dört, Lesboslu Saffo on sekiz olarak verir. Fakat Üripid ile Apollodores on dört olarak verirler. Bu efsanede Niyobe'nin yedi kızı yedi oğlunun öldürölmesi haftanın her gününü idare eden erkekli dişili

on dört Titan'ın yani devin ortadan kaldırıldığına ve matriyarkal inancın Olimposlu tanrılar tarafından yok edildiğine işarettir. İşte böylece, Pelazj takvim kaldırılmış oluyor. O takvim ki; her biri yedişer günden ibaret yirmi sekiz günlük aylara dayanırdı. Hatta, Türkçede aya ay denmesi Anadolu yoluyla Suriye'ye ve Samilere geçen ay hesabındaki mah'ın yani ayın tercümesidir. Matriyarkal anlayışta hem ay üzerinden, hem de kadınların ay başından hesap edilirdi. Spilos dağları, yani Yamanlar ve Marisa dağı Titanlar inancının Anadolu'da son tutunduğu yerdir. Hellenis'tan'da Teba ise ilk doğuş noktasıdır. Şu da unutulmamalı ki; Leto Kuran'ı Kerim'de anılan Lat ve Menat putlarının Lat denilenidir.]

Gelelim konumuza: Titan kültü ortadan kalktıktan sonra, haftanın yedi günü şöyle sayılır oldu: 1) Güneş günü, ışık için; 2) Ay günü, büyü için; 3) Mars günü, büyülemek için; 4) Merkür günü, akıl ve hikmet için; 5) Jüpiter günü, kanun için; 6) Venüs günü, sevgi için; 7) Satürn günü, barış için.

Bugün Avrupa'da haftanın günleri yine bu tanrı ve tanrıçalarla anılır. İngilizlerce güneş demek olan "Sun"dan pazar günü yani Sunday, ay demek olan Moon'dan Monday, yani pazartesi, Fransızca Mars'dan Mardi yani salı günü, Merkür'den Merkredi, Jüpiter anlamına gelen İove'den Jeu idi. Venüs'ün günü anlamına gelen Vendredi. Çok tuhaftır ki, kuzeylilerin Sevgi Tanrıçası Friya'dır. İngilizce cuma günü Sevgi Tanrıçası Friya'dan Friday olur.

Şu nokta unutulmamalıdır ki; Sümer ülkesinden Filistin ve Suriye'ye doğrudan doğruya gidilmez. Oralara yalnız Mısır ve Anadolu'dan gidilir. Sümer ve Akad diyarının kutsal haftası Anadolu yoluyla Filistin ve Suriye'ye gider. Bu nedenle dünya yedi günde yaratılır ve bugün bile İsrail'in arkası yedi kutsal şamdandır. Böylece; yedi rakamının kutsallığı her tarafa yayılır. Gök yedi kat, yer yedi kat olur. Dünyada yedi harika ve eski ta-

rihte yedi hâkim (bilge) seçilir. Hatta dümdüz ovalarda yayılan eski ünlü kentler yedi tepe üzerine inşa edilir. İnsan insana dönüşmeden önce gövdesinde bir iş görmüş olan rüdi, manter, apandis gibi hafta da; hiç itibarını kaybetmeden atomik devreye yetişmiştir.

Biliriz ki; Hept yedi demektir. Belki de yedi aslen yepti veya hepti idi. Farsça Heft'ten hefte'yi, hafta yaptık. Grekçede haftadır. Latince de Sept, İngilizcede Seven olur. Hep aynı maldır. Hipta, yani yedi anatanrıçanın çeşitli adlarından biridir. Çok sonraları, yani klasik devirde genç ve güzel Hebe şekline girerek Herkül ile evlendirilir. Fakat, 48'inci ve 49'uncu Orfik ilahilerde Hipta Diyonissos'u çocukluğunda koruyan anatanrıçadır. Kretschner ve tanrıçanın Anadolu'daki Mittanların Hepa ve Hipa diye andıkları tanrıça olduğunu yazıyor. Bu tanrıça Lidya'da bu adla çok anılmaktadır. Hatusas'da, yani Boğazköy'deki Hitit yazılı kaya kabartmasında bu tanrıçanın Hitit fırtına tanrısı (Belki de Tesup ile) kutsal evlenişi temsil olunur. Orada, yani Hitit'lerde adı Hepatu idi. İşte bundan dolayı Türkçedeki yedi kelimesinin bu adların birisinden gelmiş olması ihtimali büyüktür.

Profesör Hrozny *"Hititler ve Subaryalıların Medeniyeti"* eserinin beşinci faslında bütün insanların büyük anası Hepatu veya Hepa'nın Havva olduğunu yazıyor. Aynı yazar Herkül nasıl bir kahraman sayılıp Hebe ile evlenirse, Adam'ın eski zamanda Kudüs'e ait bir kahraman olduğunu yazıyor. Artık hafta, yani yedi rakamı uğurlu olmaz da ne olur?

On üç rakamı o kadar uğursuzdur ki, onu iyice anlatacak yer kalmadı. Bir ay dört haftadan, yani yirmi sekiz günden ibaret olunca bir yıl on üç ay ve bir gün oluverdi. Pek eski vahşet zamanında aşiretin içinde anatanrıçayı temsil eden kadın her yıl beğendiği erkeği yıllık zevkine tahsis ederdi. Bu genç tanrıça mı, kraliçe mi, başrahibe mi diyelim, onun şehvet ve zevkine alet olacak bir fert olarak kalmaz; fakat bereketin bir bere-

keti sayılmakla şereflendirilirdi. On üç aylık yılın biricik arka günü esnasında –ki o gün geceyle gündüzün denk olduğu güne raslatılırdı–, tanrıça ve kadınlar tarafından parçalanır ve diri diri yenirdi. Yenmezden önce kutsal törenle adamakıllı dövülürdü. Şiddetli dayak, adama kan akıttırmaktan başka, insanı şehvetin aksasına götürürmüş. Akıtılan kan ve kanla birlikte erkeklik suları yeryüzünü yani toprakları kuvvetlendirerek bol ürün ve berekete sahip olurmuş. İşte bu halt, on üçüncü ayın sonuna rastladığı için on üç rakamı pek uğurlu sayılmazdı.

Şair Orfeos'un Trakyalı kadınlar tarafından dövülerek parçalanması ve Üripid'in Bakka'lar piyesinde Teba Kralı Penteos'un anası Agave ve öteki kadınlar tarafından parçalanması efsanesi hep bu tanrıyı yemek töresinin hatıralarıdır. Çünkü tanrıça veya başrahibenin sevdiği erkek bir yıl süresince tanrı ya da başrahip sayılırdı. Tanrının yenmesiyle tanrının kutsal kuvvetinin yiyenlere geçtiği sanılırdı.

İncil'de Hazreti İsa "Bu ekmek benim etim, şarap da benim kanımdır" dediği için, Katolik inancında, Ukarist yani dua edenlere hap şekline sokulmuş ekmek ve şarap verilir. Bu da tanrıyı yemenin bir kalıntısıdır.

İTALYA'NIN EN BÜYÜK KLASİK, LİRİK ŞAİRİ:

TORQUATO TASSO

*Bir prensesi sevdiği için 10 yıl
zindanda kamçı yiyen büyük Türk
dostu ve İtalya'nın en tatlı türküle-
rini söylemiş olan Tasso, bir me-
leğin cennetten sessizce düşen
gözyaşı gibi, yalancı dünyadan
göçtü.*

Torkuato Tasso 1544 yılında Napoli'de "Sorren-
to"da, fukara bir ailenin evladı olarak dünyaya geldi.
On yaşındayken bile zekâsı ve yazıdaki kudreti dolayı-
sıyla parmakla gösterilirdi. Çocuk on beş yaşındayken,
hukuk öğrenimi için Padova Üniversitesine gönderildi.
Fakat hukuk nerede, Tasso ise neredeydi? Gece gün-
düz dağlarda gezer, türküler söyler ve ısırcı, kokulu
dağ çiçekleri toplardı. Onu asıl iki şey ilgilendiriyordu.
Birisi şiir, ikincisi felsefe idi. Onun hayatının en mutlu
kısmı 1565'te, yani 21 yaşındayken başladı. Ferrara
Dükünün sarayında iken Este hanedanının iki prense-
sini tanıdı. Bunların biri Lukreziya, ötekisinin adı Leo-
nara idi. Tasso, bunların biriyle evlenmek istedi. Fakat
şair olsa da aristokrat olmayan böyle bir genç, İtal-
ya'nın en asil hanedanının kızını istemek küstahlığında
bulunduğu için Ferrara Dükü, genç şairi 'çıldırıldı ve de-
lirdi' diye zindana, sarayın zindanına attırdı. Orada dört

beş ay süreyle Tasso sözümona aklını başına getirmek için tımarhane güllabıcıleri tarafından her gün kamçılandı. Alman Şairi Geothe'nin bu olay üzerine yazılmış bir dramı vardır. Tasso öldükten sonra yürütölen varsayımlara göre, güya Tasso Prenses Leonara ile gizli ilişkide bulunurken yakalandı ve kızın namusunu kurtarmak için deli göröndü. Yani delilik taklidi yaptı. Fakat bunların hepsi de sonradan uydurulmuş dedikodulardan ibarettir.

Ferrara Dükünün ne zehir zakkum ruhlu bir adam olduğu tarihlerce bildirilmektedir. Kendisi eğlence için her türlü namussuzluğu işledikten sonra, hepsinden bıkip usanmışmış, sonunda yalnız işkence yapmaktan hoşlanırmış.

Tasso, saray hapishanesinden Ferrara'da bir Fransisken manastırına nakledilerek kapatılır. Zavallı adam manastırdan güçbela kaçır ve bir köylü kıyafetine girer ve yaya olarak da Sorrento'ya, sevgili kız kardeşi Kornelya'nın yanına gider. Orada birkaç yıl kalır, fakat 1578'de Ferrara'ya gider. Onu yine hapsedmeye kalkışırılar. Yine kaçır ve yaya olarak Montova'ya, Padova'ya, Venedik'e, Lombardiya'da Torino'ya yürür. 1579'da yine Ferrara'ya gider. Prenses onu görmek istemez. Çünkü ikinci Alfonso'nun düğünü olacaktır. Tasso tutulunca yaka paça Santa Anna tımarhanesine tıkları olarak orada yine dövölür. Tasso tımarhanede yedi sene kalır. Tımarhanede iken yazdığı kâğıtlar, yani şiirler elinden alınır ve kendisinin izni olmadan basılır. Şiirlerinin bu izinsiz satışından Tasso'ya on para verilmez. Sonunda, Montova Prensi Gonsaga'nın araya girmesi ve ricasıyla tımarhaneden çıkarılır. Biricik kız kardeşi Kornelya artık ölmüştür. Garip ve kimsesiz adam, Montova, Napoli, Floransa, Roma arasında yaya olarak mekik dokur ve ekseriya fukara olarak para dilenir. Çekmediği zorluk ve çile kalmaz, fakat en tatlı şiirlerini bu sırada yazar. Sanki Tasso, işkencelerinin acısını, insanlara karşı sevgiye çevirmektedir. Onun dağdan da-

ğa, vadiden vadiye, bir deniz kıyısından başka bir deniz kıyısına yapayalnız yürüyüp durmuş olması kolay anlaşılır şeylerdendir.

Bu kadar mahpusluktan sonra serin mavi göğe karşı alnını açmak, dört tarafındaki uzak ve hür berraklığa gülümseyerek sesini bir türküye kapıp koy vermek onun için kim bilir ne büyük mutluluktu. Bulutu ve rüzgârı görünce kendi de onlar gibi uçmakta olduğunu duyuyordu. Pınarı görünce onun gibi hür aktığını mı? Orman bölgesini görünce ormana dalıp kendisinin de bir gölge olmasını mı özlüyordu kim bilir. Sözün özü, hiçbir yerde duramıyordu. Ne burada, ne orada, hiçbir yerde!

Sonunda, yedinci Kleman beşeriyetin bu öksüz çocuğuna acıdı ve kendisinden önce Petrarka'ya, Roma'da Kapitol'da dünya şairi diye defne dalı tacı giydirildiği gibi, ona da taç giydirilmesine karar verildi. Bu taç töreninin yapıldığı günün arefesinde Roma'da Kapitol tepesinin bir manastırının önüne eski püskü bir araba geldi. Arabadan fukaranın biri sendeleyerek çıktı ve kendisinin Tasso olduğunu ve ölmeye geldiğini söyledi. Ayakta duracak halde değildi. İçeri alıp yatağa yatırdılar. 1595 yılı Nisan ayının 25. günü akşamıydı. O gece, Tasso tacı giymeden son soluğunu soludu. İşte böyledir ki İtalya'nın en tatlı türkülerini söylemiş olan adam, bir meleğin cennetten sessizce düşen gözyaşı gibi bu yalancı dünyadan göçüp gitti.

Tasso'nun yaşamış olduğu zaman Cezayir Türk korsanlarının İtalya kıyılarına sık sık çıktıkları sıraya rastlıyor. Turgut Reis'in Cirbe Adası olayı o sıralar olmuştu. Turgut Reis yedi kadirgasının üçünü dördünü karaya çekmiş, karinelerini bağlatıyordu. Birden 80-90 parça kadirga ile Andrea Dorya gelip limanın ağzını kapamıştı. Turgut Reis, kadirgaların toplarını çıkartarak limanın daracık ağzının iki tarafına tabiye etmişti. Dorya'nın gemileri ancak limana birer birer girebilecekleri için teker teker batırılabilirdi. Dorya Turgut'u tutsak edebilmek için adayı kara kuvvetleriyle zaptetmek zo-

runda idi. Hemen İtalya'dan piyade askerleri istetti. Turgut Reis gibi an san salmış bir korsanın yakalanacağı İtalya'dan duyulunca yarımadanın hemen hemen bütün asil hanedanlarına mensup olan prens, dük vesaire eşleriyle birlikte erleri götürecek olan filoya bindiler. Niyetleri Turgut Reisin nasıl tutsak edileceğini seyretmekti. Erleri taşıyan filo Sicilya adasının güneyine gelince, bütün filosunu kara yoluyla limandan açık denize taşımış olan Turgut Reisin saldırısına uğradı. Turgut Reis topunu da, bu arada kendisinin nasıl tutsak edileceğini seyretmekte olan asilzadelerle zevceleri prensesleri de tutsak etmişti. Tasso, hele Barbaros'un Fondi olayını duymuştu. Barbaros Messina boğazından geçerek kuzeye doğru ilerliyordu. Dananma Messina kentinden görülünce bütün kiliseler ve Benediktin ile Teatin manastırlarının çanları acele acele çalındılar. Limanda beyaz mermer sarayın, tersanenin ve depoların önlerine kum çuvalar yığıldı, onların arasına da toplar konuldu.

Donanma, deve katarı düzeninde giderken seri bir manevra ile borda nizamına girdi ve pruvadaki toplarıyla ateş açtı. Biraz sonra da karaya leventleri çıkararak şehir ve kaleyi zaptetti. Donanma kıyı boyunca ilerlemeye devam etti. Çitraro kalesinin önüne geldi. Filonun Çitraro'nun güney burnundan gözükmesi o kadar ani oldu ki; limandaki on sekiz kadirga leva demir etmeye vakit bulamadan demirli bulundukları yerden kış toplarıyla ateşe koyuldular. Fakat Barbaros'un ateşiyle hepsi de tutuşup yanarken, alevle destar olmuş olan (sarılmış olan) Prenses Çiyulya Gonsaga, elbiselerini bir bir çıkarıp atmıştı. Kandil odaya donuk ve mahmur pembe bir ışık yayıyordu. Artık prenses anadan doğma çırpı-lak soyunmuştu. Duvarı duran Venedik yapısı gümüş boy aynasında kendi gövdesini seyrederek kendi güzelliğine hayran kalıyordu. Kendi kendine, "Sevgi Tanrıçası Afrodite, şafak yıldızı gibi mavi dalgaların kar beyaz köpüklerinden doğarken, imkânı yok, benden güzel değildi" diye düşünerek aynada kendi yüzüne gülümsü-

yor ve birbiri ardınca tavırlar alıyordu. Bir kolunu ok atıyormuş gibi uzatıp bir bacağını koşuyormuş gibi arkasına kaldırıyor, "İşte Ay Tanrıçası Artemis oldum" diyordu. Bir göğsünü sıkıyor, "İşte Tanrıçalar Kraliçesi Junon, geceleyin göklerin öte tarafında duran oğluna süt fışkırtarak gecenin boylu boyunca kehekeşanını yaratıyor!" diye mırıldanıyordu.

Kocas, prensesi eş diye seçmekle ne zevk sahibi olduğunu ispat etmişti. Çünkü eski tanrıların birer eşe sahip olmalarına karşılık kocası Prens Vespasyan Gonsaga bir eşin gövdesinde Olímpós tanrıçalarının hepsine birden eş olmuştu. Ne var ki; son altes prens hazretleri karısı Prenses Çiyulya'dan elli yıl daha yaşıyordu. Prens yaşını da asaleti gibi bir nitelik sayıyor ve genç karısını çekilmez bir istibdatla eziyordu. İşte bu sebepten dolayı prenses, bir sürü arzu, umut, korku ve isyandan sonra ismetine ve namusuna töre uyarınca birtakım veda yaşları döküp fırsat kollamaya koyuldu. Kendisi çok güzel bir kadın olduğu için hiçbir zaman fırsat eksikliği çekmedi. Zamanın en büyük ressamı portresini yapıyorlardı. Hatta Çintoretto mitolojik konularda bilhassa Danae tablosunda onu model seçmekle şeref duymuştu. Heykeltıraşlar prensesin çeşit çeşit heykellerini yapıyorlardı. Şairler güzelliğini binlerce mısra ile terennüm ediyorlardı. Ne ressam, ne heykeltıraş, ne de şair olanlar da gençlik yakışıklılıklarına güvenerek sanatkârlarla yarışmaya giriştiler. Öyleki; Roma, Paris, Vatikan müzeleri prensesin çeşitli portreleri ve heykelleri ile ve şiir kitapları da kendisinin övgüleriyle zenginleşirken erdemli Prens Gonsaga'nın alnı da dallı budaklı süslerle donatıla donatıla ormana dönmüştü. Hatta bazı İtalyan denizcileri, "Bu kadar direk ve seren kalabalığına bakılırsa adamın başı kalıncat Latin yelkeni değil, fakat ta kontra kontrinine kadar bütün dört köşeli yelkenlerle donatılabilir" diyorlardı. Prenses işte, bundan dolayı, "Direk kalabalığına başka direkleri eklerken tedbirli davranmalı!" diye düşünüyordu.

Tam o sırada, odanın kapısı nazikâne bir tıkırtı ile değil, kapıyı yıkacak bir gümbürtü ile çalındı. Dışarıdan 20 yaşlarında bir delikanlı olan hizmetçi Renato, "Çabuk olunuz prenses! Çabuk!... Berberiye korsanları kenti bastı. Villanın bahçesine girdiler! Villanın bahçesine girdiler! Yakalanacaksınız!" diye bağıırıyordu.

Gerçi prenses yakalanırsa da zararı yoktu. Prensin istenecek kurtulmalığı verecek kadar parası vardı. Fakat kıskanç prens, "Koleksiyonda bir de Türk leventleri eksikti. Galiba, koleksiyonu tamamlamak için kendini mahsus tutsak ettin!" diye tutturacak ve zır zır ötecekti.

Renato kendini haklı görenlerin içtenlik ve kuvvetiyle kapıyı devirdi. Ve tehlike karşısında nezaket ve mevki, mertebe kavramlarını çığneyerek prensesi çırpıplak kavrayınca merdivenleri ikişer üçer basamak inerek atların bulunduğu ahırın yolunu tuttu. Villa İtalyan üslubunda yapılmıştı. Yüksek bir tepe üzerindeydi ve önünde üç set vardı. Leventle üçüncü sette bir havuzda karşılaştılar. Havuzun kenarına bir sanatkâr prensin erkekliğini kışkırtmak için müstehcen bir heykel yapmıştı. Havuzun kenarına mermir bir su perisi çömelmişti. Peri kızı anılmaz bir yerini çeşmeye çevirmiş ve alçakta başını suyun yüzünden çıkarmış olan ağzı açık bir satir'in susayışını gideriyordu. Bu heykel sanatkârın niyet ettiği hedeften bambaşka bir işe yaradı. Korsanlar ve leventler heykele bakarak yumruklarını karınlarına dayaya dayaya gülerken vakit kaybettiler. Renato, prensesi eyersiz bir atın üzerine koydu ve topuklarını hayvanın böğürlerine basınca dörtmala uçup gitti. Bu iş tam zamanında olmuştu. Çünkü fırlayan atın peşisıra birkaç piştov patladı. Bir saat kadar atı hızla sürdürdükten sonra Renato atı yavaşlattı. Artık tehlikeden uzaklaşmışlardı. Attan indiler. Renato gömleğini ve ceketini prensese verdi. Yakındaki köye gitti ve sağlayabildiği giysileri getirdi. Sonra kente doğru yol aldılar. Kente varınca prenses kendisini çıplak gördüğü

için, canını kurtarmış olan Renato'nun hemen idam edilmesini emretti. Cellat getirildi ve Renato'nun hemen oracıkta başı satırla vuruldu. Böylece yaptığıının armağanı olarak zavallı gencin canına kıyıldı.

Tasso bütün bu olayları ve bu olaylara ait gerçekleri biliyordu. Gerçi sonraki yüzyıllarda Cezayir korsanları aleyhinde söylenmedik söz bırakılmadı. Sözgelimi iki yüzyıl sonra Volter *Kandid* adlı eserinde bir kızın ağzından şöyle anlatır:

"Biz bir kadırgaya bindik. Kadırga Roma'daki Sen Piyer kilisesinin mihrabı gibi yaldızlıydı. İşte birdenbire bir Berberiye korsanı üzerimize saldırdı ve rampa etti. Askerlerimiz papanın askerleri gibi kendilerini savundular. Yani hep birden silahlarını atarak dizüstü geldiler ve korsanlardan 'Articuloin mortis' günahlarının affedilmesini istediler.

Onların, anamın, benim ve hatta maiyet kadınlarımızın hemen üst başlarını maymunlar gibi soydular. Bu efendilerin elalemi soymaktaki dikkatleri gerçekten hayret vericidir. Fakat asıl hayret ettiğim nokta, biz kadınların yalnız kanüller* sokulmasına izin verdiğimiz yerlerimize parmaklarını soktular. Bu ayın pek acayibime gitti. İnsan memleketinden çıkmadıkça her şeyi meğerse ne yanlış muhakeme ediyormuş. Biraz sonra anladım ki, ötemize berimize mücevher gizleyip gizlemediğimize bakmak için böyle hareket ediyorlarmış. Anlaşılan der-yalar üzerinde seyr ü sefer eden uygar uluslarca ta en eski zamanlardan beri izlenen bir görenek imiş bu.

Malta'nın çok dindar şövalyeleri efendilerimiz Türk kadınlarını ele geçirince böyle hareket etmekte hiç kusur eylemezlermiş. Bu hareket şimdiye kadar tatbikinde hiç kusur edilmemiş olan insan haklarından imiş."

* Kanül: Şırınga yapmak için kauçuk bir borunun ya da şırınganın ucuna takılarak bir delik ya da organa sokulan içi boş alet.

Genç bir prenses ve annesinin köle olarak Ceza-yir'e götürülmesinin ne feci olduğunu tahmin edersiniz...

Yazı bu minval üzerine devam eder. Fakat Ceza-yir korsanları zamanında yaşamış ve onları yakından tanımış olan Molier, *Avare Cimri* piyesinin beşinci perdesinin beşinci sahnesinde Harpagon'un drahomasız evlendirmeye kalkıştığı genç kız "Marian" da Cezayir korsanlarının eline geçer. Kız şöyle anlatır:

"O büyük fırtınada tanrının yardımıyla boğulmadık, fakat hayatımızı hürriyetimizin kaybı pahasına kurtardık. Gemimizin enkazı üzerine tutunan annemi ve beni korsanlar denizden çıkardı. On yıl devam eden tutsaklıktan sonra mutlu bir raslantıyla hürriyete ulaştık ve Napoli'ye döndük" diye anlatır.

Burada ne annesinin, ne kızının ırzına geçmek söz konusudur. Kız bakire olarak evlenir. O devirde Fransa'da hür tiyatro yoktu. Eğer Molier on yıl Ceza-yir'de kalmış bir kızı gerçeğe aykırı bir tarzda bakire olarak Fransa'ya geri yollamış olsaydı, mutaassıp Katolik olan Fransız kamuoyu böyle bir gösteriye ıslığı basardı.

Sonra Cezayir'de Hristiyan kölelerin dini ayinlerine devamını sağlayan Nort dam dö la Merci örgütü ile Trinitierler vardı. Bunlar aynı zamanda esirlerin kurtulmalıklarının verilmesine aracılık ediyorlardı. Volter'in dedikleri, Malta şövalyeleri gibi hırsızlar hakkında doğrudur. On beşinci yüzyıldan sonra, sözgelimi İngiltere'de hasım tarafı elegeçince öldürülüyordu. Sözgelimi İngiltere'nin Connaught eyaletinin valisi Sir Richard Bingham tarafından verilen bir raporda şöyle yazılmaktadır.

"Bizim kıyılarımızda 12 İspanyol kadırgası parçalandı. Bunların tayfası takriben üç bin beş yüz kişiydi. Bunların iki bini boğuldu. Geri kalan bin beş yüz kadarı kıyıya çıkınca soyuldular ve hepsi öldürüldüler."

Tasso bunların hepsini bildiği ve Türklerin eleğirdikleri prenses ya da adi insan kim olursa olsun hiç fark gözetmedikleri ve hepsine o yüzyıla göre insancıl muamele ettikleri için Türklere büyük bir saygısı vardı.

Tasso'nun yazdığı çeşitli şiirler arasında "*Kudüs'ün Kurtuluşu*" eseri başta gelir. Bu eserde ilk haçlı seferini anlattığı halde bu şiirin savaşa ait taraflarını hemen hemen kimse okumaz. Eserde Erminiya, Armi-da ve Kolorinda adlı üç kız vardır. Birincisi çiçek gibi nahif ve narin tatlı bir kızcağızdır. İkincisi şeytan ve fet-tan, şiddetle füsunkâr fakat iyi yürekli bir kızdır. Üçün-cüsü fevkalade güzeldir, fakat zırhlar içinde savaşır.

Tasso gerek doğru gerek yanlış, Araplardan, her zaman hırsızlığa ve ihanete meyyal insanlar diye söz eder. *Kudüs'ün Kurtuluşu* eserinde Türkler hakkında şöyle der:

Savaş şiddetlidir. Türk Sultanı Süleyman ve Arap-lar üstün kuvvetlerle her taraftan sarılmışlardır. Bu çelik çemberden kurtulmaları imkânı yoktur. (Bu savaşın ötesini anlatmazdan önce Türk sultanının Süleyman adına dikkati çekelim. Tasso, Kanuni Sultan Süleyman zamanında yaşamıştır.) Bu savaşı kısım kısım anlatı-yoruz:

Sultanın bir genç hizmetçisi (şatırı) okçu-lar ve kargı savurucuların arasına karışmıştı. Çocuğun genç yaşı onun çenesini ilk erkeklik çiçekleriyle süslemişti. Yanaklarını ve alnını savaş gayreti inci gibi çiğlerle örtmüştü. O genç yaşta ölümü alaya alması onu görenle-re acı veriyordu. Bindiği atın beyazlığı Ape-nin dağlarının karları ile yarışıyordu. Hayvan şimşek gibi de hızlıydı. Çocuk göğsü sıftah şan meydanının gururuyla kabarıyordu. Öte-ye beriye ince kılıcını sallıyordu. Hristiyan şövalyesi Argillan onu bir atmaca gibi gözlü-yordu. Fırsatı bulunca atını sürdü. Kalın mız-

rağı atın göğsünü kanlara boyadı. Çocuk yere yuvarlanır yuvarlanmaz Argillan üstüne çullandı. Çocuğun yalvarıcı yüzüne o affetmez gaddar elini kaldırdı ve tabiatın sunduğu en büyük ihsana, yani hayatına tecavüz etti. Kılıç insandan daha insancıl çıktı ki, onu tutanın elinde dönerek çocuğun başına yassı tarafıyla indi. Fakat neye yarardı. Çünkü saldırgan bu sefer kılıcın ucunu kullandı ve kana susayıcı uç, gencin göğsüne saplandı.

Oraya yakın bir yerdé bizzat Godfrua dö Buyyon ile savaşa tutuşmuş olan Süleyman, çocuğun tehlikede olduğunu görünce imdadına yetişmek üzere mahmuzlarını bastı ve kapalı yolu fırıl fırıl dönen palasıyla açtı. Fakat kurtarışa değil, intikama yetiştii. Çocuk, özsu-yu emilmiş bir çiçek gibi yerde yatıyordu.

Çocuğun kirpikleri sönmekte olan gözlerine titreyerek iniyordu. Yüzüne ölümün aklığı yayılıyordu ve öyle bir hazin iç çekişiiyle son soluğunu verdi ki; Süleyman'ın savaşa taş gibi katılaşmış yüreğini eritti. Süleyman'ın hiddetten gözlerinden yaşlar bile saçıldı. Sen ağlıyorsun ha Süleyman? Sen ki koca devletin yıkılışını kupkuru kirpikleriyle seyretmiş-tin.

Fakat çocuğun sıcak kanı ile tüten kılıcı hâlâ düşmanın elinde görünce merhametin yerini kızıl öfke kapladı. Argilla'nın ardından vardı. Palasını kaldırıp indirdi. Kalkanı, miğferi ve onun içindeki başı yarararak pala hasmının gırtlığına vardı. O koca vuruş sahiden-de Süleyman'ın öfkesine denkti.

Şiirin bu noktasından sonra savaşı tarif eden elli kadar mısra gelir. Artık Müslümanlarca savaş kaybolmuştur. Kılıçtan geçirilmeleri tehlikesi vardır.

Bunlar birbirine omuz omuza gelerek sıkı düzende yürüdüler. Ve cesaret itibariyle Frenklerle yarışıyorlardı. Aralarında mağrur Korkut, onun yanında heybetli Rüstem Selim (Burada Tasso birçok Türk adları sayar) bunlar fırtınada dalgaları parça parça ederek ilerleyen bir gemi priyapı gibi (Priyap gemilerin pruvasına konulan heykeldir. Yani gemi bastonunun altına yatay olarak konulan çokluk tahta insan sureti) kendilerini saranları yarıyorlardı. Kılıçları havada korkunç vızıltılarla dönüyordu.

Şiirin burasında göklerin melekleri, şimşek salan bir kara bulutta Haçlıların imdanına yetişir.

Süleyman dünyaya ait olanların azami gayretini gösterdi, üstü başı kan ve ter içindeydi. Ağır ağır solurken göğsü aşırı inip kalıyordu. Artık kılıcı havada tembel tembel dönüyordu. Kesmiyordu silahı. Bütün kuvvetini toplayıp bir miğfere indirince parça parça olup kılıcı dört tarafa fırladı. Artık elindeki güdük sapa silah denemezdi. Ölünceye kadar savaşmaktı niyeti, fakat kara talih onu bir kalabalık ortasında dostlarından ayırdı. Onun yanından süvarisiz bir at kaçırıyordu. Onu yakalayıp sırtına bindi. Ve kimsesiz olarak ovalara ve ormanlara daldı. Ne yapacağını düşünüyordu. Ve makus kararların fırtınasında, bir evet ve bir hayır arasında sallanıyordu.

En sonunda yine kuvvetlerini toplayıp savaşa yeniden katılmayı kurdu.

*

Yaraları ve akıttığı kanlar dolayısıyla adımlarının izleri savsaliyordu. Akşam olunca bir ağacın altına yattı. Acı düşünceler arasında gözleri ağırlaştı ve uykunun unutkanlık diyarına kayıp gitti. Fakat çetin bir ses ona şöyle söyledi:

"Süleyman! Süleyman! Bu dinlenmeleri sen daha iyi günlere sakla. Çünkü memleketin yabancı boyunduruğu altında inlemektedir. Unutuyorsun ki; seninle savaşan seninkilerin gövdeleri gömülmemiş olarak savaş meydanında yatıyor." Süleyman gözlerini açınca önünde ak sakallı nur yüzlü bir ihtiyar gördü. Ona, "Sen kim oluyorsun ki gariplerin uykusunu bozuyorsun?" diye sordu.

İhtiyar, "Sert sözlerim senin gayretine mahmuz ve kamçı olsun" dedi. Mağrur Türk bu tatlı yüzlü ihtiyara hayran kaldı. (Burada Tasso günün doğuşunu, Süleyman'la ihtiyarın konuşuşunu uzun uzadıya anlatır. İhtiyar göksel bir araba peyda eder. Süleyman'ın yaralarını iyi eder ve iki varlık —biri insan öteki hayal— göklerin yolunu tutarlar. Bu yolculuk sırasında Süleyman ihtiyara, "Bu kadar mucizeler yapıyorsun. Kaderin gelecekte Asya için ne gibi olaylar gizlediğini bana açıkla" der. İhtiyar herkesin kendisinin gelecekteki kaderinin yapıcısı olduğunu cevaplar.)

İhtiyar, "Sana ancak şunu söyleyebilirim ki; Süleyman, sen Frenk imparatorluğunu kökünden sarsacaksın. Sen işte bu savaş için

hazırlan. Şimdi kalın bir buğunun ötesinde imiş gibi geleceği görüyorum. Hoşuna gideceği için gördüklerimi söyleyeyim. Bu dünya küresi dönmekte devam ederken görüyorum ki; Asya'yı güzel işlerle süsleyecek bir adam doğacak. Endüstriler, güzel sanatlar gelişecek. İşte bu adam tarafından Hıristiyan kuvvetleri yalnız sarsılmakla kalmayacak, fakat haksızlıkların hepsi silinecek. İşte Süleyman, sana şunu da ekliyeyim ki; bunları yapan adam senin kanından olacak."

Süleyman cevap olarak, "Kader ister bana kara, ister ak yüz gösterecek. Benim üzerime etkisi olmayacak. Gökteki ayı ve yıldızları yollarından çevirmek beni yolumdan bir adım saptırmaktan kolay olacak" dedi ve yüzü içten gelen bir gayret seyyalesiyle harladı.

431 EFES KONSİLİNİN REZALETİ

Karmakarışık Arap saçına döndürülmüş olan 431 yılı Efes konsilinde, yani toplantısında, kimin ne yapıp ne dediği düzenli bir anlatışa pek uymadığı için, tiyatro piyeslerinde olduğu gibi, o işte başlıca rolleri oynamış olanların adlarını buraya sıralıyoruz:

- 1) Teodosiyus (Bizans imparatoru),
- 2) Nestoriyus (İstanbul patriği),
- 3) Memnon (Efes psikoposu),
- 4) Siril (İskenderiye (Mısır) patriği),
- 5) Con (Antakya patriği),

6) Kandidiyanus (İmparatorun Efes'e yolladığı temsilcisi ve komutan).

Nestoriyus son sıralarda İstanbul'da, Meryem Ana'nın, Tanrı anası olduğu yolundaki söylentilere kızıyordu. Bu anlayış ve deyişin, İsa havarileri (Apostolları) tarafından hiç kullanılmadığı, bu gibi sözlerin dindarları sapıttıracağı, dinsizleri, yani putperestleri güldüreceği ve Meryem Ana'nın böyle gösterilmesi ile, eski Olimpos tanrılarına inananlara hak verilmiş olacağı yolunda vaaz ediyordu.

Gerçekten Mısır putperestleri, Hristiyanların bu yeni tanrıça Kibele ve Artemis'ile alay ediyorlardı. (Isidor'un 54. mektubunda yazılı.) Hatta, Hipatya adı altında kendi katillerinin kutsallığıyla alay eden bir mektup

yazıldı (Sinodikon, 216). Bu Hipatya faciasını anlatalım:

Genç ve güzel bir kızdı. Mısır'da Platon felsefesi hakkında ders veriyordu. Bir gün Hristiyanlar, onu arabasından çekip sokakta sürüklediler. Çırılçıplak soydular, parçaladılar ve kemiklerini istiridye kabuklarıyla kazıdılar.

Nestoriyus'un rakipleri ve halk, yeni bakirenin şanına hayran imişler. Fakat patriğe bir şey yapamıyorlarmış. Ne var ki; Nestoriyus'un vaazları protestolarla kesiliyor, imparatorluktaki çeşitli topluluklar patriğin ileri sürdüğü görüşleri reddediyorlarmış. Her rüzgâr, imparatorluğun ötesine berisine, bu dinsel uyuşmazlığın eñintilerini taşıyormuş. Mısır'da Sirie, buyruğundaki papazları Nestoriyus'un aleyhine kışkırtıyormuş. Antakya patriği Con (John) iki tarafa da, "Etmeyin mollalar, rahat oturun softalar!" yollu öğütler verip duruyormuş ama, kulak asan yokmuş. Roma patriği Selestin ise, Siril'in görüşlerini benimseyip, ona âdeta derâguş ediyormuş (kucaklıyormuş). İtalya'daki bir sinodda (dinsel toplantıda) Selestin, Siril'e hak vermiş, Nestoriyus'u mahkûm etmiş. Küfründen tövbe etmesi için İstanbul patriğine 10 gün mühlet vererek, bu hükmün infazı işini Siril'e havale etmiş..

Ne var ki, İmparator Teodosiyus ve doğu papazları, İtalyan papasının buyruklarına başeğmek istemiyorlarmış. Bundan ötürü, bir Yunan sinodunun toplanarak uyuşmazlığı çözümlemesine karar vemişler. Dördüncü yüzyılın Hristiyanları Meryem Ana'nın ölümü ve gömülüşünden haberli değillerdi. Meryem'in Efes'te öldüğü, konsil tutanaklarının üçüncü cildinin 1102. sayfasında yazılıdır. "Entha o theologos Iyoannis ke i theotokos Parthenos I aya Mariya" (Burada Jan ile bakire tanrı doğurucu hazreti Meryem denmektedir.) Sözün özü; sinodun, yani konsilin bu nedenle Pentekost bayramında (yani paskalyadan 50 gün sonraki hamsin festivalinde) Efes'te toplanmasına karar verilmiş.

Teodosiyus, Augustinos'un Siril ve Nestoriys'a galebesini umarak, konsile katılması için onu Efes'e itiyse de, imparatorun çağrısı yerine ulaştığı zaman bu büyük adam, iki haftadır Hippo kilisesi mezarlığında gömülü bulunuyordu. Bu adam diri olsaydı, belki Hristiyanlık başka türlü yol alacaktı. Her ne kadar Selestin Siril'e yüz veriyor idiyse de, onu değil, piskopos Filip'i temsilci tayin etti.

Bu arada, para ve mücevher şeklinde, Bizans sarayında bol bol rüşvet akıyordu. Hatta sarayın baş hadımağası Artakis bile zengin oldu. Teodosiyus, gece gündüz komutan Kandidiyanus ile dertleştikten sonra, onu imparatorluk temsilcisi olarak Efes'e yolladı. Kandidiyanus, Nestoriys'tan yanaydı.

Siril, bir filo ile Efes'e vardı. Yanında Mısırlı 50 piskopos getirdi. Bunların topunu da kendisi atamıştı. Bunların hiçbiri, Hristiyan dininin alfabesi hakkında sınavdan geçecek kadar bilgili değildi. Siril, bunlardan başka kendi özel muhafız askerlerini, yani parabolanilerini getirdi. Yanında da, Mısır'da talan ettiği hazineler vardı. Bunların bir kısmını sattı, bir kısmını da kendisine taraftar satın almakta kullandı.

Nestoriys'u, Kandidiyanus'un askerleri koruyorlardı. Piskoposlar onun çoğunluğu ele geçireceğine güvenmiyorlarsa da, muhafızları olduğu için, kendisine bir suikast yapılamayacağına emin bulunuyorlardı. Siril, Kandidiyanus'un itirazlarına kulak asmadan konsili açtı. Piskopos Filip gelmemişti. Siril, kendisini papalığın temsilcisi saydı. Meryem'e bir dua ile işe başladı. Onu, "Bakireliğin lekesiz hazinesi, ikinci Hz. Adem'in ruhani cenneti ve Tanrı ile insan arasındaki biricik köprü" diye tanımladı. Ondan sonra, Nestoriys'a bastı küfrü. Tam 12 adet anatema, yani lanet okudu. Böyle hareket ederek de, Efes halkının sevgisini kazandı. Halk Hristiyan olmasına rağmen, hâlâ Artemis tapınağına gidip tapınıyordu. Yarı ihtida etmiş olan Amazon anatanrıçası da Meryem gibi tanrı anasıydı ya...

Daha Nestoriyus ve arkadaşı, Antakya piskoposu Con Efes'e varmamışlardı. Nestoriyus gelince, Siril tarafından toplantıya çağrıldı. Fakat Nestoriyus, konsilin imparatorun buyruğuna uygun açılmadığını ileri sürerek, toplantıya gelmedi. Con gelince, kendisinin 43, Nestoriyus'un da 16 piskoposu ile, ilk toplantı aleyhine ayrı bir sinod topladı. Siril'e yasak koydu. Ona karşı tam 12 anatema (lanet) okudu. Toplantıya öteki piskopoları da çağırdı. Efes piskoposu Memnon kiliseleri kapattı. Nestoriyus'çular kiliselere sokulmadı. Kandidianus'un askerleri kiliselere saldırdı. Kilise dışındaki nöbetçiler öldürüldü, fakat askerler kiliseyi zaptedemedi. Askerler çekilirken, kilisedekiler dışarı çıkarak, askerlere bir güzel dayak attı. Efes halkı, Siril tarafını aldı, meşaleler yakarak sokak sokak gezdi. Meryem'e, "Tanrı anası" diye ilahiler okundu ve Meryem'in tanrı analığını inkâr edenlerin suratlarına tükürüldü.

Derken efendim, papanın temsilcisi Efes'e ulaştı. Papa, Selestin adına, iki sinoda da hitap ederek Nestoriyus'a anatema (lanet) okudu. İmparator, Kandidianus'a, bu rezaleti çıkaran Siril, Memnon ve Nestoriyus'un tutuklanarak aynı hapishaneye atılmalarını buyurdu. Ne var ki; gel de bu gemi azıya almış papazları tevkif edebilirsen et! Efes sokakları, bunların taraftarlarının çarpışmaları ile kana boyandı. Taraflar birbirlerine afarozu, laneti ve küfrü verip veriyorlardı. Boğaz boğaza gelişler, vur patlasın çal oynasın diye kafa çatlatmalar, göz çıkarmalar, saç sakal yolmalar gırla gitti. Yüzlerce papazın kanlı hırgürü tam üç ay devam etti! Zayıf imparator, asıl etkili çare olan hiç aldırmamaktan başka her çareye başvurdu. Asker yolladı, İstanbul'a tarafların sekizer temsilci yollayıp akıllı uslu tartışmalarını önerdi. Olmadı da olmadı... Sonunda imparator konsili feshetti. İşte, 13 yüzyıl sonra, yani günümüzde İkinci "Ekümenik" konsil diye saygıdeğer bir görünüş verilen Efes konsili böylece sona erdi...

Şimdi konsil kilisesinde sessizlik ve ıssızlık var. Ağustosböcekleri yeni hayat yaratmak için cık cık ötüyorlar, kumrular da dem çekerək, sanki "Hu elhay el kayyum", (yani "daimi hayat odur" yani Allah'tır) diyorlar...

PREVEZE SAVAŞI ÖNCESİNDE

1537 yılında Papa Üçüncü Pol; Cenova, Portekiz, Malta, İspanya ve Venedik'e elçiler "Nonslar" yollayarak Türklere karşı bir Haçlı Seferi hazırlıyordu. Toplanacak filo, dünyada o güne kadar benzeri görülmemiş kuvvetlerden oluşacaktı. Bu nedenle bol kürekçi, "Payzen" gerekliydi.

Önce kürekçiler toplandı. Ama gerektiğı kadar bulunamadı. Gerçek kürek mahkûmları, yani forsalar gerekliydi. Tüm Avrupa mahkemelerine, ellerindeki davaları tez elden bitirmeleri ve sanıkları küreğ'e mahkûm etmeleri emri verildi.

Para cezası görenler ya da şu kadar sopaya mahkûm edilenler çoğı kez kötü yiyeceklerine kürek çekmeyi tercih ediyorlardı. Kürek çekemeyecek kadar asil olan suçlular da; kendi yerlerine kürek çekecek köle satın almaya ya da kiralamaya razı oluyorlardı. Jandarmalar, bekçiler, kolcular, polisler, muhafızlar; nerede serseri, kopuk, külhanbeyi ya da avare avare dolaşan işsiz bulurlarsa hemen mahkemeye gerek görmeden zincire vuruyorlardı.

Sicilya ve Napoli prensleri, Cenova Protestanları, Venedik dojlari tüm kentlerde ve özellikle limanlarda kumarhaneler açtılar. Ateşli delikanlılar buralarda has altın dukalarını kaybettikçe devlet ajanları onlara bol para veriyor, parayı ödeyemeyenler dosdoğru küreğ'e konuluyordu.

Papa, İskenderiye'ye; Patriği ve büyük düklerin varisi "Marko Grimani"nin buyruğu altında otuz altı kadirga gönderiyordu. Venedik de; "Damingo Kapello"un buyruğu altında yetmiş büyük kadirga ve bir tane de dev denilen "Baştarda" yolluyordu. Cenova, elli büyük kadirga ve on büyük kalyon... Portekiz, seksen parça çeşidinden kalyon.. Tüm bunlardan başka Haçlı donanmasının toplamını altı yüz tekneye vardırır Felemenk gibi devletler ve birçok gönüllü gemiler vardı. Bu muazzam filo iki bin altı yüz top ve altmış bin savaşçıya sahipti. Bu sayılara forsalar ve topçular dahil değildir. Filonun başkomutanı da "Andrea Dorya" idi.

Haçlı donanması ilk kez İspanya'da Malaga'da toplanmaya başladı. Oradan Cenova, Papalık ve Malta filolarını alarak İtalya'ya vardı.

Sonra da Adriyatik'e giderek Venedik yolunu tuttu... Korfu'ya indi... Oradan "Preveze"ye saldırdı. Ve Preveze kalesini zorla almaya kalkıştı. Barbaros Hayrettin Paşa; kuşatma haberini alır almaz düşman kuvvetlerinin durumunu öğrenmek için yirmi parçadan ibaret çok hızlı bir gönüllü filosunu Preveze sularına yolladı. Kendisi de yavaş yavaş donanma ile bu araştırma filosunun arkasından geliyordu.

Öndeki yirmi parçalık filo, Mora yarımadasının batı kıyılarını "Firişka" rüzgârla gölge gibi geçerek kuzeye yöneldi. "Zante" adasına kadar düşmana rastlamadılar. Fakat "Zante"nin doğusundaki "Zakintos" limanında düşmanın kırk çekirtmelik karakol fırkasına rasgeldiler. Artık daha ileri gitmek tehlikeliydi. Burada, el çabukluğu marifet deyip ağız dolusu bilgi alınabilecek bir kayık dolusu düşman eri alarak geri döndüler.

Düşman da, toplam Türk kuvvetleri tarafından avlanmaktan korkuyordu. Bu nedenle Türk öncülerini görünce "Leva" demir ederek Preveze yolunu tuttular.

Andrea Dorya, kaçıp gelen karakol fırkasıyla görüştüktan sonra Preveze'de kalmayı sakıncalı gördü ve tüm filosuyla "Korfu"ya gitti.

Türk öncüleri yıldırım gibi giderek henüz "Modon" da su almakta olan Barbaros'a durumu bildirdiler. Bunun üzerine donanma "Kalamata" yoluyla Preveze'ye vardı.

Andrea Dorya, yıktırdığı duvarları onarttı. Oradan yine keşif gemileri gönderdi. Düşmanın altı yüzden çok gemiye sahip olduğu anlaşıldı. Kastilyalı, Aragonlu, Portekizli, İtalyalı, Hollandalı, Almanyalı ve daha başka ülkeli bir asil aile yoktu ki; yakınlarının ve adamlarının bir ya da birkaçını Haçlı filoya göndermemiş olsun... Papa da; bir "Nons"un başkanlığında filoya altı yüzden çok papaz göndermişti.

İspanyollara "Cezvitler", Ceneviz ve Portekizlilere, "Fransiskan" ve "Dominiken" rahipler gönderilmişti.

Papanın kendisi de, Vatikan'da her gün diz çöke- rek Haçlı filosunun zaferi için dua ediyordu.

Bu altı yüz teknelik koca donanmaya karşı, Barbaros'un emrinde yüz yirmi parça gemi vardı. Bu gemiler yelkenle gider, fakat daha çok kürekle çekilirdi. Korsan ya da gönüllü donanmada çok az kadırga vardı. Çoğu da; kalita "Geolet", berkende "Brigantine" ve benzeri gibi hafif gemilerdi. Bunlar on altı ya da yirmi üç oturaklıydılar. Düşman gemilerine toslamak için kadırgalar gibi mahmuzları vardı... Ve baştan rampa ederlerdi.

Barbaros Preveze'de yatarken, düşman filosu o limanın ağzında iki mil uzağa giderek demirledi. Türk donanmasını sıkıştırmak için limanı kuşatmaya başladı. Düşman donanması ile Türk donanması arasında dört beş millik bir uzaklık vardı. Türk gemilerinden, düşman kalabalığı ve "Lefkes" adası görünüyordu. Düşman gemilerinin boy posları ve de sayı üstünlükleri Türkleri korkutmadı.

Barbaros Kaptan Paşa, baştardasına; savaş meclisinin toplanacağı haberini veren bayrağı çekti. Sancak beyleri ve korsan başkanları Kaptan Paşa baştardasına geldiler.

Toplantıda reislerin bazıları karaya asker ve top

ıkarak boğazın tıkanmasını uygun gördüklerini bildirdiler. Barbaros bu fikri kabul etmedi. Sağ, orta ve sol olmak üzere donanmayı üçe ayırdı. Bu kollara komuta edecek olanları ayırdı. Her geminin direklerini aşağıya almasını ve komutanlara özgü olan kıç sancaktan başka sancak gösterilmemesini buyurdu.

Yine Barbaros Kaptan Paşanın buyruklarına göre; gemiler savaş hattı üzerindeki mevzilerini korumaya gayret edecekler, askerleri savaşa teşvik edecekler, kendisine uyacaklar, savaşa başlanacağı sırada baş toplarını hazır bulunduracaklar ve menzil içine girilince topların hepsini ateşleyeceklerdi. Kaptan Paşa son olarak herkesin düşman savaş hattını bozmaya çalışmasını buyurdu. Turgut Reis gönüllü filo komutanıydı. Savaş hattının arkasında yedek filo olarak gelecekti. Ne var ki; fırsat düştükçe düşman manevralarını bozmak için yandan saldıracaktı.

Barbaros Kaptan Paşanın savaş meclisi sürerken düşman karaya asker çıkarmaya kalkıştı. Birkaç Osmanlı gemisi bunlara saldırınca apar topar kaçtılar. Aradan iki gün geçti. Düşmanın birkaç kadirgası limanın ağzına gelip Türk donanmasına ateş etmek gibi fiyakalı ve kurumlu davranışlarda bulundu. Barbaros "Levha Demir" buyruğunu verdi. Haçlılar, azlığı nedeniyle Türk donanmasının saldırıya geçemeyeceğini sanmışlardı. Donanma, mehterlerini çala çala limandan dışarı çıktı. Altı mil kadar açıldı... Biraz durdu, göz açıp kapayacak kadar kısa bir sürede tüm filo yarı daire şeklinde savaş durumuna girdi.

Bu durumda, düşman donanmasının demirli bulunduğu yere doğru ilerledi. Kürekler denizi düzenli bir şekilde dövyordu. Yarım daire savaş hattı ilerledikçe, her geminin ayrı dümen suyu denizi yol yol paralel izlerle çiziyordu. Kürekler dakikada yirmi altı kez denize dalıyordu. Türk gemileri menzile girer girmez ateş açtı.

Bir kısmı Korfu adasında demirli bulunan Haçlı donanması eksik mevcutla savaşmak istemiyordu. Bu

nedenle demir kaldırınca yallah kapağı Korfu adasına attı. Vakit akşamdı ve sular kararmaya başlamıştı. Düşmanın arkasına düşülmedi ve Preveze limanının dışına demir atılarak beklendi.

Barbaros devresi gün demir aldı. Ve tam "Foga ala" kürek Korfu'ya yollandı. O sabah "Parga" üzerinden doğan güneş Parga'nın karşısındaki "Paksos" adasına kıpkızıl inerken, direklere tırmanmış olan gözcüler, "Ayamavra" adasının "İncirli" limanı üzerinden düşman teknelerinin direk uçlarının görüldüğünü bildirdiler. Düşman, "Lepanto" körfezine girmeye çalışıyordu. Barbaros, bir ayak önce yetişerek onları körfeze girmeden yakalamak istedi. Bu amaçla donanmasını güneye yöneltti.

Düşmana gelince: Korfu'daki bölümüne kavuşmak üzere Preveze'den Korfu'ya giderken, Korfu'daki kısmı da adadan kalkarak Preveze'ye doğru yol almaya başladı. Bu iki bölüm donanma birbirine kavuşarak Ayamavra adasına doğru gittiler. İşte Türk gözcülerinin gördükleri buydu. .

Düşmanı görür görmez, Türk donanması biraz önce belirttiğimiz şekilde mevki tuttu. "Arkebüs" kurşunlarına siper olsunlar diye denizci ve savaşçıların şilteleri sarılarak gemi alabandalarına sıralandı. Dökülen kanlar üzerinde ayakların kaymaması için güvertelere kum ve talaş serpildi. Yelkenler mayna tenteler sara, sancaklar kúnderlere hissa edildi.

Gemi paşalarının kabartmaları ve altınları güneşte pırıl pırıl parlıyor, kürekler fışılıyor, pruvalar denizde köpükten çifter bıyık salıyordu.

Kendi yüzyıllarının ve bu yüzyıldan önceki ve sonraki yüzyılların en büyük deniz adamları kıyasıya savaşmak için o gün orada karşılaşmışlardı. Türk topçularının ellerinde yanmakta olan meşaleler top falyalarına dokundurulmaya hazırды.

Tiyatrolarda perde arkasında vurulan üç sopa dar-

besi piyesin başlayacağına işarettir. Denizcilerde, kükreklerin gürleyişinden başka tıs yoktu. Paksos adası, Parga ve Preveze ile Kefalonya kıyılarındaki kayalar sanki bu büyük savaşı seyretmek için denizden irkilmişlerdi. Bu karaların eteklerinde deniz; mavi ve duru, usul usul fısıldamaktaydı.

Yıl 1538. mevsim Akdeniz'in en güzel mevsimi ve ay eylül ayıdır.

Birdenbire bir top gürledi. Top sesi, kıyıdan kıyıya, adadan adaya angılana angılana Adriyatik denizinin taa uzak batısındaki İtalya'ya doğru koyboldu.

Artık tarihi Preveze deniz savaşı başlamıştı.

KIBRIS'IN ZAPTI

Kıbrıs adası Venedik Cumhuriyetinin elindeydi. Türkiye'nin Venedik'le 1540'ta imzaladığı antlaşmaya göre, iki ülke barış içinde yaşayacaktı. Ne var ki; Venedik her fırsatta, Adriyatik denizindeki, Güney Anadolu, Suriye, Filistin kıyılarıyla Nil ağzı açığında rastgeldiği Türk ticaret gemileriyle, yalnız bulduğu savaş gemilerini batırıyordu. Başlangıçta bu gemilerin kimin tarafından batırıldığı bilinmiyordu. Bu tekneler bilinmez ufuklarda yitip gidiyorlardı. Hiçbirinden bir haber gelmiyor, bunlardan bir kişi olsun kurtulmuyor ve gemi enkazından bir tahta parçacığı olsun, kıyılara vurmuyordu.

Denizlerde güvenliği sağlamakla görevli Karlıeli, Mevestire, Eğriboz, Rodos ve İskenderiye filolarının şiddetli kovalamalarından bu deniz haydutları nasıl kurtuluyor ve nereye saklanıyordu? Bu esrarlı kayboluşların Kıbrıs Venediklilerinin işi olduğundan kuşkulandı. Günümüzün diplomatik deyimiyle bu iş "birkaç nota ile" San Marko (Venedik) Cumhuriyetine soruldu. Serenissim (pek asude ve pek serin) cumhuriyeti bu işi, Adriyatik denizinin birkaç adasında toplanan ve "Oskok" denilen Sırp deniz eşkıyasına, Maltızlara ve buyruklarını dinlemeyen Kıbrıs ve Naksos Rum kolonilerine yükledi. Ancak, aradan çok geçmeden bir Türk ticaret gemisinin Mısır yolunda Venedik Amirali Piyerto Zeno komutasındaki filo tarafından batırıldığı, içindeki kadın, kız ve erkeğin —para ederler diye öldürülmeyip— Kıbrıs

tutsak pazarlarına haraç mezat satıldığı anlaşıldı. Venedik Cumhuriyeti amirali cezalandırıldı. Ama, gemilerin kaybolması bir türlü sona ermedi. Kıbrıs adasının Maltızlarla elbirliği ederek Osmanlı imparatorluğunun deniz ticaretini ve ekonomisini berbat etmekte olduğu anlaşıldı.

Adanın Rum kolonisi hem İstanbul patrikhanesi, hem de Babiâli'ye başvurarak, kendilerinin korsanlık etmediklerini bildirerek –daha sonra Girit halkının yapacağı gibi–, Venediklilerden kurtarılmalarını istiyordu.

Bu durumda, Venediklilerle varılmış olan antlaşmanın artık hiç hükmü kalmamıştı. Zaten ada, ekonomik yönden Anadolu'ya bağlıydı; üstelik jeolojik ve coğrafya bakımından Anadolu'nun bir parçasıydı. (Hatta Kıbrıs toprağında, Anadolu'dan başka yerin –yani İtalya ve Yunanistan'ın– delice zeytinleri tutmaz. Aslında, delice kökleri, hangi toprağın nereye ait olduğunu, sınırlar çizen diplomatlardan çok daha iyi bilirler.) Formalite gereği barış antlaşmasının geçersizliği konusunda Şeyhülislamdan fetva alındı. Batı tarihçileri bu fetvayı "antlaşmanın çiğnenmesi" niteliğinde görürler. Oysa en küçük bir insaf, antlaşmanın önce kimin tarafından çiğnendiğini görmeye yeter. Bu tarihçiler, akıllarınca, Sultan İkinci Selim'in şarap meraklısı olduğunu, Kıbrıs şarapları mitologya çağından beri anlı sanlı olduğu için adayı zaptettirdiğini ileri sürerler. Bu çocukça sav, o zaman Venedik lehinde yapılan propagandaya örnektir.

Babiâli, İstanbul'daki Venedik elçisi Barbaro'ya, 20 Mart 1570'te, Venedik'e savaş açıldığını bildirdi. Venedik donanması 136 kadirga, 11 büyük mavna (günümüzün savaş gemisi ağır drenotlarına denktir) ve 14 "nave"den oluşuyordu

Donanma başkomutanı Ceronimo Sanne idi. Sforza Palaviçino kara kuvvetleri komutanıydı. Türk serdarlığına (kara ve deniz sefer birlikleri komutanlığına) beşinci vezir Lala Mustafa Paşa, deniz kuvvetleri başami-

ralligine de Piyale Paşa atandı. Meyzinoğlu Ali Paşa, serdarın refakatine verildi. Mora, İrhala ve Yanya, Elbistan, Perzerin, Karaman, Sivas, Maraş ve Halep sancak beylerinin kuvvetleri sefere katıldılar. Bunlara yeter sayıda topçu, lâğımıcı ve kumbaracıyla birlikte 5 bin yeniçeri katıldı. Türk deniz kuvvetleri 121 kadirga, 8 mavna, 61 kalita (jeolet) ve fırkatadan (fregat) oluşuyordu. Bunlardan başka süvarileri, atlarını, cephane ve toplarını taşıyacak taşıma gemileri vardı. Donanma, Kıbrıs'ın batısından geçerek 3 Temmuzda Larnaka (Tuzla) limanına vardı. Larnaka komutanı, kısa bir karşı koymadan sonra, kaleyi Türklere teslim etti. Birkaç gün içinde karaya çıkma işi tamamlandı. Savaş kurulunda Piyale Paşanın karşı çıkmasına rağmen Lala Mustafa Paşa, Famagusta (Magosa) yerine Lefkoşa'ya varıp, 16 Temmuzda kaleyi kuşattı.

Lefkoşa (Nikosiya) kalesi pek sağlamdı; on bir tabyası ve iki yüz elli topu vardı. Kale, 12 bin savaşçı tarafından korunuyordu. Saldırı sırasında kale, bir volkana dönmüştür. Yeniçeriler ve kadirgalardan getirilen leventler, ana kucağına atılırcasına istekle ateşin içine atılıyor, duvarlara tırmanıyor, açılan gediklere dalıyorlardı. Deniz ve kara askerlerinin savaş nidaları (gölbenkleri) günlerce gürledi. 9 Eylül 1570 tarihinde Nikola Dandolo'nun savunduğu iç kalenin zaptıyla Lefkoşa kalesinin alınması tamamlandı. Lefkoşa, Kıbrıs'ın merkezi ve başkenti olduğu için, oranın zaptı, tüm adanın zaptı sayılır.

Bu sırada Ceronimo Sanne'nin komuta ettiği Venedik donanmasına; Ciyovanni Dorya komutasındaki İspanya ve Markantoniyo Kolonna'nın komutasındaki Papalık filosu iltihak etmişti. Bunlar Girit'te Suda limanında toplandıktan sonra, Güney Anadolu'da Gelidon-ya burnu önlerine geldi. Fakat Lefkoşa'nın düştüğü öğrenilince donanma, çeşitli bahaneler ileri sürerek, aslında korkusundan boca ederek, dağıldı.

1570-1571 kışında adanın en kuvvetli kalesi olan Magosa (Famagusta) kalesinin zaptına girildi. Kale- nin en büyük kapısındaki bir mermer tabelada, Grekçe harflerle, düşmana yardım edenlerin idam edileceği ya- zılıydı. Kışın, adanın her tarafına dağılmış olan Türk askerlerine Rumlarca pek iyi davranıldı. Bu askerler barındırıldıktan başka, savaş sonunda ülkelerine dön- melerini önlemek için, çoğu Rum kızlarıyla evlendirildi. (Köylüye, "Nerelisin?" diye sorulduğunda, "Hanım köy- lü" cevabını vermesi Anadolu'da ünlüdür.)

Magosa kalesinin 17 bin savaşçısı ve 820 topu vardı. Magosa komutanı, Markantoniyo Bragadino idi. Bu kalenin kuşatması, 4 Mayıs'tan sonra canlandı. Temmuzun 14'ünde, düşmanın güney tabyasına giren üç bin Türk savaşçısı, bir düşman lağımının patlama- sıyla şehit oldu. 30 Temmuzda yapılan genel saldırı so- nunda kale teslim oldu. 14 Türk kadırgası, 4 bin düş- man askerini, üç komutanın kıymetli atlarını ve Vene- dikli sivilleri aldı. Bunlar Girit'e taşınacaktı. Bağnazlığın şiddetle geçerli olduğu o çağda, Türk komutanı, kahra- manca dayanmış olan düşmana asilce davranıyordu.

Bragadino, yanında üç komutan ve elli kadar mu- hafız olduğu halde, kalenin anahtarını vermek üzere Türk karargâhına geldiğinde, saygıyla karşılandı. Fakat hesap başında, cinayetlerini o derece gururla sayıp döktü ki; onu dinleyenler şaşaladılar ve birbirlerine, hayret içinde,

– Yahu, kime saygı gösteriyoruz? diye sordular.

Bunun üzerine komutana, Magosa savunucularını Girit'e götürerek Türk gemilerinin selametini nasıl sağ- layacağını sordular. Aradan üç gün geçtiği halde, tes- lim edilmelerine söz verdiği Türk tutsaklarının niçin hâ- lâ gelmedikleri soruldu. Bragadino, Türk tutsakların iş- kenceyle öldürüldüklerini övünerek açıkladı. Türk kadir- galarının selametini sağlamak için, değil bir asil, bir kö-

pek bile vermeyeceğini söyleyince, onu dinleyen Türkler fena halde öfkelen­diler. Bragadino, oracıkta idam edildi. Geri kalan savunmacılar da küreğe konuldu.

Magosa'nın zaptıyla, tüm Kıbrıs Türklerin eline geçmiş oluyordu...

1954

12 ADADAN YURDUMUZA İLTİCA EDENLER ARASINDA BİRKAÇ SAAT

Küçük Asya kıyıları karşısında serpilen adalara "Onikiada" denilmiştir. Fakat hakikatte bunlar on ikiden pek çok fazladır. Yalnız-büyükleri gözönünde tutularak bu ad takılmıştır. Oysa doğa burada o kadar cömert davranmıştır ki bunların aralarında daha bir sürü irili ufaklı ada ve adacıklar vardır.

Geçenlerde Onikiada'da cereyan eden harp esnasında yurdumuza birçok kimseler iltica etmişti. O zaman bunların üç bini bulunduğu söylenmişti. Elbette onların da bacakları arasında dolaşan küçücükleri sayarsak, tıpkı Onikiada gibi yekün kabarır.

Mültecilerin pek azı Stanköylü, pek çoğu ise Kolimnosludur. Her on kişinin dokuzu dalyancı, alamanacı, voltacı, saçmacı, manyatçı, zıpkıncı, süngerci, dalgıç veya gemici olduğuna göre, hepsini de ekmeklerini alınterleriyle çatur çutur denizden koparan denizci saymak gerekir. Bunlar yıllardan beri –sal da dahil– kaç biçim tekne yapılmışsa, o kadar başka başka biçim ve kıyafette teknelere binerek kapağı Bodrum'a atmışlardı. Kayığı olan küreklerini direk ve yelkenini çadır edinerek başlarının üzerine birer tente yapınmışlardır. Ne var ki; dalgalı havada deniz ve dolayısıyla kayık sallandığı için pek küçük yaştaki çocukları deniz tutuyordu. İşte bu sebepten birçoğları kayıklarını karaya çektiler.

Karadaki bir süngerici sandalının yanından geçerken candan kopan bir davetle kayık içerisine konuk misafir edildim. Orada gençli ihtiyarlı birkaç kadın, birkaç erkek, yılanbalığı gibi çevik ve kaygın birkaç çocukla sancak küpeştesinden iskele küpeştesine gerili iplerden yapılma iki üç salıncakta sallanan henüz emzikte birkaç bebek vardı. Çocukların pantolonları o kadar delik deşik idi ki hiçbir şeyi örtmeyen bu pantolonların hikmetini ve niçin giydirildiklerini anlayamadım. Kayık ambarında büyüklerle bağdaşarak halka olduk.

Selam sabahtan sonra mülteciler savaş ve özellikle doğu cephesi hakkında havadis istediler. Almanların gerilemekte olduklarını duyunca gözlerde sevinçler, pırlanta üzerindeki ışıklar gibi parladı.

Uçurum gibi kapkara ve boylu bir kadın, sert kır saçlarını kaldırarak, "Eğer eşyamız denize devrilmeseydi, şurada size bir kahve pişirecek cezvemiz olurdu" dedi.

Kocası Akdeniz'in demirbaş denizcisi ve sünger kılavuz reisi Mastro Vangel, "Bizim karının sözlerine kulak asmayın, sanki karşıdaki adaya çeyizlik götürüyormuşuz gibi evde ne kadar eşya varsa, hepsini şu dikiş yüksüğü kadar kayığa tıktı. Elinden gelseydi evin pencerelerini, kapılarını, hatta damdaki kiremitleri de sırtlayıp getirecekti". Kayığın içinde altı çocukla beraber tam on altı kişiydik. Alman mitralyözleri dile gelecek de çocukların birkaçının veya hepimizin canına okuyacak diye soğuk terler döküyorduk. Eşyaların arasında o derece bunalmıştım ki, bir aralık sabrım tüendi ve yanımdakine bunu fısıldadım. Bana, "öyleyse" dedi, "birkaç gereksizini daha atıverelim."

Bu söz karı koca arasında yeniden bir tartışmaya yolaçtı. Geçen defa denize dökülenler bir tarafa bırakıldı. Otuz yıllık karı koca hayatlarında alınan verilen şeylerin âdeta bir muhasebesi görüldü.

Ölüm tehdidi altında bile boğaz boğaza kavga etmekten kendini alıkoyamayan bu iki insanın birbirlerine çatan sözlerinin ta derinden birbiriyle övünen iki insan gönlünün sevgi ve tatlılığını lezzetle seziyordum. İnsana uyarsız, su ticaretli, piyasalı, borsalı, tımarhaneli, hapishaneli, açlık, zelzele ve savaşlı dünyaya karşı duydukları kini birbirinden almaya çabalarken o çatık yüzlerinden birbirine insaf gözü ile bakıyorlardı. Vangel,

"Bre karı niye tasalanıyorsun? Görmüyor musun dünya yıkılıyor. Bu koca yıkılıştta ben sen, bizim çocuklar neyiz ki? Biz yürürken bir karınca yuvasına basarız, karıncalar için kıyamet kopar. Biz de karıncalar gibiyiz. Bir dev yürüyor. Bu fırtınadan sonra daha güzel günler göreceğimize inanıyorum", dedi.

Sonra bana dönerek dedi ki:

"Zaten Panayula birkaç çul ve partial kaçırabildiğine şükretsın. Şimdi örtünüyoruz bari. Birçokları, bir çöp bile kaçıramadıktan başka kendileri de kaçamadılar. Sahibi ister evde olsun, ister olmasın Almanlar kapıyı alaşağı edince içeri giriyorlardı. Ne varsa alıyorlar, karşı durana veriyorlardı kurşunu. Bizim ev sapada olduğu için sıra bize gelinceye kadar bizimki el çabukluğu marifet diyerek eşyaları öteki körfeze taşıyıp çalıların arkasına gizledi."

Sonra yine karısına dönerek şunları söyledi:

"Zenginlerden Tuvalilerin kızları vardır. (Karşıdaki bir bakkal dükkânını göstererek); inciler, pırlantalar nah şu bakkal dükkânındaki soğan sarmısak dizileri gibi kulaklarından, gerdanlarından sarkardı. Biz baldırı çıplak denizci takımı yanlarına mı varabilirdik? Kapılarının önüne varınca bir tapınağın eşiğindeymişiz gibi pür diz çökerdik. İşittiğime göre şimdi kapı kapı yalınayak bir lokma ihtiram ekmek dileniyormuş. Keşke kaçabilse. Fakat şimdi çok güç. Alman tarafı olan Doktor Andon

Manglis kaçmak isteyenleri Piserimo Hali adasına kaçırarak Barba Todori'yi gidip Almanlara ispiyonlamış. Herifi kurşuna dizmişler. Manglis doktorluk edemeyeceğim diye, halkın kaçıp adanın boşalmasını istemiyormuş.

Ben Almanların yağma ettikleri eşyayı ne yaptıklarını sordum. Bir kısmını vapurlara doldurarak Almanya'ya gönderiyorlar, geri kalanını da adadaki on on beş faşist Ruma satıyorlar. Faşistler zamanında onlara vurgunculuk ve istifçilik etmek imtiyazı verilmişti. O zaman iç ettikleri şeyler para ve mal tamahıyla dönen gözlerini doyuramadı. Almanların talan ettikleri eşyanın yarısından fazlası şimdi bu on, on beş kişinin elinde," dedi.

Muhatabım, "Ben asıl bahçeme yanarım," dedi. Denizci imiş. Yirmi beş yıl önce Anadolu'dan, her çuval dolusunu yirmi paradan toprak satın almış. Kayığını doldurur, toprağı çıplak adaya götürür ve o toprakları kayalar arasından kıvranarak yükselen patikadan tepenin vahşi ıssızlığına küfe küfe taşımış. On yılda yarım dönümlük yeri üç kulaç derinliğinde dökme toprakla bir bahçe yapmış. Oraya portakal ağaçları dikmiş.

"Bu son zamanlarda iyiden iyiye yemiş vermeye başlamışlardı. Hepsini bırakıp geldiler. Bakalım, ağaçları bir daha görmek nasip olacak mı?" diyordu.

Yirmi günden beri tıraş olmamış kırçıl sakallı Stanköylünün biri de "Stanköy, Kalimnos gibi giritli çıkıntılı ve saklambaçlı bir yer değil. Tepelere bir iki nöbetçi diktik mi, bütün adayı ve kıyılarını gözaltında bil. Hem bizde kayık bol. Uçak bombardımanı dolayısıyla bizimkilerin yerlerinde yeller eser. Hepsi tahteravan gibi uçtular. Sonra Almanlar bizi kendilerine karşı koymuş saymıyorlar. Çünkü Kalimnos'u almak için hücum kıtaları kullanmadılar. Hücum kıtaları çok kere ağır telefata verdikleri için her ele geçirdikleri yerde hiç olmazsa dilediklerini yapmakta serbest bırakıyorlar. İşte bunlar dolayısıyla Stanköyü'nde yalnız evlerin yağma edil-

mesiyle kalınmadı. Kıza, kızana da adamakıllı sataştılar. Ben Almanların geldiğinin ertesi gecesı karım ve yedi çocuğumla evden gölgeler gibi çıktık. Kumburnu tarafından silah sesleri ve çığlık çığlığa dışarıya uğrayan kadınların feryadını duyuyorduk. Böylece Germe ne köyünün yanında çalılar arasına gizlendik. Ben ertesi gece usta Vasil'in köydeki evine uğradım. Ustanın dükkânındaki birkaç taban ve tavan tahtasını gizlice dağa taşıdık. Ve orada hepimizi içine alacak bir ecel teknesi çaktık. Çaktık ama, çekicin her gümleğinde duyulacağız diye yüreklerimiz ağzımıza geliyordu. Ateşin gözükmemesi için zifti gündüz kaynatıp aralıkları ziftledik. Onuncu gün karanlık basınca ben ve karım; Vasil ve karısı, tekneyi sırtladık. Zar zor kıyıya geldik. Tekneyi indirince Vasil'in en küçük çocuğunun pörsümüştü gövdesini teknenin bir köşesinde büküle kalmış bulduk. Biz sendelerken öteki çocuklar onu çiğnemiş ve yavrucak ölmüştü. Kadın çocuğun ölüsünü denize atmam, dedi. Çocuğu çakallar yemesin diye anasıyla babası ve biz kumu avuçlarımızla derince oyarak çocuğu aceleyle gömdük. Tekneyi denize sürdük. Hava uğursuz kuvvetlerle doluydu. Her an rüzgâr çıkabilir ve hepimizi boğabilirdi. Arasına küt diye bir şeye çarpınca hepimiz durduğumuz yerde apansızın kurşunla vurulmuş gibi sığıryorduk. Bunlar batan bir vapurun bir parçası yahut bir insan leşiydi. Yedi saat kürek çektikten sonra Karaada'nın bir kumsalına yetiştik. Gün doğuyordu. Çocuğunu birkaç saat evvel gömen ana dışında; baba, ana, çoluk, çocuk kıyıda dizüstü düşüp hıçkıra hıçkıra ağladık. Parmaklarımızı kıyı kumlarına ve topraklarına daldırıyor, toprakları sanki inci, pırlanta ve yakut imişler gibi avuç avuç başlarımızdan aşağı akıtırıydık. İssiz kıyıdaki topraklar, çalılar ne masum şeylerdi. Dünya ne güzeldi" dedi.

Artık akşam oluyordu. Onları dinlemeye devam ettim.

"Bir kalabalık kahvelerin önünde oturmuş, bir kalabalık ağaçların altına çökmüş, bir kalabalık da ayakta kaynaşıyordu. Her kafadan bir ses çıkıyordu." Bir kaptan, öteki kaptana; "Ağlayan, çağıran, yalvaran bir kalabalık deniz kenarına dökülmüştü. Kayığımızın önlerinden geçmekte olduğunu görünce 'Aman bizi alın' diye gök gürleyişi gibi bir feryat koptu. Bazıları denize atıldılar. Ve kayığa doğru yüzmeye koyuldular. Onları alamazdık. Bize başka bir görev verilmişti. Onları seyrede ede önlerinden geçip gitmeye utandık. Küpeştelelerin ardına saklandık," diyordu.

Öteki, "A canım yanaşaydın da, kurtarabildiğin kadarını kurtaraydın" dedi.

Birincisi, "Benim kayığım yalnız beş tonluk kaptan! Kaptan Stavri yirmi tonluğu ile yanaştı da, göz yumup açıncaya kadar bir zamanda kayığı doldu. Kıyıda-kilere yeter artık dediler, ama dinleyen kim! Bilen bine. Kayığı batırdılar. Şaka değil. Koca Sisam adası kıyıda on bin kişi kadar vardı. Anadolu kıyısına yetiştireceğiz diye denize atılanların çoğu boğulmuş. Menderes nehrinin akıntısı leşleri sürü sürü orta Ege'ye götürüyormuş. Bizden sonra gidenler ufuklarda bulut gibi uçuşan martı kalabalığından, leş kümelerinin nerede olduklarını seçebiliyorlarmış" diye cevap verdi.

Bir Stanköylü,

"Doğrusunu söylemeli. İtalyanların hepsi ihanet etmediler. Andimakiye uçak alanının komutanı Kolonel Gastrogiovanni, meydanına inen yirmi dört Alman hem meydanı hem de tam mevcutlu bütün alayını teslim etti. Fakat Kistelli burnunu savunan Kolonel Buonserio, al takke ver külah, adamakıllı çarpıştı. Birkaç yerinden ağır yaralandıktan sonra esir düştü. Ne olacak, adanın başkomutanı Felice Leggio faşistin biri idi" diyordu.

Daha ötede Stanköylü bir Türk,

"Yahu Türk mürk dinlemiyorlardı. Karaya çıktıkları vakit hepsi zilzurna sarhoştı. Cesaretlerini arttırmak için hücumdan önce hücum kıtalarını adamakıllı içiriyorlar, kente girince bayram günleri çocukların gülüşe oynaşa sağa sola kestane fişeği ve maytap attıkları gibi, bunlar da rasgele evlerin üzerine, pencerelerine, kapılarına el bombalarını savuruyorlardı. Gümleyişlere karışan kadın ve çoluk çocuk çığlıklarını duyaydınız, çıldırırdınız. İşte zaten o gece birçok kadınların ırzına geçtiler" diye anlatıyordu.

Çamaşır teknesi gibi bir kayığın içine karşılıklı iki kadın oturmuş. Birisi dilli düdük, kargaşalık halinde oynattığı elleri kollarıyla dilinin anlatışına yardım ediyor. Sözleri endaze endaze devam ederken karşısındaki kısa boylu kısa sözlü kadın,

"Ona yaşamak denmez, uzun ölüm denir," diye sözünü kesti.

Beri yanda, ağacın altına çömelen bir ihtiyar, yüzü bandajlı genç bir kadını göstererek,

"İhtiyar babasını kayığa taşımış, kendisi küreklere davranmış, karadan keskin bir ısıklık çınlamış. Ardından bir tüfek sesi. Kızın iki gözü arasından burnu ve bir gözü uçmuş.

Babası,

'Vuruldu mu?' dedikçe o, 'Hayır' diyerek kürek çekmiş.

'Arasıra içine baygıntı geliyormuş. Soluğunu çekerken yüzünden akan kanı içiyormuş,' dedi.

Artık akşam oluyor. Gün, uyumaya hazırlanan kuşlar gibi kanatlarını devşiriyor. Batıda gök pembe, deniz pembe. Masumiyetin masumiyete karışması gibi bir şey oluyor.

Kayıklarda küçücük çıplak çocuklar teslimiyetle

annelerinin koynuna sarılıyorlar. İyi ki hava soğuk değil. Güney göklerinin koynunda yıldızlar bile çocuklar gibi sıcak. Kararan suların durgunluğunda bir ses duyuluyor.

Kahvedeki radyo,

"Bugün Zitomir, Sovyet kuvvetleri tarafından zaptedildi," diye ilan ediyor. Kayıklardan başlar uzanıyor. Dinlemeye koyuluyor. Ayakta duranlar kahveye koşuyor. Havadisi duyunca, dünyaya yeni gelmişe dönüyorlar. Biraz önce uyumaya hazırlananlar şimdi, bir ikinci kez kendilerini uykuya devşiriyorlar. Fakat bu kez daha müsterih. Gönüller yeni dünyalara açılırken, gözler güzel düşler üzerine kapanıyor...

“... del bel paese là dove il si suona.”
(Evet’in gürlediği güzel ülke.)

Böyle diyor Dante, ülkesi İtalya için... Ya Akdeniz? Halikarnas Balıkcısı, Dante'nin sözlerini pekiştirerek yanıtıyor bu soruyu:

"Akdenizlinin karakteri 'HAYIR'dan çok 'EVET' demeye yatkındır. 'EVET' demek o denli kolaydır ki!... Oysa 'HAYIR' deyince bir sıkıntı duyulur. ALTINCI KITA 'EVET! EVET!' ÜLKESİDİR."

Gazeteci-Yazar Şadan Gökovalı'nın, uzun süredir yoğun bir çalışmayla hazırladığı ALTINCI KITA AKDENİZ, Halikarnas Balıkcısı'nın hiçbir kitabına girmemiş yazılarından oluşuyor.

Bu kitabıyla Balıkçı, Anadolu uygarlığına Akdeniz ölçeğinde ışık tutuyor. Bu ışığın, Akdeniz insanlarını birleştirmede, Akdeniz'in kendisi kadar işlev yerine getireceğine inanıyoruz.